

संग्रह-१८

क्रम संख्या-१९

जातक संग्रह

[भाग - ३]

(कुनै एक भिक्षुको कारणमा बताइएका कथाहरू)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

भारु. १०/-

नेरु. १३/-

संग्रह-१८

क्रम संख्या-१९

जातक संग्रह

[भाग - ३]

(कुनै एक भिक्षुको कारणमा बताइएका कथाहरू)

आचार्य

भिच्छु अमृतानन्द

Dhamma Digital

आरु. १०/-

नेरु. १३/-

प्रकाशकः

“आनन्दकुटी विहारगुठी” •

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. १४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्दः २५२३

बि. सं. २०३७

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रकः

नेपाल प्रेस

काठमाडौं, नेपाल ।

Collection No. 18

JATAKA SANGRAHA (PART III)

Bhikshu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
NEPAL.
1980

यसमा—

प्रकाशकीय

भूमिका

प्राक्कथन

मूल-ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थ

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“जातक संग्रह” भाग-३

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

प्रकाशकीय

प्रस्तुत जातक संग्रह तेषो भाग बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको (मानन्दकुटी विहार गुठीको) प्रकाशन क्रमको उन्नाइसौं ग्रन्थ हो । यसप्रकारका ग्रन्थहरू प्रकाशन गर्ने लक्ष लिएर अविच्छिन्न रूपमा परिश्रम गरिरहनुभएका पूज्य ऋतुताम्र महारथविरद्वारा अनुवित भएको हो । यो संग्रहलाई प्रति ग्रह विहार गुठीले प्रकाशित गर्ने सुअवसर पाएको छ ।

यसमा विभिन्न जातक सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण कुराहरूलाई सर्व फलनुकी साथै विविध अनौठजन समेत हुने भएकोले जातकहरूको सम्बन्धमा ज्ञान वृद्धि गर्न फलने छनू भनी आशा गरिएको छ ।

तीर्थनारायण मानन्धर

सदस्य-सचिव

२०३७ बैसाख ३

मानन्दकुटी विहारगुठी

भूमिका—

जसरी पृथ्वी गोल छ भन्ने कुरामा सबैको सहमत छ त्यसैगरी विश्व-परिस्थिति, वातावरण तथा मनोभावनाको पनि अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्थातिर आँखा चिम्लिन मिल्दैन भन्ने कुरातिर राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र साहित्यिक आदि जुनसुकै विषयलाई माध्यम बनाएर विवेचना गरे पनि आखिर कुरो आएर योर्टेमा टुङ्गिन्छ । त्यो केहो भने—घट्टले जसरी फन्कोमाछं त्यस्तैवरी सबै विषय वा वस्तुहरूले फन्को मारिरहेकै छन् । फरक यति हो कि कहिले यता कहिले उता । यसको तात्पर्य केहो भने—पूर्वसाहित्यतिरका कथाहरूको वर्गीकरण वरी विभिन्न युगलाई पन्छ्याई हेर्दाजाँदा आधुनिक र प्राचीन साहित्य-मध्ये अहिले आधुनिकताले नाक ठाडो पारेको छ भने पहिले प्राचीनताले । तर हिजोआज आधुनिकतामा बाक्किएर प्राचीनतातिर ढल्कने समाजको संख्या पनि दिन प्रतिदिन बढदैछ । जेहोस् यसै लहरमा हेर्दा जाँदा पूर्वकथा साहित्यमध्ये जातक कथाको पन आफनै खालको पाइएको कुराको विश्दर्शन जातक कथा संग्रहको भाग एक र दुइको भूमिकामा गराइसकेको हुँदा यहाँ दोहो-न्याइरहुनु विष्टपेवण गर्नु जस्तै ठाग्बछ ।

कसैले भन्लान्—जातककथा प्राचीन परम्पराको परिवेशभन्दा बाहिर आउन नसकेकोले आधुनिक कथा परम्पराको आधारमा यो केही होइन । अध्ययन विनानै यसरी आफ्नो अनभिज्ञताको प्रदर्शन गर्नेहरूलाई थोरै शब्दमा जवाफदिने हो भने प्राचीन कथाहरूले जसरी मानव-मस्तिष्कलाई बहुमुखी शक्ति प्रदानगरी आफ्नो जुन उद्देश्य हो (केन्द्र बिन्दु) त्यस अनुरूप सम्बन्धित कार्यमा सक्रिय गराएको थिए र अज गराउँदछन् भने आधुनिक कथाहरूले केवल बाहिरी आवरण मात्र देखाउन सफल भएका छन् न कि नैतिकतालाई साक्षी राखी आवश्यक कार्य क्षेत्रमा उत्रन । त्यसैले मेरो मस्तिष्कले के अनुभव गरेको छ भने—‘यदि वैचारिक द्वन्द्वता नै आधुनिक कथाको जग हो भने वैचारिक एकता नै प्राचीन कथाको मुटु हो ।’

यदि मुक्तकण्ठले भन्ने हो भने प्राचीन कथाहरूले जेजति नैतिक बल तथा अनुशासन देखाएका छन् त्यस्तो बल हिजो आजका कथाहरूको लेखाइमा देखिएता पनि प्राचीनताको दाँजोमा महत्त्वहीन हुँदै जान थालेका त छैनन् ? भन्ने प्रश्नवाचक कुरालाई सामाजिक वातावरण र स्वभावसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्दा हिजो आज पनि कसैले कुनै कुराको उपमादिन पन्थो भने विभिन्न नैतिक कथा, पुराण र जातक जस्ता कथाहरूकै नाम लिन्छन् । जसरी भएपनि आफ्नो स्वार्थ पूर्ति कताबाट कसरी हुन्छ त्यतैतिर दौडने हिजो आजको सामाजिक वातावरणले नैतिकता, अनुशासन आदि जस्ता सम्बन्धित विषयहरू त केवल निर्धा र सोझाहरूका आधार मात्र हुन् भन्ने ठानेको छ । तर यसरी ठान्नेलाई पनि गहडको नामलिने वित्तिकै सर्प तर्से जस्तै गरी

तत्साउन सक्ने खुबी प्राचीनकथाहरूमै छ । जसमध्ये जातक कथा पनि एक हो ।

३२ जना भिक्षु र २ जना भिक्षुणी पात्रहरूको आधारशिलाको पृष्ठ भूमिको आधारमा धेरै समस्याहरू बोकेर हात्रो सन्मुखमा आएको २८० पृष्ठद्वारा सुसज्जित जातक कथा संग्रह भाग-३ ले यस जन्म र परजन्म (वर्तमान र अतीत) वा जन्मजन्मान्तरसँग गाँसिएको मालाकृपी घटनामा मुख्यतया धर्मनिर्देशित सामाजिक, आर्थिक, नैतिक, दार्शनिक र मनोवैज्ञानिकताको पूर्वरूप तयार पार्ने बुद्धधर्मकोनिमित्त प्रयोग परक प्रएका असंग्रहितता, अल्पेच्छता, सन्तुष्टिता, शिक्षाकामिता, प्रासादिकता, तपस्वीभाव तथा बीर्यवानता आदिको क्रममै बहुजन हिताय सम्बन्धी सदुपदेश, परोपकारिता, निस्वार्थसेवा, कोधरहित भावना, अप्रवृत्ता, भ्रतमिमानता, निरालसता, अनुच्छिन्नता र सम्मानता, आदि जस्ता विभिन्न रोचक घटनाहरू गाँसिएका छन् जसलाई वर्गीकरण तथा विश्लेषण गरी हेर्दा तत्कालीन समाजमित्र पाइने—कुचक्र, पशुपत्र, घूर्णद्वि, डर, त्रास, लज्जा, आत्मवर्षन, लोभी तथा ठगीपना, अप्रिकार रूपयोग, कोरी, परहिंसा, कोध, मत्स्यध्यायका अनुगामी, कञ्जुस्यार्थको पराकाष्ठा, अर्काको जीवनमाथि खेल्बहाइ गुरुद्रोह र स्वार्थलोचुपता आदि जस्ता अमानवीय अपराधहरू हिजो आजै भइरहे कैं भइरहेका कुराहरूको विशद व्याख्या गर्दै तत्कालीन समाजलाई सचेत बनाई पूर्वजन्म समेतका कुराहरू बताउन सक्ने बुद्धको दिव्य बुद्धिले हेरी पहिले नै पछि आउने समाजमा पनि यस्तै घटनाहरूले आक्रास तयार पार्ने छन् भनेर त्यसको रोकथामकोनिमित्त उपदेशरूपी ऐना हेर्न सगाइएको हो । जसलाई

हेर्वा—कुनै धनाढ्य, कुनै शक्तिमत्त राजा, कुनै निर्वाणको सपना देख्ने भिक्षु, कुनै आफ्नो स्वार्थपूर्तिकोनिमित्त जसो गर्न पनि तम्सने अन्ध, कुनै इहलोक र परलोक सुधानै उपायको खोजि गर्ने तपस्वी, कुनै धनमात्र थुपारेर सन्तोषमान्ने मूर्ख, कुनै धनलाई कौडी बराबर पनि नठान्ने त्यागी, कुनै समाजमा आफूलाई ठूलो बनाउन खोज्ने अल्पज्ञ, कुनै आफ्नो श्रीसम्पत्ती नै समाजको भलाइकोनिमित्त हो भन्ठान्ने दानी र कुनै मृत्युदेखि भयभीत हुने अदूरदर्शी आदि जस्ता चरित्रहरूको प्रदर्शन गराउँदै छोरो कुटी बुहारी तर्साउने भनाइलाई सार्थक पारे जस्तै गरी मानवसमुदायलाई निश्चितमार्गमा हिडाउने अचिरल प्रयासको सन्वर्धमा काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद र मात्सर्य जस्ता भित्री शत्रुहरूलाई समाप्त पार्ने सल्लाह दिँदै 'प्राणी मात्र एक हुन्' भन्ने भावनारूपी संसारमा सबैलाई पुनर्वास गराउने अभिधान प्रारम्भ गर्नकोनिमित्त विभिन्न कारणहरूलाई आधार मानेर ३४ जातकमध्ये कञ्चनवखण्ड जातक र मित्तामित्त जातक अन्तरगतका भिक्षु पात्रहरूलाई श्रावस्ती नगरमै बसेर र बाँकी जेतवन विहारमै बसी ३२ जातक अन्तरगतका भिक्षु भिक्षुणी पात्रहरूलाई आधार बनाई सबैको सामुन्ने उभ्याई आफू बोधिसत्व छँदा बाराणशी राज्यमा ब्रह्मदत्त (ब्रह्मदत्त एक राजाको पद हो, ब्रह्मदत्त भन्ने कुनै एक राजा मात्र होइन) ले राज्य गरिरहेको बेलामा उक्त जातक अन्तरगतका पात्रहरूले अतीत जन्ममा आफ्नो के कस्तो जीवन कसरी यापन गरिरहेका थिए र यस जन्ममा (आफू बुद्ध भइसकेपछि) किन यस्ता भएका हुन् भन्ने कुराको प्रशंगलाई आधार मानेर पूर्वजन्मसम्बन्धी क्रियाकलापको समेत विस्तृत परिचय गराउने उपक्रम बुद्धद्वारा थालिएको

कुराको व्यक्तिक्रमलाई नै यस जातकले संगालेको छ र जातकको नामकरण भने पात्रको पूर्वजन्मको आधारमा नै गरिएको छ र यस जन्मको पात्रको खास नाम नलिई कुनै एक भिक्षु र कुनै एक भिक्षुणीको आधारमा परिचय गराइएको छ । जस्तै—

पूर्वजन्ममा अर्काको रगत र मासुको पिपासु तथा यस जन्मको भोज मजा र ऐश आरामलाई सबंधोक ठान्ने र बुढोपदेशपछि स्रोतापत्तिकलमा प्रतिष्ठित हुने श्रावस्तीवासी बहुभाषिक भिक्षुको कारणलाई लिएर 'देवधर्म जातक', पूर्वजन्ममा पक्षीयोनी (भयूर) मा जन्म लिएको र यस जन्ममा लाज र भयको वास्ता नगरी ऐश आरामकै खनमा लाग्दा लाग्दै बुद्धधर्म सम्बन्धी नियमबाट च्युतहुने श्रावस्तीवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर 'नच्च जातक', शील सम्बन्धी कुराको ज्ञान सरल उपायबाट गर्न नसकी बुद्धधर्म नै छोड्न तय्य भएको र पछि बुढोपदेशद्वारा शील पालनको सरल उपायको ज्ञान भएपछि प्रमुक्ति भई शीलमै बस्ने श्रावस्तीवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर 'कञ्चनकण्ठ जातक', पूर्वजन्मको आत्माभिमानी भीमसेन नामक जुलाहा यस जन्ममा आफ्नो खान्दानीको घाक रबाफ देखाई आत्माभिमान गर्दै ठान्ने पेशा अपनाउने एक भिक्षुको कारणलाई लिएर 'भीमसेन जातक', पूर्वजन्ममा हस्तीयोनिमा जन्मी यस जन्ममा बुद्धधर्ममा प्रवेश गरेर पनि मृत्युदेखि भयभीत भइरहेको स्रोतापत्तिकल प्राप्त गर्ने श्रावस्तीवासी भिक्षुको कारणमा 'बुड्बलकट्ट जातक', पूर्वजन्ममा सेठको नोकर भएर पनि सेठकै छोरा भनी कीर्तिचिट्टीद्वारा अर्को सेठकी छोरी विवाह गरी घरजुवाइँबनी रबाफ गर्ने तथा यस जन्ममा पनि आफ्नो आत्मप्रशंसा गर्न लाज नमान्ने

श्रावस्तीवासी भिक्षुको आधारलाई लिएर 'कटाह जातक', आफनो सफलता र असफलता छुट्याउन नसक्ने तथा जेतवनकै आसपासमा बस्ने पछि अर्हस्व फलमा प्रतिष्ठित भएको भिक्षुको कारणलाई लिएर सम्झाउँदै पशुपक्षिले पनि सफलता र असफलता छुट्याउन सक्तछन् भन्ने कुराको उपमाविन 'घनासन जातक', पूर्वजन्ममा हस्तीयोनिमा जन्मेको र यस जन्ममा आफनो शिष्यप्रति पनि विश्वास नगर्ने अविश्वासी भिक्षुको प्रसंगलाई लिएर 'मित्तामित्त जातक', जन्ताघरको ढोकामा बसी दाउरा चिर्दा चिर्दै सर्पको डसाइले जेतवनारामवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'खन्धवत्त जातक', पूर्वजन्ममा मत्स्य योनिमा जन्मेका हाल रूपको कारणमा ऋगडा गर्न तम्सिरहने श्रावस्तीवासी बुइ युवक भिक्षुहरूको कारणलाई लिएर 'गङ्गेय्य जातक', पूर्वजन्ममा हस्तीयोनिमा जन्मेका र यस जन्ममा जेतवनको आसपासमा बस्ने भिक्षुको कारणलाई लिएर 'गूथपाण जातक', पूर्वजन्मको सपेरा यस जन्मका महास्थविरको कारणलाई लिएर 'सालक जातक', पूर्वजन्मका राजा यस जन्मका जेतवनको आसपासमै बस्ने क्रोधी भिक्षुको कारणलाई लिएर 'तिलमुट्टि जातक', पूर्वजन्ममा बाँदर कुलमा जन्मी यस जन्ममा जेतवन विहारभन्दा केहि टाढा बस्ने भिक्षुको कारणलाई लिएर 'उदुम्बर जातक', पूर्वजन्ममा सर्पकुलमा जन्मी यस जन्ममा जेतवनको आसपासमा बस्ने अन्त्यमा अनागामीफलमा प्रतिष्ठित भएका क्रोधी भिक्षुले परिचित हुनाको कारणलाई लिएर 'वद्दर जातक', जेतवनकै आसपासमा बस्ने तथा अन्त्यमा अनागामीफलमा प्रतिष्ठित भएका क्रोधी भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा देखाउन 'खन्तिवादी जातक', यस जन्ममा

अनाथविधिक र विशाखा उपासिका जस्ता महाबानीहरूका पनि बेमीकामा दानलिन जाँदा नपाई उल्टै उनीहरूको अनुचितरूपले उपहास गर्दै हिंडने तथा अन्त्यमा स्रोतापत्तिफल प्राप्त गर्ने जेतवनाराम निवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'पीठ जातक', पूर्वजन्मको गजकुम्भ नामक जन्तु यस जन्ममा अल्छी भिक्षुले परिचित भई जीवन यापन गरिरहेको श्रावस्तीवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर 'गजकुम्भ जातक', शाश्वतवादी, नग्नतावादी, उच्छेदवादी जो आयो उसको पछिलामने श्रावस्ती राज्यकै गुणागुण जास्र नसक्ने गाउँलेहरूका बस्ने तथा उपदेशपछि स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित हुने एक भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'नेह जातक', पहिले सुगुरयोनिमा जन्मी यस जन्ममा मृत्युदेखि डराउने र उपदेशपछि स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित हुने श्रावस्तीवासी एक भिक्षुको कारणलाई लिएर 'तुण्डिल जातक', कमलको फूलको वासना सुँच्चा कुनै देवताद्वारा चोरको अभियोग लागेको कोशल राज्यको जंगलनिवासी तथा पछि स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भएको एक भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'भिसपुष्क जातक', स्वादिष्ट खानामा लालायित हुने तथा बुद्धोपदेशपछि अर्हतफल प्राप्त गर्ने कोशलको एक गाउँमा बस्ने भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'महासुक जातक', सामान्य क्रुरामा पनि भयङ्कर क्रोध प्रकट गर्ने उपदेशको अन्त्यमा अनागामीफल प्राप्त गर्ने जेतवनवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर उपमाको रूपमा 'चुल्लबोधि जातक', पूर्वजन्मको क्रञ्जुस महासेठलाई आफ्ना पुर्खा इन्द्र महाराजले ठीक ठाउँमा ल्याइदिएपछि दानी भएको तथा अहिलेको जन्ममा पनि दान नदिए

नखाने जेतवनमै बस्ने भिक्षुको कारणलाई लिएर 'बिलारकोसिय जातक', पूर्वजन्ममा ८० कोटी वैभवसम्पन्न भएर पनि महाकञ्जूस देखिने कोसिय नामक सेठ यस जन्ममा महादानी देखिएको श्रावस्तीवासी भिक्षुको कारणलाई लिएर 'सुधाभोजन जातक', पूर्वजन्ममा सुगुरको योनिमा जन्मी जेतवनवासी यस जन्मको बुढो भिक्षु जसले आफ्नो अनुचित व्यक्तित्व देखाउन सारिपुत्रसँग प्रश्न सोधदा अरुले लखेटनाको कारणलाई लिएर 'सूकर जातक', पूर्वजन्ममा स्याल भई जन्मेको यस जन्मको जेतवनमै बस्ने बुढो भिक्षु जसले दुइ अप्रभावकहरूले प्रश्नोत्तर गरिरहेको ठाउँमा गई उनीहरूसँग बेसमयमा प्रश्न गर्न खोज्दा सभा भंग भएको कारणलाई लिएर 'चतुमट्ट जातक', पूर्वजन्ममा पनि मनुष्य चोला लिएको र अहिले पनि आफ्नो जिद्दी नछोडने स्वभावको जेतवनवासी बुढो भिक्षुको कारणलाई लिएर 'कस्सपमन्दिय जातक', पूर्वजन्मको सपेरा अहिलेको सालक जातकमा छँ एउटा गाउँले केटोलाई प्रव्रजित गराउँदै निकाल्दै गर्ने जेतवनवासी बुढो भिक्षुको कारणलाई लिएर 'अहितुण्डिक जातक', पूर्वजन्मको तपस्वी र यस जन्ममा आफूले प्रव्रजित गराएको केटोको मृत्युको कारणमा शोक गर्दै हिड्ने जेतवनवासी बुढो भिक्षुको कारणमा 'मिगपोत जातक', पूर्वजन्मको तापस र यस जन्ममा आफूले प्रव्रजित गराएको शिष्यको मृत्युमा शोकविह्वल भई भौतारिइरहेको यस जन्मको जेतवनवासी बुढो भिक्षुको कारणलाई लिएर 'सोमदत्त जातक', पूर्वजन्ममा सुगुर योनिमा जन्मेर पनि युद्धकुशल र यस जन्ममा पनि राजनीतिमा प्रवीण कोशलनिवासी धनुग्गहत्तिस्तथेर र अर्को भिक्षुको कारणलाई लिएर 'तच्छसूकर जातक', पूर्वजन्ममा पक्षी योनिमा जन्मलाई

यस जन्मको अतिलोभिनी भई आफू भिक्षा गर्न जाने ठाउँलाई भयङ्कर डर लाग्दो स्थान बताई आफूमात्र भोजन गर्न पत्केकी श्रावस्ती कुलपुत्रीको कारणलाई लिएर 'अनुसासिक जातक', र पूर्वजन्मकी राजकन्या र यस जन्ममा दशबल शास्ताको धर्मोपदेश सुन्दासुन्दै बोधिसत्त्वले छद्मत् हात्तीकोरूप लिएको बखत सोणुत्तर भन्ने व्याधा पठाई आफ्नै स्वामी मानेनलगाएको पूर्वजन्मको कुरा संस्मरण गरी यस जन्ममा रने श्रावस्ती-वासी कुलकन्या तथा अन्त्यमा अहंत्व प्राप्त गर्ने तरुणी भिक्षुणीको कारणमा 'छद्मत् जातक' ।

उक्त पात्र परिचयको क्रममा यहाँ के अवबोध गर्न सकिन्छ भने—कुनै एक भिक्षुणी र कुनै एक भिक्षुको कारणलाई लिएर तत्कालीन सम्पूर्ण समाजको प्रतिनिधित्व गर्दै समाजभित्र रहेका असल वा खराब विभिन्न बहमुखी तत्त्वको विश्लेषणको साथै समाजमा सबै असल मात्र बन्न सकेका हुँदैनन् र तिनीहरूलाई सहिबाटो देखाउन सकेको खण्डमा असलभन्दा पनि असल हुन सक्तछन् भन्ने कुरालाई उपदेशको अन्त्यमा कुनै स्रोतापत्ति, कुनै अनागामी र कुनै अहंत्फलमा प्रतिष्ठित भएको कुराको साथै कञ्जूस बानी; लोभी निर्लोभी; क्रोधी अक्रोधी; हिंसक अहिंसक; घमण्डी साधु आदिमा परिवर्तन भएका कुराले नै परिपुष्टि गर्दै सबै भिक्षु यसप्रकारका (प्रारम्भमा खराब आचरणका) नभई बहुजन हिताय जीवन समर्पण गर्ने धेरै छन् र भिक्षु वा भिक्षुणी भई सक्ता पनि कुनै कुनै अज्ञानरूपी अन्धकारमै कमलिद्वरहेका हुँदा रहेछन् भन्ने दृष्टान्त देखाई सबैलाई सहि आचरणको दृश्यावलोकन गराउने

सत्प्रयास जारी राखें यस संग्रहले भिक्षुत्वको परिभाषा दिने भनेको छ कि—

१. “अनिक्कसावो कासावं यो वत्थं परिदहेस्सति ।
अपेतो दम सच्चेन न सो कासावमरहति ॥

२. “यो च वन्तकसावस्स सीलेसु सुसमाहितो ।
उपेतो दमसच्चेन स वे कासावमरहति ॥”

(छद्दन्त जातक पृ. २७१)

(अर्थात् जसले अज्ञानादि रूपी अन्धकारलाई नहटाई गेरुवस्त्र लगाउँछ त्यस्तो संयम र सत्यताबाट बिल्कुल टाढा रहेको मानिसले गेरुवस्त्र पहिरन योग्य छैन र जसले अज्ञानरूपी अन्धकारलाई हटाइ ज्ञान प्रदीप बाली शीलमा प्रतिष्ठित भएको छ त्यस्तो संयम र सत्यताको महत्त्व बुझ्ने पुरुषले मात्र गेरुवस्त्र लगाउन योग्य छ ।)

यसै सन्दर्भमा संग्रहरूपी रंगमञ्चतिर आँखा, कान र मस्तिष्क-लाई लगाउँदा देख्न, सुन्न र अनुभव गर्न पाइने कुराहरूको मोटामोटी रूपमा सारांश खिच्ने हो भने—सर्वप्रथम आत्माभिमान, क्रोध र वैरता कसैले पनि गर्नुहुँदैन र योभन्दा ठूलो शत्रु अर्को हुन सक्तैन यसले सबैलाई भग्नीभूत पार्नसक्तछ भन्ने कुरातिर चुल्लबोधि जातक, तिलमुट्टि जातक, दहर जातक र खन्तिवादी जातकहरूले संकेत मात्र होइन भविष्यवाणी समेत गर्दै धनमत्त भएपछि जतिसुकै मूर्ख मानिस भएपनि आफलाई नै ठूलो ठान्दछ भन्ने कुरा आजको मात्र नभई परम्परादेखि

चलाआएको विभिन्न प्रकारको शोषणको प्रतीकमध्येको एक हो र जसलाई समाप्त गर्न चलाएको अभियान हिजो आजको मात्र नभई बुद्धकै पालादेखि प्रारम्भ भएको हो र अनि भएको हो सौतेनी आमाको क्रूर हृदय मर्दन योजना । यतिमात्र होइन विना कामको आत्मप्रशंसाले आफूलाई मात्र होइन अरुकोनिमित्त पनि हानिकारक भएको कुरा दर्शाउँदै साँच्चै भन्ने हो भने पशुजीवनभन्दा पनि गएगुञ्जेको मनुष्यजीवन हुन पुगेको छ भन्ने कुराको अपशोचमा आँसु चुहाउँदै थप्ता अविवेकीहरूलाई चराचुरुङ्गी र अन्य पशुपहरूका कथाहरूले यस प्रकारका बुझ्नु खट्टे मानिसहरूलाई मनुष्यपथमा हिडनुपर्ने निर्देशनदिन पनि यहाँ हिचकिचाएको छैन । जुन कुरा मनोवैज्ञानिक सत्य छ भन्न बाध्यहुनु पर्दछ भने अर्कोतिर आफ्नो व्यक्तिगत फाइदा उठाउनकोनिमित्त जतिसुकै विद्वान र विवेकी देखिए पनि कुनै कुनैले लक्ष्य भेषको गोरेटो पनि नरुचाएका होइनन् भन्ने कुरालाई भीमसेनको आडमा चुल्लधनुग्गहले गरेको नाटकीय योजनाले पनि 'शठे शाठ्यं समाचरेत्' भन्ने उक्तिलाई सार्थक पारिदिएको छ र कुनै पनि काम विवेक नपुऱ्याई गरेको खण्डमा उनको जीवन दुःखमय खाडलबाट कहिल्यै पनि माथि आउन नसक्ने कुरामा 'घतासन जातक' ले दाबी गर्दै जस्तालाई त्यस्तै गर्ने परम्पराको अध्ययन गर्न पाउने अवसर एकातिर 'गूथपाणक जातक' ले दिलाएको छ भने अर्कोतिर जुन थालमा खायो त्यसैमा चूट्ने जस्ता धूर्त चरित्रहरू पनि यहाँ नपाइने होइनन् भन्ने कुरालाई लिएर 'उदुम्बर जातक' को आगन्तुक भिक्षुले आफ्नै विहारमा नियमपूर्वक बस्ने भिक्षुलाई उच्छिद्यपाउन खोज्नु तथा संगतगुणको फल भन्ने उक्तिलाई चरितार्थ

पार्वे सेठको घरको नोकरले सेठकै छोराको साबमा पढी बिभिन्न भाषा सिकेपछि कीर्तेपत्रद्वारा आफूलाई सेठकै छोरो बनाई अर्को सेठकी छोरी विवाह गर्न सफल हुने जस्ता घटनाले मौकापरे अन्नवातालाई समेत धोका विन नहिक्किचाउने व्यक्तिहरू यत्रतत्र पाइन्छन् भन्ने कुरालाई 'कटाह जातक' ले सार्थक पारिविणको छ भने यस्तै गरी भविवेकीको संगत गर्नेले जस्तो ठूलो दुःखभोग अरुले गर्नपरेन भन्ने कुराको उदाहरण बन्न 'नेह जातक' खडा भएको छ ।

यस्तै गरी संप्रहलाई हेर्ने र अनुभव गर्दै जाँदा के पनि अनुभव गर्न पाइन्छ भने—जस्तोसुकै उत्तम जीवन यापन गर्न पाउने बाटो फेला पार्दा पनि अरुछीको पिण्ड बनेर दुःखभोग्ने अर्थात् आफ्नो खुट्टामा आफै बन्धरो हान्ने जस्ता कुराले कम आश्चर्य चकित गराउंदैन भन्ने कुराको संकेत गर्न 'गणकुम्भ जातक' अगाडि सरेको छ र मनुष्यकर्तव्यमा आसक्त्य देखाई कालोबजार गर्ने जस्ता कुप्रवृत्तिमा लाग्नेले घनीबन्ने मौका पाउनसक्ने र सन्मार्गमा लागी इमान्दारपूर्वक मेहनत गर्नेहरूले भने बेहान बेलुका हातमुख जोडन पनि नसक्ने व्यवस्थातिर ठूलो विरोध दर्शाउंदै सन्धारमा यस्ता घूर्तहरूले पनि जन्म लिएका छन् नसको झूट्याइँबाट जतिसुकै चंख र विवेकी तथा विद्वान् भएपनि उनीहरूको आगालमा जेलिई आफ्नो कर्तव्य गुमाउन परिरेहेका तीता घटनाहरू घटेका कुरालाई 'कटाह जातक' र 'तुण्डिल जातक' जस्ता जातकहरूले परिपुष्टि गरेका छन् भन्दा सन्चाइता र इमान्दारिता अन्योलमा परेका देखिन्छन् । जुन कुरा आज पनि छँदछ ।

यसरी हेर्ने जाँदा सद्प्रवृत्तिको बाँजोमा कुप्रवृत्तिको चहल पहल

देखिए तापनि यो नगभ्य छ । तैपनि यस्तो भयङ्कर रोगरूपी प्रवृत्ति
समाजमित्र रहिरहेमा—

एकेनापि कुवृक्षेण कोटरस्थेन वन्दिना ।

दह्यते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥

जन्ने नीति अनुरूप समाजलाई नै आघात पार्ने सक्ने हुनाले यसको
निर्मूल पानकोनिमित्त सबैलाई भित्रीभाँखा खोलेर हेर्ने घञ्घच्याउने
प्रयास यहाँ भएको छ ।

त्यसैले यस संप्रहरूपी रंगमञ्चको अभिनय हेर्दा पाइने सुखदुःख
आविको अनुभव गर्दै जाँदा मुख्यतया भिक्षु चरित्रहरूको स्वार्थ सर्वजन
हितायतिर छसरी लागेको छ त्यसरी नै गृहस्थीहरूको पहिलो स्वार्थ
पारिवारिक जीवन सुखमय बनाउनेतिर तल्लीन भएको हुन्छ जन्ने
कुरातिर पनि निकै अगाडि पाइला सारेको मात्र होइन नातेदारहरूको
सन्मानकोनिमित्त जुन कर्तव्य ठानिन्छ त्यस्तै कर्तव्य अरुको सन्मानमा
पनि हुनुपर्ने कुरालाई परम्परागत धर्म ठान्नुपर्ने विषयतिर उन्मुख
गराउने प्रयासकोनिमित्त पनि कम दौडधूप गरेको देखिदैन । जसलाई
मननगर्दा हिजो आज पाइने स्वभाव र तत्कालीन स्वभावमा कुनै
विषमता देखिदैन । यति मात्र होइन सामाजिक स्थितितिर अध्ययन
गर्दा सहयोग, परोपकार, निस्वार्थता तथा विभिन्न प्रकारका दान आदि
जस्ता कुराहरूले निकै महत्वपूर्ण स्थान ओगटेका छन् र यसप्रकारका
कार्यले यो लोक मात्र सुध्रने होइन परलोकको अधिपति पनि हुन सकिदो

इहेछ भन्ने कुराको मनन गर्नकोनिमित्त 'पीठ जातक', 'चुल्लबोधि जातक' र 'सुधाभोजन जातक' जस्ता जातकहरू उच्चत उदाहरणको रूपमा देखिएका छन् ।

यसरी अनुभव गर्दै जाँदा सामाजिक अस्विकार्य विषयहरूले सताइरहेको मात्र पाइएको होइन कि यस्ता विषयरूपी विषयवृत्तको समूल उच्छेदन गर्ने उपायको सन्मार्ग पहिल्याइदिनकोनिमित्त नै विभिन्न प्रकारका कथाहरूले समाजलाई झुकाइरहेका छन् र भनेका छन् कि—
जुनसुकै काममा हात हाल्दा बुद्धि पुन्याएर मात्र हाल्नुपर्दछ र अप्राप्य वस्तु पाउन सकिन भनी शोक गर्नु मूर्खता हो र प्राप्य वस्तुकोनिमित्त संघर्ष गर्नुपर्छ भन्ने कुराकै शिलशिलामा बुद्धि बुद्धि पुन्याएर काम गर्ने प्रेरणा दिवै—

यो दन्धकाले तरति तारणीये च दन्धति ।

सुखपण्णव अवकम्म अत्थं भञ्जति अत्तनो ॥

(गजकुम्भ जातक पृ. ९६)

(अर्थात् जसले छिटै गर्नु पर्ने कामलाई छिटै र विचारपूर्वक गर्नुपर्ने कामलाई हत्तरपत्त गर्छ त्यस्ताले सुकेको पात माड्मुड पारे जस्तै गरी आफ्नो अर्थ विनाश पाछै ।)

भन्ने गाथाको आधारलाई लिएर सचेत गराइदिएको छ ।

नैतिक उपदेशको भण्डार भण्डारले भरिएको यस संग्रहले के भनि भनेको छ भने—मूर्खलाई अति उपदेशदिनु बाँदरको हातका

नरिबल जस्तै हो त्यसैले जसलाई अति उपदेश दिवा सहि बाटो समाप्त्य
 त्यस्तालाई मात्र विनुपर्दछ भन्ने कुरालाई यसमित्रका विभिन्न अयोग्य
 पात्रहरू उपदेशको अन्त्यमा योग्यबनेकोबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । अनि के
 प्रष्ट हुन्छ भने खराबलाई असल आचरणमा ल्याउनु नै यसको मुख्य
 लक्ष रहेको छ र जो असल आचरणबाट विमुख हुन्छ त्यस्ताप्रति चिन्ता
 व्यक्त गर्दै कञ्जूसहरूको कञ्जूस्याईको पराकाष्ठामाथि खित्का छोडेर
 हाँसेको कुरालाई पनि 'विलारकोसिय जातक र सुधाभोजन जातक' का
 बुइ घनाढ्य चरित्रहरूले प्रतिनिधित्व गरेका छन् भने अर्कोतिर योग्यता
 क्रमको आधारमा मानिसले काम पाउनु पर्दछ न कि फरियाको नाताको
 आधारमा अयोग्य मानिसले पनि बुढो गोहले गाई ओगटेकै उच्चस्थान
 ओगटन पाओस् भन्ने कुरामा गहिरो दुःख तथा क्षोभ प्रकट गरेको छ र
 भनेको छ कि—

यत्थालसो च दक्खो च सूरु भीरुव पूजिया ।

न तत्थ सन्तो निवसन्ति अविसेसकरे नगे ॥

(नेरु जातक पृ. १०१)

हुन पनि अयोग्य मानिसले योग्यमाथि अधिकार जमाउँदै आएको छ र
 साझ र भय भन्ने कुरालाई तिलाञ्जलिदिने व्यवस्थाले पनि सबैलाई
 सताइरहेकै छ । त्यसैले यहाँ श्री, आशा, भद्रा र ह्री रूपी केटीहरूको
 आरोप गरी समाज भित्रका आठ प्रकारका मानिसहरूको कार्यक्षेत्र
 वशाई 'ह्री' को प्रशंसा गरिरहेको हो । अर्थात् कोसियको शब्दमा भन्ने
 हो भने श्री (घन) अन्धो, भद्रा, अनित्य, आशा असत्यवादी र ह्री

(= लाज) आर्यधर्म अनुकूल आचरण गर्ने हो । त्यसैले भन्न सकिन्छ जसले लाज बचाएर काम गर्छ त्यो ठूलोभन्दा ठूलो मानिस किन नहोस् त्यस्तालाई 'नराधम' भन्न हिच्किचाउन पर्दैन ।

यसप्रकारबाट हेर्ने जाँदा बुद्धदर्शनले परिपुष्टित साहित्यिक, मनो-बैज्ञानिक, आर्थिक, राजनैतिक तथा धार्मिक आदि जुन दृष्टिकोणले हेरे पनि संप्रहलाई छोट लगाउने ठाउँ पाइँदैन । यति मात्र होइन भौगोलिक दृष्टिको आधारमा भएको प्रकृति वर्णनले पनि कम लोभ्याउँदैन र आश्चर्य चकित पाउँदैन भन्ने कुरालाई 'छद्दन्त जातक, सुघाभोजन जातक तथा नेरु जातक'ले परिपुष्टि गरेको छ भने नेरु पर्वतको विचित्रताले पनि कम आश्चर्य नगराएको होइन र कम मनोरञ्जन पनि ।

यसरी संप्रहमाथि सिंहावलोकन गर्दै आउँदा सबसँगको विप्रतामा नै सबैको कल्याण छ भन्ने विषयमा अटल विश्वास व्यक्त गर्दै—

एवं समिञ्जन्ति अपापकम्मिनो,
अथो सुचिण्णस्स फलं न नस्सति ।

(अर्थात्—निष्पापपूर्ण तरिकाले गरेको काम सफल हुन्छ र पवित्र धारणा लिई गरेको कामको फल नास हुँदैन ।)

भन्ने कुराको मुख्य सिद्धान्तलाई अंगालेर यस संप्रहले आफ्नो खास व्यक्तित्वको परिचय दिएको छ ।

अन्त्यमा—

स्वास्थ्यको कुनै वास्ता नगरी अनवरत परिश्रम गरिरहनु

भएका आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरज्यूले जसरी बुद्धकालीन ब्राह्मण आदि १५ ग्रन्थहरूलाई पालि त्रिपिटकको नेपालीमा रूपान्तर गर्नुभएको छ त्यसरी नै यत्रतत्र छरिएर बसेका जातक कथाहरूलाई छानबीन तथा वर्गीकरण गरी संग्रहको रूपदिने क्रमको यो तेश्रो जातक संग्रह भाग-३ र प्रकाशन क्रमको १९ सौं हो । प्रस्तुत संग्रहले पूर्व प्रकाशित अन्य जातक संग्रह २ संग्रहहरूले जस्तै विभिन्न रोचक विषयहरू मात्र सँगालेको होइन कि तत्कालीन अवस्थाको कथा साहित्य भाषा'को रूपरेखा पनि ।

उपदेशपूर्ण कथात्मक शैलीमा (तत्कालीन) लेखिएको यस संग्रहले मानिसलाई केवल मनोरञ्जन मात्र प्रदान नगरी गम्भीर चिन्तन र मनन गर्नकोनिमित्त प्रेरणा पनि दिएको छ अनि दिएको छ 'तमसोमाज्योतिर्गमय' भन्ने मूल मन्त्र ।

Dhamma.Digital

— वटुकृष्ण "भूषण"

विजयेश्वरी,

स्वयम्भू, काठमाडौं

२०३७ बैशाख १

१. यसमा प्रस्तुत भाषा सम्बन्धीबारे जातक संग्रह भाग-१ मा हेर्नु ।

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

“बुद्धकालीन” ग्रन्थहरूपछि ‘जातक संग्रह’ नामले जातकका कथाहरू किन संग्रह गरेको हुँ भन्ने कुरा ‘जातक संग्रह’ पहिलो भागको प्राक्कथनमा स्पष्ट गरिसकेको छ ।

‘जातक संग्रह’ दोस्रो भाग छापि सिद्धिएपछि केही महिनाको लागि आफ्नो आचार्यको बिहार धौलंकामा गई बस्ने विचार गरिरहेको थिएँ । तर जान चाहिँ सकेको थिइन । यसै बीच ‘जातक संग्रह’ तेस्रो भागको अनुवाद कार्य सिद्ध्याई संशोधन गर्ने काम पनि प्रायः सिद्धिसकेको थियो । धौलंका गएर फर्केपछि मात्र छपाउने विचार गरिरहेको थिएँ । त्यसबखत मेरो मनमा निक्कै द्वन्द्व पनि भइरहेको थियो । साँच्चैँ भन्ने हो भने एक प्रकारले विरक्तता पनि पैदा भएको थियो । यसको खास कारण चाहिँ आनन्दकुटीमा भान्छे नहुनु हो ।

स्थविरवादी भिक्षुहरूको जीवन बडो अनीठो खालको छ । आफैँले पकाएर खान नहुने नियम भिक्षुहरूको छ । नेपाल बाहिरका

स्थविरवादी अन्य बौद्ध देशहरूमा अबधापि भगवान् बुद्धको पालामा छँ-
मिक्षाटन् जाँडा बाकेको वस्तु नै पाइन्छ र सुलभतापूर्वक भिक्षुहरूको
जीवन यापन हुन्छ । अतः ती बौद्ध-देशहरूमा भगवान्को पालामा जस्तै
अहिले पनि पकाएर खानपनै प्रपञ्च छैन । किन्तु नेपालमा काँचो बाहेक
पाकेको भिक्षादिने चलन छैन । त्यसैले भिक्षुहरूको विहारमा पकाउनपने
समस्या भनी वा प्रपञ्च भनी विवधमान नै छ । बाहिर निम्तो हुँदा
चाहिँ पकाउनपने हुन्छ । अन्यथा संघर्ष एकछाककोनिमित्त पकाउनपने
हुन्छ । पकाइदिने भान्छेको प्रबन्ध नभएको खण्डमा भिक्षुहरूकोनिमित्त
ठूलो समस्या पर्न जान्छ । केही महीनादेखि आनन्वकुटीमा यो समस्या
परिरहेको छ ।

प्रत्येक स्थविरवादी विहारमा बस्ने भिक्षुहरूको हेरचाह गरी
सुग्यवस्था मिलाउने मूल उद्देश्य लिएर 'दायकसभा' बन्ने नामले दाता-
हरूको स्यानो वा ठूलो संगठन खडा भएको हुन्छ । आनन्वकुटीमा पनि
यस्तो सभा वा संगठन नभएको होइन । सक्रिय हुनु र निस्कृय हुनु चाहिँ
भर्कै कुरा हो । दाताहरूको र भिक्षुहरूको बीचमा घनिष्ट सम्बन्ध र
सम्पर्कद्वारा नै बुद्धधर्मको जग बलियो हुने कुरा बुद्धकालदेखि आज-
सम्मको इतिहासले बताइरहेकै छ । कहिले काँहिँ सत्य कुरा पनि
सुन्नेलाई तीतो जस्तो लाग्नु अस्वभाविक होइन । आनन्वकुटीको बाहिरी-
कामकाज अर्थात् त्यहाँ बस्ने भिक्षुहरूकोनिमित्त खान-पान आदिको
सुप्रबन्ध मिलाउने, तिनीहरूको सुख दुःखको हेरचाह आदि गर्ने जस्ता
जन्मै अभिभारा 'दायकसभा' का पदाधिकारी तथा सबस्यहरूमा रहेको
हुन्छ । एकछाक भोजनकोनिमित्त सुग्यवस्था मिलाइदिने काम दाता-

हुरूको तरफबाट हुनुपर्छ भन्ने कुरा थेरवाद शासनको परम्पराले बताइरहेको छ । आनन्दकुटी 'दायकसभा' का पदाधिकारी तथा सदस्यहरूसँग आनन्दकुटीवासी भिक्षुहरूको घनिष्ट मैत्री सम्बन्ध र गहिरो तथा बलियो गाँठोको बावजुद दाताहरू र भिक्षुहरूको सम्पर्क सारं कम भन्न सकिन्छ । खुब भए महीनाको एक पटक भेट-घाट हुन्छ होला । अतः सम्पर्कताको कमो हुनाको कारणले गर्दा जति मात्रामा दाताहरूले विहार सम्बन्धी समस्या बुझ्नुपर्ने हो त्यतिमात्रामा बुझ्ने कुरा अधुरं हुनसक्छ र मैत्री तथा घनिष्ट सम्बन्ध पनि घमिलिई परस्परको घनिष्टतामा पनि शिथिलता आउन सक्तछ भन्ने कुराले मेरो मनलाई बराबर घोचछ । हुनपनि महीना भइसकेर पनि दाताहरूको तरफबाट जति तत्परताका साथ भान्छेको व्यवस्था मिलाइनु पर्दथ्यो त्यति तत्परताका साथ हुन नसकेको पनि उपरोक्त कारण नै हुनसक्छ र यो एक चिन्ताको विषय पनि हो । अतएव दाताहरूको र भिक्षुहरूको बीचको सम्बन्ध तथा सम्पर्क बढाउँदै लैजानु पर्छ, घटाउन हुन्न ।

विहारमा बस्ने भिक्षुहरूकोनिमित्त एकछाकको व्यवस्था राम्रोसँग भइदिएको खण्डमा 'बहुजन हिताय बहुजन सुखाय' भन्ने उद्घोषण अनुसार यहाँका भिक्षुहरूले आ-आपनो शक्ति अनुसार कसैले धर्म-सेवा, कसैले भाषा-सेवा, कसैले साहित्य-सेवा र कसैले समाज-सेवा आदि काम निश्चिन्तरूपले गर्न सक्ने स्वच्छ वातावरण सिर्जना हुन सक्ने थियो । खासगरी पुस्तक लेख्ने जस्ता काम निश्चिन्तरूपले गर्न सक्ने थिए । यता केही महीनादेखि यही चिन्ताको कारणले गर्दा मेरो मन विरक्तिएको हो भन्ने कुरा स्पष्टरूपले भन्दा कुनै दाताहरूले चिन्त

दुखाउन पनि कुनै कारण छैन । वहाँहरूले भान्छेको खोजतलास गर्नु नभएको त होओइन होला तर जति ध्यानदिएर भनौं वा जति सहानुभूति राखेर अथवा जति तदारुकताका साथ खोजतलास गर्नु पनि हो त्यति मात्रामा चाहिँ भएको छैन कि भन्ने लाग्छ । त्यति पनि खामोस लिन नसक्नु चाहिँ मेरो आफ्नै कमजोरी पनि हो ।

एकदिन भोजन गरिरहेको बेलामा 'लेखन सिद्धिएको पुस्तक श्रीलंकाबाट फर्किसकेपछि छापु बेशहोला कि अहिले नै छापु बेशहोला' भन्ने चर्चा गर्दा आयुष्मान् महानाम स्थविरले 'अहिले नै छापे सिद्धिएको काम सिद्धिनै हाल्नेछ' भन्ने सुझाउ दिनुभएको थियो । यसै बीच 'हाल साल खाली छ छापुने मेटेर भए पठाइदिनुहोस्' भनी प्रेसबाट पनि फोन आयो । यिनै कारणहरूले गर्दा यो 'जातक संग्रह' तेस्रो भाग पनि छापुने निश्चय गरेको हुँ ।

अतः यस 'जातक संग्रह' मा पूर्व सूचना अनुसार कुनै एक भिक्षुको कारणमा बताइएका जातक कथाहरूको संकलन र एक भिक्षुणीको कारणमा बताइएका २ ओटा कथाहरू पनि संग्रहित भएका छन् । प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहारगुठीको प्रकाशन क्रमको उम्माइसौं ग्रन्थ हो । यसमा निम्नरूपले संग्रह भएको छ । (१) एक भिक्षुको कारणमा बताइएका जातकहरू—२५, (२) एक बूढो भिक्षुको कारणमा बताइएका जातकहरू—७ र (३) एक भिक्षुणीको कारणमा बताइएका जातकहरू—२ गरी जम्मा ३४ जातक कथाहरू यसमा समावेश भएका छन् । ती हुन्—

१. एक भिक्षुको कारणमा बताइएका-२५

१. वेवघम्म जातक, नं. ६, जा. पा. I. पृ. ४, अ. क. I-II.
पृ. १००.
२. नरुच जातक, नं. ३२, जा. पा. I. पृ. १०, अ. क. I-II.
पृ. १५५.
३. कञ्चनवखण्ण जातक, नं. ५६, जा. पा. I. पृ. १४, अ. क. I-II.
पृ. २०४.
४. भीमसेन जातक, नं. ८०, जा. पा. I. पृ. १९, अ. क. I-II.
पृ. २६२.
५. बुम्बलकट्ट जातक, नं. १०५, जा. पा. I. पृ. २४, अ. क. I-II.
पृ. ३०६.
६. कटाहक जातक, नं. १२५, जा. पा. I. पृ. २८, अ. क. I-II.
पृ. ३३४.
७. घतासन जातक, नं. १३३, जा. पा. I. पृ. ३०, अ. क. I-II.
पृ. ३४९.
८. मित्तामित्त जातक, नं. १९७, जा. पा. I. पृ. ४८, अ. क. I-II.
पृ. ४६७.
९. खण्डवत्त जातक, नं. २०३, जा. पा. I. पृ. ५०, अ. क. I-II.
पृ. ४७६.
१०. गङ्गेय्य जातक, नं. २०५, जा. पा. I. पृ. ५१, अ. क. I-II.
पृ. ४८०.

११. मूषपाण जातक, नं. २२७, जा. पा. I. पृ. ५७, अ. क. I-II.
पृ. ५२०.
१२. सालक जातक, नं. २४९, जा. पा. I. पृ. ६४, अ. क. I-II.
पृ. ५५७.
१३. तिलमुट्टि जातक, नं. २५२, जा. पा. I. पृ. ६६, अ. क. I-II.
पृ. ५६४.
१४. उबुम्बर जातक, नं. २९८, जा. पा. I. पृ. ८४, अ. क. I-II.
पृ. ६७१.
१५. बहुर जातक, नं. ३०४, जा. पा. I. पृ. ८८, अ. क. I-II.
पृ. ११.
१६. खन्तिवाही जातक, नं. ३१३, जा. पा. I. पृ. ९२, अ. क. III.
पृ. २८.
१७. पीठ जातक, नं. ३३७, जा. पा. I. पृ. १०३, अ. क. III.
पृ. ८२.
१८. गजकुम्भ जातक, नं. ३४५, जा. पा. I. पृ. १०७, अ. क. III.
पृ. ९७.
१९. नेह जातक, नं. ३७९, जा. पा. I. पृ. १३०, अ. क. III.
पृ. १७२.
२०. तुण्डिल जातक, नं. ३८८, जा. पा. I. पृ. १३८, अ. क. III.
पृ. २०१.
२१. भिसपुष्क जातक, नं. ३९२, जा. पा. I. पृ. १४३, अ. क. III.
पृ. २१६.

२२. महासुक जातक, नं. ४२९, जा. पा. I. पृ. १८१, अ. क. IV.
पृ. ७.
२३. बुल्लबोधि जातक, नं. ४४३, जा. पा. I. पृ. १९९, अ. क. IV.
पृ. ६०.
२४. बिलारकोसिय जातक, नं. ४५०, जा. पा. I. पृ. २१०, अ. क.
IV. पृ. ९०.
२५. सुधामोजन जातक, नं. ५३५, जा. पा. II. पृ. १०५, अ. क. IV.
पृ. २२४.

२. एक बूढो भिक्षुको कारणमा बताइएका-७

२६. सुकर जातक, नं. १५३, जा. पा. I. पृ. ३४, अ. क. I-II.
पृ. ३८६.
२७. चतुमट्ट जातक, नं. १८७, जा. पा. I. पृ. ४५, अ. क. I-II.
पृ. ४५१.
२८. कस्सपमन्विय जातक, नं. ३१२, जा. पा. I. पृ. ९१, अ. क. III.
पृ. २६.
२९. अहितुण्डिक जातक, नं. ३६५, जा. पा. I. पृ. १२०, अ. क. III.
पृ. १३७.
३०. मिगपोतक जातक, नं. ३७२, जा. पा. I. पृ. १२४, अ. क. III.
पृ. १४९.
३१. सोमवत्त जातक, नं. ४१०, जा. पा. I. पृ. १५९, अ. क. III.
पृ. २७४.

३२. तच्छसुकर जातक, नं. ४९२, जा. पा. I. पृ. २९०, अ. क. V-
पृ. ५०.

३. एक भिक्षुणीको कारणमा बताइएका-२

३३. अनुसासिक जातक, नं. ११५, जा. पा. I. पृ. २६, अ. क. I-II-
पृ. ३१६.

३४. छहन्त जातक, नं. ५१४, जा. पा. I. पृ. ३७१, अ. क. V-
पृ. १९७.

प्रस्तुत पुस्तकको छपाइकार्य २०३६ साल माघ महीनामा शुरू भएको थियो । चंद्र महीनाको आधा आधितर छपाइको काम सिद्धिने आशा राखेको थिएँ । यसै बीच कुनै कामले पाल्पाताम्सेन र बुटवल गरी तीनहप्ता जति बिताएर आउँदा पनि प्रेसको काम सन्तोषजनक हुँदैनै प्रगति भएको थिएन र आइसकेपछि काम चालु भयो र बल्लतल्ल २०३७ साल बैशाख लागेपछि छपाइको काम सिद्धियो ।

अधिकांश जस्तै प्रस्तुत पुस्तकको भाषा संशोधन र प्रूफ हेर्ने काम समेत प्राध्यापक श्री वटुकृष्ण “भूषण” एम्. ए. द्वारा नै भएको छ । मनी मन्त्र पाउँदा मलाई अत्यन्त सन्तोष लाग्दछ । त्यस्तै मरी आयुष्मान् कुमार कश्यप स्वविरले अन्तिम प्रूफ हेरिदिने र शब्दावलीको प्रारम्भिक लेखाइको काम समेत गरिदिनु भएकोमा वहाँ आयुष्मान् प्रति हार्दिक धन्यवाद दिएको छ । प्रेसमा दिनहुँ कँ गई अल्छी नमानी प्रूफ ल्याउने

र लैजाने काम गरिदिएकोमा श्री खड्गबहादुर उपासकलाई पनि घन्यवाद नविई रहन सकिदैन । नेपालमा बुद्धधर्म प्रचार तथा प्रसार गर्ने उद्देश्य अनुरूप आनन्दकुटी विहारगुठीले यस पुस्तक पनि प्रकाशन गरिदिएकोमा गुठीका सदस्य-सचिव श्री तीर्थनारायण मानन्धर सहित अरु सबै सदस्यहरूलाई पनि घन्यवाद ज्ञापन गरेको छ ।

‘बुद्धकालीन’ ग्रन्थहरूको अनुवादकार्य पूर्णतया सम्पूर्ण गर्नको-
निमित्त अर्धे १०/१२ वर्ष लाग्ने अनुमान छ । हालसम्म केवल बुद्धवटा
ग्रन्थ मात्र परिपूर्ण गर्न सकेको छ । ती हुन् ‘बुद्धकालीन ब्राह्मण’ र
‘बुद्धकालीन गृहस्थीहरू’ । यी दुबै ग्रन्थहरू ३/३ भागमा परिपूर्ण भएका
छन् । समय परिस्थिति अनुकूल भई सबै तारतम्य मिल्न आएको
खण्डमा भविष्यमा बाँकी काम पूरागर्ने पनि इच्छा नभएको होइन ।
तर इच्छागर्वमा अथवा इच्छा हुँदा कुनै काम सम्पन्न गर्न सकिन्छ
भन्ने कुराको टुङ्गोमा भने पुग्न सकिदैन । यसको लागि धेरै अनुकूल
संयोगहरू मिल्नु बाञ्छनीय हुन्छ । वातावरण अनुसार चित्तमा प्रभाव
पर्ने जस्तै वीर्य-पराक्रमद्वारा वातावरणलाई आफ्नो नियन्त्रणमा
राख्नसक्ने महापुरुषहरू पनि लोकमा नभएका होइनन् । किन्तु तीमध्ये म
कुन प्रकारको रहेछु त भन्ने विषयमा चाहिँ अहिले ऊँचाट्ट भन्न गहारै
पर्दछ । अनि वर्तमान मानसिक स्थितिमाथि यसो विचार गरी हेर्दा
चाहिँ वातावरणलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्न नसक्ने खालको रहेछु
भन्ने जस्तो लाग्छ । आफ्नो आत्मोन्नतिकोनिमित्त चाहिँ यहाँ मलाई
कोही कल्याणमित्र नभएको अनुभव हुन्छ र शुद्ध तथा स्वच्छ संघवाता-
वरणबाट पनि दूर भई कहिँ कतै एक्लो हुन गएको जस्तो महसुस हुन्छ ।

यस्तो हुनु भिक्षुजीवनको परिहानी सिवाय अभिवृद्धि हुने होइन ।
 त्यसैले संघसन्निपात भएको र संघबातावरणद्वारा शुद्ध तथा स्वच्छ
 वायुमण्डल भएको धीलंकातिर जाने प्रबल इच्छा भइरहेको छ ।

चिरं तिष्ठतु सद्धम्भो ।

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार,
 स्वयम्भू, काठमाडौं,
 नेपाल ।

२०३७ बैशाख ५ गते बिहीबार

फोन : १४४२०

Dhamma.Digital

मूल ग्रन्थहरू—

आतकपालि (मालम्बा प्रकाशन) ।

आतकट्टकथा (हेवाबितारण प्रकाशन) ।

सहायक ग्रन्थ—

महन्त जामन्ध कोसल्यायन अनुबिल हिन्दी “आतक” ।

Dhamma Digital

संकेत-शब्दको अर्थ—

अ. क. = अट्टकथा ।

अ. क. III. IV. V. VI. = जातकट्टकथा, हेवावितारण
प्रकाशन, III. IV. V. VI.

जा. अ. क. I-II. = सीलानन्वयेरद्वारा सम्पादित जातकट्टकथा,
सन् १९२७.

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय, नालन्दा प्रकाशन ।

जा. पा. = जातकपालि, नालन्दा प्रकाशन ।

पटि. स. अ. क. = पटिसम्भवाग्गट्टकथा, हेवावितारण
प्रकाशन ।

बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजक ।

बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।

म. नि. = मज्झिमनिकाय, नालन्दा प्रकाशन ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि, नालन्दा प्रकाशन ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा, हेवावितारण प्रकाशन ।

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :	अभिधम्मपिटक :
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकपालि	१-धम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचित्थियपालि	२-विमङ्ग
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	३-धातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि	४-पुग्गलपञ्जति
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि	५-कथावत्थु
		६-यमक
		७-पट्टान

(१) खुद्दकपाठ	
(२) धम्मपद	
(३) उदान	
(४) इतिवृत्तक	
(५) सुत्तनिपात	
(६) विमानवत्थु	
(७) पेतवत्थु	
(८) थेरगाथा	
(९) थेरीगाथा	
(१०) जातक	
(११) निद्देस	{ १-महानिद्देस २-चुल्लनिद्देस
(१२) पटिसम्भदामग्ग	
(१३) अपदान	
(१४) बुद्धवंस	
(१५) चरियापिटक	

विषय - सूची

विषयः	पृष्ठः
१. एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको - २५	
१- देवघम्म जातक (६)	१
२- नच्छ जातक (३२)	१०
३- कञ्चनकखन्ध जातक (५६)	१४
४- भीमसेन जातक (८०)	१९
५- बुद्धबलकट्ट जातक (१०५)	२७
६- कटाह जातक (१२५)	३०
७- घतासन जातक (१३३)	३६
८- मित्तामित्त जातक (१९७)	४०
९- खन्धवत्त जातक (२०३)	४३
१०- गङ्गेय्य जातक (२०५)	४९
११- गूथपाण जातक (२२७)	५३
१२- सालक जातक (२४९)	५८

१३-	तिलमुट्टि जातक (२५२)	६२
१४-	उबुम्बर जातक (२९८)	७२
१५-	बहुर जातक (३०४)	७७
१६-	खन्तिवादी जातक (३१३)	८१
१७-	पीठ जातक (३३७)	८९
१८-	गजकुम्भ जातक (३५४)	९४
१९-	नेद जातक (३७९)	९८
२०-	तुण्डिल जातक (३८८)	१०३
२१-	मिसपुष्क जातक (३९२)	११२
२२-	महासुक जातक (४२९)	११७
२३-	बुल्लबोधि जातक (४४३)	१२५
२४-	दिलारकोसिय जातक (४५०)	१३५
२५-	सुधाभोजन जातक (५३५)	१४७

२. एक बूढो भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको - ७

२६-	सूकर जातक (१५३)	२०१
२७-	घतुमट्ट जातक (१८७)	२०७
२८-	कस्सपमन्दिह्य जातक (३१२)	२१०
२९-	अहितुण्डिक जातक (३६५)	२१५
३०-	मिगपोत जातक (३७२)	२१९
३१-	सोमवत्त जातक (४१०)	२२४
३२-	तच्छसूकर जातक (४९२)	२३०

[३८]

३. एक भिन्नको कारणमा बताउनु भएको - २

३३-	अनुसालिक जातक (११५)	२४५
३४-	छद्मन्त जातक (५१४)	२४९
	नामावली	२८२
	शब्दावली	२९३
	गाथा-सूची	३११

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. देवधम्म जातक(६)

“हिरिओत्तप्प सम्पन्ना’ति’...” भन्ने यो गाथा जेतवनमा चसिरहनुभएका भगवान्ले एक बहुभाण्डिक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

आपनी भार्या मरेपछि श्रावस्तीवासी एक कुटुम्बिक प्रब्रजित भयो । उ प्रब्रजित हुनुभन्दा अगाडि आफनोनिमित्त परिवेण, अग्निशाला र भण्डागार निर्माण गराई भण्डागारमा घिउ, चामल आदिले पूर्णगर्न लगाई प्रब्रजित भयो । प्रब्रजित भएपछि आफना दासहरूलाई बोलाई इच्छानुसार खाना बनाउन लगाई खान्थ्यो । धेरै सामानहरू थिए ।

१. जा. पा. I. पृ. ४: देवधम्मजातकं, नं. ६, अ. क. I-II. पृ. १००.

रातमा अकं ओढने ओढदथ्यो भने दिनमा अकं ओढदथ्यो र उ विहारको एकातिर बस्दथ्यो ।

एकदिन उसले आफना चीवर र बिछ्यौनाहरू फिकी परिवेणमा फिजाई घाममा सुकाउँदै थियो । त्यसबखत केही जनपदवासी भिक्षुहरू शयनासन हेर्दै चारिका गर्दै परिवेणमा पुग्दा चीवर आदि देखेर उनीहरूले—“यी चीवरहरू कस्का हुन् ?” भनी सोधे ।

उसले “आवुसो ! यी मेरा हुन्” भनी भन्यो ।

“आवुसो ! यी चीवरहरू, यी लगाउने कपडाहरू र यी बिछ्यौनाहरू पनि सबै तिच्चै हुन् ?”

“हो, मेरै हुन् ।”

“आवुसो ! भगवान्‌ले तीन चीवर मात्र अनुमति दिनुभएको छ । यस्तो अल्पेच्छी बुद्धशासनमा प्रव्रजित हुँदा पनि तिम्रो घरे वस्तुहरू हुने भयो । आऊ ! तिम्रोलाई दशबलकहाँ लैजानेछौं” भनी उसलाई लिएर शास्ताकहाँ गए ।

देखनेबित्तिकै शास्ताले “भिक्षुहो ! क्याहो, इच्छा नहुने भिक्षुलाई लिएर आयौ नि ?” भनी भन्नुभयो ।

“भन्ते ! यो भिक्षु बहुभाण्डक छ र धेरै सामान राख्ने छालको हो ।”

“भिक्षु ! साँच्चै तिम्रो बहुभाण्डक ह्यो ?”

“भन्ते ! साँच्चै हो ।”

“ भिक्षु ! किन तिमो बहुभाण्डिक भयी ? अल्पेच्छताकोनिमित्त, सन्तुष्टिताकोनिमित्त, शिक्षाकामीताकोनिमित्त, तपस्वीभावकोनिमित्त, प्रासादिकताकोनिमित्त, असंग्रहितताकोनिमित्त र वीर्यवान्कोनिमित्त मैले वर्णन गरेको छु, होइन त ? ”

अनि शास्ताको कुरा सुनी रिसाई “ अब यसप्रकार विचरण गर्नेछु ” मन्दै ओढने कपडा फिकी परिषद्को बीचमा एक चीवरले उभिइरह्यो ।

शास्ताले उसको रक्षा गर्दै—“ भिक्षु ! अघि तिमो लज्जा र भय (= हिरोत्तप्य) को खोजी गर्दैथ्यौ, होइन त ? जल-राक्षस भएको बेलामा पनि बाह्रवर्षसम्म तिमो लज्जा र भय (= हिरोत्तप्य) को खोजी गरेरै बसेका थियौ, होइन त ? अनि किन अहिले यस्तो गौरवपूर्ण बुद्धशासनमा प्रन्रजितभई चतुपरिषद्को बीचमा ओढने कपडा फिकी लज्जा र भयलाई त्यागी बस्वछौ ? ”

शास्ताको यो वचन सुनी लज्जा र भय स्थापना गरी त्यो चीवर पारुपण गरी शास्तालाई वन्दना गरी एक छेउमा बस्यो । भिक्षुहरूले उक्त कुरा बताउनहन भगवान्सँग प्रार्थना गरे । भगवान्ले जन्मजन्मान्तरसम्म गोप्य भइरहेका कारण प्रकट पाउँ यस्तो भन्नुभयो—

१. भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक र उपासिका परिषद्लाई ‘चतुपरिषद्’ भनिएको हो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा काशी राष्ट्रको बाराणशीमा ब्रह्मदत्त राजा भएका थिए । त्यसबखत बोधिसत्त्वले उनकी अग्रमहिषीको कोखमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरे । उनको न्वारानको दिनमा उनको नाम 'महिंसासक कुमार' भन्ने राखे । उनी दगुर्न सक्ने भएपछि राजाले अर्को छोरा पनि पाए । उसको नाम 'चन्द्रकुमार' भन्ने राखे । उ दगुर्न सक्ने हुँदा बोधिसत्त्वकी माताको देहान्त भयो । राजाले अर्कीलाई अग्रमहिषी स्थानमा राखे । उनी राजाको प्यारी र मनपर्ने पनि थिइन् । अनि राजासँगको प्रियसंवासको कारणद्वारा उनले एक पुत्र जन्माइन् । उसको नाम 'सूर्यकुमार' भन्ने राखे । पुत्र देखेर सन्तोषभई राजाले " भद्रे ! तिम्रो छोरोलाई बर दिनेछु " भनी भने । देवीले चाहिने बेलामा लिनहुने गरी थाती राखिन् । पुत्रको वैश पुगेपछि उनले राजासँग भनिन् " देवले पुत्र जन्मिदाखेरि मलाई बर दिनुभएको थियो । अब मेरो पुत्रलाई राज्य दिनुहोस् । "

राजाले " अग्निस्कन्ध जस्तै तेजिला मेरा दुइ छोराहरू छन् । तिम्रो छोरोलाई राज्यदिन सकिदैन " भनी प्रतिक्षेप गरे । तर उनले बारम्बार सोही कुरा मागेको देखी " यसले मेरा छोराहरूमाथि अनर्थ पनि चिताउन सक्छे " भन्ने सोची छोराहरूलाई बोलाउन लगाई भने—

" तात ! मैले सूर्यकुमार जन्मेको बेलामा बर दिएको थिएँ । अहिले उसकी आमा राज्य माग्दछे । म चाहिँ दिन चाहन्न । आइमाई

भनेका पापी हुन्छन् । तिमिहरूप्रति पाप पनि चिताउन सक्छे । अतः तिमिहरू जंगलमा गई म खसेपछि नगरमा आई कुलपरम्परागत राज्य लिनु ।” यति भनी रोई शीरमा चुम्बन गरी उनीहरूलाई पठाए ।

पितालाई वन्दना गरी उनीहरू प्रासादबाट ओर्लिहरहेको बेलामा राजांगणमा खेलिरहेका सूर्यकुमारले उनीहरूलाई देखेर त्यो कुरा बुकी “ म पनि दाइहरूका साथ जानेछु ” भनी उनीहरूकै साथ निस्केर गए ।

उनीहरू हिमालयतिर गए । अनि बाटाबाट छेउलागी एक रुखमनि बसी बोधिसत्वले सूर्यकुमारलाई बोलाई “ तात सूर्यकुमार ! यो तलाउमा गई तुहाई पानी पिई पद्मको पत्रमा हामीलाई पनि पानी ल्याऊ ” भनी भने ।

त्यो तलाउको सम्बन्धमा एक यक्षले वैश्रवणसँगबाट अधिकार पाएको थियो । वैश्रवणले उसलाई भनेका थिए “ देवधर्म जान्नेलाई बाहेक यो तलाउमा ओर्लिने अरु सबैलाई तिमिले खान सक्नेछौ । ”

त्यहाँदेखि त्यो राक्षसले त्यो तलाउमा ओर्लिनेसँग देवधर्म सोधदा जसले जान्दैन उसलाई खाने गथ्र्यो । अनि सूर्यकुमार त्यो तलाउमा गई परीक्षा बिना नै त्यसमा ओर्ल्यो । अनि उसलाई समाती राक्षसले उसँग “ के तिमि देवधर्म जान्दछौ ? ” भनी सोध्यो ।

उसले “ देवधर्म भनेको चन्द्र सूर्य हो ” भनी भन्यो ।

“ तिमि देवधर्म जान्दैनौ ” भनी उसलाई पानीभिन्न लगी आफू बस्ने ठाउँमा राख्यो । उ आउन अवेर भएको ठानी बोधिसत्वले

चन्द्रकुमारलाई पठाए । राक्षसले उसलाई पनि समाती “देवधर्म भनेको केहो, जान्दछौ ?” भनी सोध्यो ।

उसले “हो, जान्दछु; देवधर्म भनेको चारविशा हो” भनी भन्यो । राक्षसले “तिमी देवधर्म जान्दैनौ” भनी समाती उसलाई पनि त्यहीं लगेर राख्यो । उ पनि आउनमा अबेर गरेको देखेर “कुनै बिघनबाधाको कारणले हुनुपर्छ” भनी बोधिसत्त्व स्वयं त्यहाँ गई दुवै जना ओल्हेको पश्चिन्ह देखी “यो तलाउ राक्षसको अधिनमा हुनुपर्छ” भन्ने सोची खड्ग र धनुष लिई उभिइरहे । बोधिसत्त्व पानीमा नओल्हेको देखेर बत्तमा कामगर्ने मानिसको भेषमा गई पानीको राक्षसले बोधिसत्त्वलाई यस्तो भन्यो—“भो पुरुष ! तिमि थाकेकाछौ । किन तिमि यो तलाउमा ओल्हीं नुहाई, पानी पिई, पद्मको मूलहरू खाई तथा फूलहरूद्वारा सिगारिई सुखपूर्वक नगएको ?”

उसलाई देखेर बोधिसत्त्वले “यही त्यो राक्षस हुनुपर्छ” भन्ने ठानी “तिमीले मेरा भाइहरूलाई समातेका छौ ?” भनी सोधे ।

“हो, मैले समातेको छु ।”

“किन समातेको त ?”

“यो तलाउमा ओल्हिनेलाई मैले खान पाउँछु ।”

“के ओल्हिने सबैलाई खान पाउँछौ ?”

“जसले देवधर्म जान्दछ त्यसलाई बाहेक बाँकी सबैलाई पाउँछु ।”

“ तिमीलाई देवधर्मको मतलब छ त ? ”

“ हो, छ । ”

“ यदि यस्तो हो भने म तिमीलाई देवधर्म बताउनेछु । ”

“ त्यसोभए बताउ त । म देवधर्म सुन्नेछु । ”

“ म देवधर्म भन्नेछु । तर मेरो शरीर मैलोछ ” भनी भने ।

अनि यक्षले बोधिसत्त्वलाई नुहाई, भोजन गराई, पानी पियाई, कूलहरूले सिंगारी, सुगन्धलेप लगाई अलंकृत मण्डपमा आसन बिच्छ्याइ-दियो । आसनमा बसी यक्षलाई खुट्टामनि बसाली “ त्यसोभए ध्यानराखेर कान थापी सत्कारपूर्वक देवधर्म सुन ” भनी बोधिसत्त्वले यो गायथा भने—

“ हिरिओत्तप्पसम्पन्ना सुक्कधम्म समाहिता ।

सन्तो सप्पुरिसा लोके देवधम्मा'ति वुच्चरे'ति ॥ ”

अर्थ—

“ यो लोकमा शान्त सत्पुरुषहरूले लज्जा, भय (= हिरोत्तप्प) र शुक्लधर्मले युक्त धर्मलाई नै देवधर्म भन्दछन् । ”

यो धर्मदेशना सुनी यक्ष प्रसन्नभई बोधिसत्त्वलाई भन्यो—
“ पण्डित ! म तिमीमाथि प्रसन्नछु । एउटा भाइ दिनेछु । कुनचाहिंलाई ल्याऊ ? ”

“ कान्छोलाई ल्याइदेऊ । ”

“पण्डित ! तिमि केवल देवधम्म मात्र जान्दछौ । किन्तु त्यस अनुसार आचरण गर्दा रहेनछौ ।”

“के कारणले ?”

“जुन कारणले जेठोलाई छाडी कान्छोलाई ल्याइदेऊ भन्दछौ सोही कारणले तिमि जेठोलाई सत्कार गर्ने काम गर्दैनौ ।”

“यक्ष ! म देवधम्म पनि जान्दछु र त्यस अनुसार आचरण पनि गर्दछु । हामी चाहिं यही भाइको कारणमा जंगलमा आएका हौं । यसैको कारणमा हाम्रा पितासँग यसकी माताले राज्य भागेकी थिइन् । हाम्रा पिताले त्यो बर नदिई हाम्रो रक्षाको निमित्त हामीलाई जंगलमा जाने आज्ञा दिए । यो कुमार घरमा नबसी हामीहरूसँग आयो । अतः ‘उसलाई जंगलमा एक यक्षले खायो’ भनी भन्दा कसैले पनि विश्वास गर्ने छैन । त्यसैले निन्दाको भयले डराई मैले उसलाई ल्याइदेऊ भनेको हुं ।”

“पण्डित ! साधु साधु ! तिमि देवधम्म पनि जान्दछौ र त्यस अनुसार आचरण पनि गर्दारहेछौ ।” यति भनी प्रसन्न भई यक्षले बोधिसत्त्वलाई साधुवाद दिई दुवै भाइहरूलाई ल्याइदियो ।

त्यसपछि बोधिसत्त्वले उसलाई यस्तो भने—“सौम्य ! तिमिले अधि गरेको पापकर्मको कारणले गर्दा अर्काको रगत र मासु खाने यक्षभई उत्पन्न भयो । अहिले पनि फेरि पाप नं गर्दछौ । तिम्रो यो पापकर्मले तिम्रोलाई नरक आदिबाट बचन दिनेछैन । त्यसैले अब उप्रान्त पापलाई छाडी कुशलकर्म गर ।”

यक्षलाई दमन गर्नमा बोधिसत्व समर्थ भए । उसलाई दमन गरी उसैको आरक्षामा उनीहरू उहीं नै बसे ।

एकदिन नक्षत्र हेरिरहेको बेलामा बाबु खसेको कुरा बुझी यक्षलाई साथमालिई बाराणशीमा गई राज्य लिई चन्द्रकुमारलाई उपराजा र सूर्यकुमारलाई सेनापति स्थान दिए । यक्षलाई पनि एक रमणीय स्थानमा घर (आयतन) बनाउन लगाई जस्ती गर्दा उसले अग्रमाला, अग्रफूल र अग्रभात पाउने हो त्यस्तै गरे । धर्मतापूर्वक राज्य गरी उनी (बोधिसत्व) कर्मानुसार परलोक भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाश पार्नुभयो । सत्य कुराको अवशानमा त्यो भिक्षु खोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो । सम्यक्सम्बुद्धले दुइवटा कथा बताउनुभई, प्रसंग मिलाई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत पानी-राक्षस बहुभाण्डिक भिक्षु थियो । सूर्यकुमार थानन्द र चन्द्रकुमार सारिपुत्र थिए । जेठो भाइ महिसासक कुमार चाहिँ म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

२. नच्च जातक (३२)

“रुदं मनुञ्चन्ति...१” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताले एक बहुभाण्डिक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको
हो ।

वर्तमान कथा

कथाको पृष्ठभूमि चाहिँ माथि देवधम्म जातकमा जस्तै हो ।
शास्ताले सो भिक्षुसँग “भिक्षु ! साँच्चैहो के तिम्रो बहुभाण्डिक ह्वी ?”
भनी सोध्नुभयो ।

“ भन्ते ! हो ” भनी भन्यो ।

“ किन तिम्रो बहुभाण्डिक भएका ह्वी ? ”

यति सुन्नेबित्तिकै उ रिसाई ओढने र लगाउने बस्त्रहरू छाडो
‘अब यसरी विचरण गर्नेछु’ भनी शास्ताको अगाडि नाङ्गोभई
उभिइरह्यो । मानिसहरूले “ धिक्कारहोस् ” भनी भने । त्यहाँबाट

१. जा. पा. I. पृ. १०: नच्चजातकं, नं. ३२, अ. क. I-II. पृ. १५५.

भागेरगई उसले प्रब्रज्या त्याग्यो । धर्मसभामा बसिरहेका भिक्षुहरूले “शास्ताको अगाडि पनि यस्तो गर्छ” भनी त्यसको अपगुणका कुरा गर्नथाले ।

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?” भनी भिक्षुहरूसँग सोध्नुभयो ।

“भन्ते ! त्यो भिक्षु तपाइको अगाडि चार परिषद्को बीचमा लज्जा र भय रहित गाउँले वालक जस्तै नाङ्गो उभिई मानिसहरूले घृणा गरेपछि प्रब्रज्या छाडी शासनबाट परिहानी भयो भनी उसको अपगुण कथा भनी बसिरहेका थियौ” भनी भने ।

शास्ताले “भिक्षुहो ! अहिले मात्र उ लज्जा र भय रहित यस्तो शासनरूपी रत्नबाट परिहानी भएको होइन अघि पनि स्त्रीरत्नबाट परिहानी भएको थियो” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनुभयो ।

Dhamma Digital

अतीत कथा

अतीत समयको प्रथम कल्पमा चौपायाहरूले सिंहलाई राजा बनाए । माछाहरूले आनन्द भन्ने माछालाई राजा बनाए । चराहरूले सुवर्णहंसलाई राजा बनाए । त्यो सुवर्णहंसराजाको अभिरूपा छोरी थिई । उसले (हंसराजाले) उसलाई बरदान दियो । उसले आफूलाई मनपर्ने पति रोजेर लिने बचन मागी । हंसराजाले उसलाई बरदान दिई हिमालयतिर सबै चराहरूलाई भेला गराउन लगायो । नानाप्रकारका

हंस, मयूर आदि चराहरू आई एउटा ठूलो ढुंगामाथि भेला भए । हंसराजाले “ आफूलाई मनपर्ने पति आएर लिनू ” भनी छोरीलाई बोलाउन पठायो । उ आई चराहरूको समूहमा हेर्दा मणीवर्ण घाँटी भएको, चित्रित प्वाँख भएको मयूरलाई देखी ‘यो मेरो स्वामी हुनेछ’ भनी रोजी । अनि चराहरूको समूहले मयूरकहाँ गई यसो भने— “ सौम्य मयूर ! यी राजपुत्रीले यतिका चराहरूमध्ये स्वामी रोज्दा रोज्दै तिमोमाथि रुचि प्रकट गरिन ।” यो सुनेर उसले “ अहिलेसम्म मेरो बल देखेका छैनौ र ?” भन्दै अति प्रसन्न भई लज्जा र भयलाई छाडी तेत्रो विशाल चराहरूको समूहको बीचमा प्वाँख फिजाई नाचन थाल्यो । नाचदाखेरि उ नाङ्गो देखियो । भुवर्णहंसराज लज्जित भई “ यसमा आत्मगौरवको कारणमा उत्पन्न हुने न लज्जा छ, न त बाहिरको कारणमा उत्पन्न हुने भय न छ । यस्ता लज्जा र भय नहुनेलाई मेरी छोरी दिने छैन ” भनी चराहरूको समूहको बीचमा उसले यो गाथा भन्यो—

“रुदं मनुञ्जं रुचिरा च पिट्टी,
 वेलुरियवण्णपनिभा च गीवा ।
 व्याममत्तानि च पेखुणानि,
 नच्चेन ते धीतरं नो ददामी’ति ॥”

अर्थ—

“ तिम्रो स्वर मधुर छ, तिम्रो पिठ्यूँ राम्रो छ, बेलौर जस्तै

तिन्नों घाँटी छ, तिन्नों प्वाँख चारहात (=व्याम) बराबर छ । तर लज्जा र भय छाडी नाचेको हुनाले मेरी छोरी दिने छैन ।”

यति भनी हंसराजाले सोही परिषद्को बीचमा बसेको आफ्नो भाञ्जा हंसबच्चालाई छोरी दियो । हंसबच्ची नपाई मयूर लज्जितभई त्यहाँबाट उडी भागेर गयो । हंसराजा पनि आफू बस्ने ठाउँमै गयो ।

शास्ताले “भिक्षुहो ! अहिले मात्र सो भिक्षु लज्जा र भय छाडी शासनरूपी रत्नबाट परिहानी भएको होइन अघि पनि स्त्रीरत्न लाभबाट परिहीन भएको थियो” भनी यो धर्मदेशना त्याउनुभई प्रसंग भित्लाई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत मयूर हुने बहुभाण्डिक भिक्षु थियो । हंसराजा चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma Digital

३. कञ्चनकखन्ध जातक (५६)

“यो पढ्ढेन चित्तेनाति...३” भन्ने यो गाथा श्रावस्तीमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीवासी एक कुलपुत्र शास्ताको धर्मदेशना सुनी रत्न जस्तो शासनमा मनविई प्रव्रजित भयो । अनि उसका आचार्य उपाध्याय-हरूले “आवुसो ! एक प्रकारको शील छ, दुइ प्रकारको शील छ, तीन प्रकारको शील छ, चार प्रकारको शील छ, पाँच प्रकारको शील छ, छ प्रकारको शील छ, सात प्रकारको शील छ, आठ प्रकारको शील छ, नौ प्रकारको शील छ तथा दश प्रकारको शील छ । धेरै प्रकारका शील छन् । यो स्यानो खालको शील हो, यो मझौला खालको शील हो र यो ठूलो खालको शील हो । यो प्रातिमोक्षसंवर शील हो, यो इन्द्रियसंवर

१. जा. पा. I. पृ. १४: कञ्चनकखन्धजातकं, नं. ५६, अ. क. I-II.
पृ. २०४.

शील हो, यो आजीव पारिशुद्धि शील हो तथा यो प्रत्यय प्रतिसेवन शील हो” भनी शीलको कुरा बताए । अनि उसले सोचनथाल्यो—
 “यो शील भनेका धेरै रहेछन् । यतिका शील समादान गरी पालन गर्न म सकिदैन । शील पालन गर्न नसकेपछि प्रब्रज्याको के मतलब ? म गृहस्थीभई दानादि पुण्यकर्म गर्नेछु र पुत्रदारहरूको पनि पोषण गर्नेछु ।” यस्तो सोचेर “भन्ते ! म शील पालन गर्न सक्ने छैन । शील पालन गर्न नसक्नेलाई प्रब्रज्याको के मतलब ? म चीवर छाडेर जानेछु । तपाइका पात्र-चीवर लिनुहोस्” भनी भन्यो ।

अनि उसलाई भने—“आवुसो ! यसोभए दशबललाई बन्दना गरी जाऊ ।”

यति भनी उनीहरूले उसलाई साथमा लिई शास्ताको धर्म-सभामा गए । शास्ताले देहनासाथ “भिक्षुहो ! इच्छा नहुने भिक्षुलाई किन लिएर आएकाहौ ?” भनी सोध्नुभयो ।

“भन्ते ! शील पालन गर्न सक्ने छैन भनी यो भिक्षुले पात्र-चीवर सुम्पिदियो । त्यसैले यसलाई लिएर आएकाहौं ।”

“भिक्षुहो ! तिमिहरूले यो भिक्षुलाई किन धेरै शीलका कुरा बताएको ? जति शील यसले पालन गर्न सक्नेछ उति नै पालन गर्नेछ । अबदेखि तिमिहरूले यसलाई यसरी केही पनि नबताऊ । गर्नुपर्ने काम म नै जान्नेछु ।” यति भन्नुभई शास्ताले उसलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै—
 “आऊ भिक्षु ! तिमिलाई धेरै शीलले के गर्नेछ र ? तीन शील त तिमिले पालन गर्न सक्नेछौ ?”

“ भन्ते ! सक्नेछु । ”

“ त्यसोभए अब उप्रान्त तिमिले कायद्वार, वचीद्वार र मनद्वार — यी तीन द्वारहरू रक्षा गर । कायद्वारा पाप नगर त्यस्तै वचनद्वारा र मनद्वारा पनि पापकर्म नगर । जाऊ, चीवर नछाड । यी तीन शीलहरू रक्षा गर । ”

यत्तिकैमै सो भिक्षु सन्तुष्टभई “ हुन्छ, भन्ते ! यी तीन शीलहरू रक्षा गर्नेछु ” भनी शास्तालाई वन्दनागरी आचार्य उपाध्यायहरूसंगै फर्केर गयो । ती तीन शीलहरू रक्षा गर्दागर्दै उसले थाहापायो कि “ आचार्य उपाध्यायहरूले बताएका शीलहरू पनि यत्ति नै हुन् । उनीहरू चाहिँ आफू बुद्ध नभएको हुँदा उनीहरूले मलाई बोध गराउन रुकेनन् । सम्यक्सम्बुद्ध चाहिँ आफू बुद्ध-सुबुद्ध भएको हुनाले र अनुत्तर धर्मराजा भएका हुनाले यतिका शीलहरू तीनवटा द्वारमा समावेश गराई मलाई ग्रहण गर्न लगाउनु भयो । शास्ता मेरो सहारा हुनुभयो ” भन्दै विपश्यना बढाउँदै केहीदिन भित्रै अरहत्वमा प्रतिष्ठित भयो ।

यो प्रवृत्ति जानी धर्मसमामा भेला भएका भिक्षुहरूले “ आवुसो ! शील रक्षा गर्न सकिदैन भनी चीवर छाडी गृहस्थी हुन लागेको सो भिक्षुलाई भगवान्ले सबै शीलहरू तीन भागमा राखी त्यसलाई ग्रहण गर्न लगाई उसलाई अरहत्व प्राप्त गराइदिनुभयो । अहो बुद्ध ! अहो आश्रय मनुष्य ! ” भन्दै बुद्धगुण वर्णन गरी बसिरहे ।

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ? ” भनी सोध्नु भएपछि “ यो यो ” भनी भन्दा

“ भिक्षुहो ! धेरें गर्होगो वस्तु पनि खण्ड खण्ड गरी विभाजन गरिदिएमा भार हलुंगो जस्तो हुन्छ । अधि पनि ठूलो सुनको ढिक्को पाई पण्डितहरूले बोक्न नसकेपछि भाग भाग गरी बोकेर लगेका थिए ” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व एक गाउँका किसान भएका थिए । त्यो ठाउँमा एक गाउँ थियो । त्यो गाउँमा अधि वैभवसम्पन्न एक सेठ थियो । उ जाँघसम्म अग्लो र चारहात चौडाइ भएको एक सुनको ढिक्को गाडेर मरेको थियो । बोधिसत्वको फाली त्यसमा ठक्कर खाई अडक्यो । अनि ‘जरोको कारणले होला’ भनी माटो खन्दा उनले त्यो देखेर फेरि माटोले छोपी दिनभरी हलो जोतो सूर्यास्त भएपछि हलो आदि कामगर्ने ठाउँमा छाडी “सुनको ढिक्को लिएर जानेछु” भनी उचाल्दा उनले उचाल्न सकेनन् । नसकेपछि बसी “यति पेट पाल्नको लागि हुनेछ, यति गाडेर राख्नेछु, यति कामकाजमा लगाउनेछु र यतिले दानादि पुण्यकर्म गर्नेछु ” भनी चार भागमा बाँडे । यसरी चार भागमा बाँडदा त्यो सुनको ढिक्को हलुंगो जस्तो भयो । त्यसलाई उचाली घरमा लगी चार भाग गरी दानादि पुण्यकार्य गरी उनी कर्मानुसार परलोक भए । भगवान्ले यो घर्मदेशना त्याउनुभई अभिसम्बुद्ध भएपछि यो गाथा भन्नुभएको हो ।

“थो पहट्टेन चित्तेन पहट्टमनसो नरो ।
भावेति कुसलं धम्मं योगक्खेमस्स पत्तिया ।
पापुणे अनुपुब्बेन सम्बसंयोजनक्खयन्ति ॥”

अर्थ—

“प्रसन्न चित्त तथा प्रसन्न मनसे जुन पुरुषले बन्धनबाट मुक्त हुनको लागि कुशलधर्म भाविता गर्छ उसले क्रमशः सर्व संयोजनहरू क्षय गरी निर्वाण प्राप्त गर्छ ।”

यसरी शास्ताछे अरहत्त्वलाई सर्वोपरि गरी धर्मदेशना सिध्याई प्रसन्न मिलाई जगतक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत सुमको टिकको पाउने पुरुष ज नै बिहो” जनी भन्नुभयो ।

Dhamma Digital

४. भीमसेन जातक(८०)

“यंते पविकस्थितं पुरे’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले जूठो आत्मवर्णन गर्ने एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

एक भिक्षुले, “आवुसो ! हाम्रो जाति जस्तो जाति र गोत्र जस्तो गोत्र हुने कोही छैन । हामी यस्तो महान क्षत्री कुलमा जन्मेका हौं । गोत्रले वा कुल-प्रदेशले हामी जस्ता अरु छैनन् । हाम्रो सुनचाँदीको अन्त छैन । हाम्रा दास कामदारहरूले पनि मासीचामलको भात खान्छन् । काशीको वस्त्र लगाउँछन् र काशीकं लेप लगाउँछन् । प्रव्रजित भएको हुनाले अहिले हामीले यस्तो रुखवासुखामा भोजनहरू खाइरहेछौं । रुखवासुखामा चीवरहरू लगाइरहेछौं” भनी थेर, नीलो (= भर्खरं भिक्षु

१. जा. पा. I. पृ. १९: भीमसेनजातक, नं. ८०, अ. क. I-II.

पृ. २६२.

भएको) मध्यम भिक्षुहरूको बीचमा आफ्नो जूठो आत्मवर्णन गरी जाति आदिको अभिमान गरी ठगदै हिडेको थियो ।

अनि एक भिक्षुले उसको कुल-प्रदेश आदिको परीक्षा गरी उसले जूठो आत्मवर्णन गरिरहेको कुरा भिक्षुहरूलाई सुनायो । अनि धर्मसभामा भेलाभई बसिरहेका भिक्षुहरूले “आवुसो ! अमुक भिक्षु यस्तो नैर्याणिक शासनमा प्रव्रजित भएर पनि आफ्नो जूठो वर्णना र घमण्ड गरी ठगदै हिडिरहेको छ” भन्दै उसको निन्दागर्न थाले ।

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रो कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोधनी हुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र सो भिक्षुले जूठो आत्मवर्णन तथा घमण्ड गरी ठगदै हिडिरहेको होइन अघि पनि जूठो आत्मवर्णन तथा घमण्ड गरी ठगदै हिडेको थियो” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनुभयो ।

Dhamma Digital

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व एक निगमको उदिच्च ब्राह्मण कुलमा जन्मी बँश पुगेपछि तक्षशिलामा गई दिशाप्रमुख आचार्यसँग तीन वेद र अठार विद्याहरू सिकी सबै शिल्पमा पारंगत भई चुल्लधनुगह पण्डित भन्ने नामले प्रख्यात भए । उनी तक्षशिलाबाट निस्केर सबै आगम शास्त्रहरूको खोजी गर्दै मर्हिसक राष्ट्रमा पुगे । यस जातकमा चाहि

बोधिसत्व केही पुङ्का र केही कुप्रा थिए । उनले सोचनथाले— “ यदि म कुनै राजाकहाँ गएँ भने उनले ‘यस्तो पुङ्को तिमिले के हात्रो काम गर्न सक्नेछौ ?’ भनी सोध्ने छन् । अतः किन एक रूपसम्पन्न पुरुषको आश्रय लिई उसको छायापछाडि बसी जीविका नगर् ?”

अनि उनले त्यस्तो पुरुष खोज्दै जाँदा भीमसेन नामक एक कपडा बुन्नेको कपडा बुन्ने ठाउँमा गई उसँग-कुशलवार्ता गरी “ सौम्य ! तिम्रो नाम के हो ?” भनी सोधे ।

“ मेरो नाम भीमसेन हो ।”

“ किन यस्तो अभिरूपसम्पन्न भएर पनि तिमिले यस्तो तुच्छ काम गरिरहेको ?”

“ जीविका गर्न नसकेकाले ।”

“ सौम्य ! यस्तो काम नगर । सकल जम्बुद्वीपमा म समान धनुषधारी अरु कोही छैन । यदि म कुनै राजाकहाँ गएँ भने उनले मलाई ‘यस्तो पुङ्केले के हात्रो काम गर्न सक्ला र !’ भनी रिसाउन पनि सक्दछन् । अतः राजाकहाँ गई तिमिले ‘म धनुषधारी हुँ’ भनी भन । राजाले तिमिलाई खर्चदिई सधैंको लागि तलब पनि दिनेछन् । म तिम्रो काम गरिदिनेछु । तिम्रो छायापछाडि बसी जीविका गर्नेछु । यसरी हामी दुवैजना सुखी हुनेछौं । मेरो वचन मान्नेछौ ?” भनी सोधे ।

उसले “ हुन्छ ” भनी स्वीकार्यो ।

अनि उसलाई लिएर बाराणशीमा गई स्वयं चुल्लधनु उपस्थाक भएर पनि उसलाई अगाडि सारी राजद्वारमा उभिई राजाकहाँ विन्तिगनं पठाए ।

“आऊ” भनी भनेपछि दुवैजना भित्रगई राजालाई वन्दना गरी उभिइरहे ।

“के कारणले आएकाहौ ?” भनी सोधदा भीमसेनले भयो—
“म धनुषधारी हूँ । म समान धनुषधारी यो जम्बुद्वीपमा अर्को कुनै छैन ।”

“के पाएमा मेरो उपस्थान गर्नेछौ त ?”

“देव ! आधा महीनाको एकहजार पाएमा उपस्थान गर्नेछु ।”

“यो पुरुष तिच्छो कोहो त ?”

“देव चुल्लउपट्टाक अर्थात् स्यानी उपस्थाक हो ।”

“हुन्छ, त्यसोभए उपस्थान गर ।”

त्यहाँदेखि भीमसेनले राजाको उपस्थान गर्नथात्थ्यो । काम परेको बेलामा चाहिं बोधिसत्त्वले काम टारिदिन्छन् ।

त्यसबखत काशी राष्ट्रका धेरै मानिसहरू हिडने एक जंगलको बाटोमा बाघ निस्केर आउँदथ्यो । धेरै मानिसहरूलाई समाती खान्थ्यो । यो खबर राजालाई सुनाए । राजाले भीमसेनलाई बोलाउन लगाई
“तात ! त्यो बाघलाई समात्न सक्छौ के ?” भनी सोधे ।

“देव ! यदि बाघ समाप्त सकिन भने धनुषधारी भएको के काम लाग्यो र ?”

राजाले उसलाई बाटोछर्च दिएर पठाए । अनि घरमा गई बोधिसत्त्वलाई उसले उक्त कुरा सुनायो ।

“हुन्छ, सौम्य ! जाऊ” भनी बोधिसत्त्वले भने ।

“तिमी जान्छौ ?”

“हो, म जाने छैन । परन्तु तिमीलाई उपाय बताइदिने छु ।”

“सौम्य ! बताउ त ।”

“तिमी बाघ बस्ने ठाउँमा एकैचोटि क्वाट्ट एकलै नजाऊ । जनपदका मानिसहरू एकत्रितपारी एक दुइ हजारलाई धनुष लिन लगाई त्यहाँ जाऊ र बाघ आयो भने थाहा पाउनासाथ भागेर एक काडमा गई घोप्टेर सुत । जानपदिकहरूले नै बाघलाई कुटेर समात्ने छन् । उनीहरूले बाघलाई समातेपछि दाँतले एक लहरा काटी टुप्पो समाती तिमी मरेको बाघको अगाडि गई ‘भो ! कसले यो बाघलाई मान्यो ? यो बाघलाई गोरुलाई कैं लहराले बाँधेर राजाकहाँ लैजानेछु भनी म लहरा खोज्न काडभित्र पसेका थिएँ । मैले लहरा ल्याउनुभन्दा अगाडि नै कसले यसलाई मान्यो ?’ भनी सोध । अनि ती जानपदहरू डराई ‘स्वामी ! राजालाई नभन्नुहोस्’ भनी धेरै धन दिनेछन् । तिमिले बाघ मारेको हुनेछ र राजाकहाँबाट पनि धेरै धन पाउनेछौ ।”

“हुन्छ” भनी उ गई बोधिसत्त्वले बताए बमोजिम नै बाघलाई

लिई जंगलमा निर्भयपारी महाजनहरूले परिवृत्त भई बाराणशीमा आई राजाकहाँ गई “ देव ! मैले बाघ समाते र जंगलमा निर्भयपारे ” भनी भन्यो । सन्तुष्ट भई राजाले धेरै धन दिए ।

फेरि एकदिन “ एक बाटोमा अरना निस्केर आउंदाँछु ” भनी राजालाई सुनाए । राजाले त्यसैगरी भीमसेनलाई पठाए । उसले पनि बोधिसत्त्वले बताए बमोजिम बाघलाई कैँ उसलाई पनि समातेर ल्यायो । राजाले फेरि धेरै धन दिए । महान ऐश्वर्य पायो । उ ऐश्वर्यले मदमत्त भएपछि बोधिसत्त्वलाई अवज्ञा गरी उनको कुरा सुन्न छोड्यो । “ न म तिम्नो कारणमा जीविका गर्दछु, के तिमी मात्र पुरुषह्वौ र ! ” आदि पशुवाचा बोलिन्थाल्यो ।

अनि केही दिनपछि एक शत्रु-राजा आई बाराणशी घेरी “ यात राज्यदेऊ यात युद्ध गर ” भनी राजाकहाँ पत्र पठाए ।

राजाले “ लड ” भनी भीमसेनलाई पठाए । उ सबै प्रकारको शस्त्रले सुसज्जित भई योधाको भेष धारण गरी सुसज्जित हात्तीको पिठ्युँमा बस्यो । बोधिसत्त्व पनि उ मारिने डरले सबैप्रकारले सुसज्जित भीमसेनको पछाडिको आसनमा बसे । महाजनहरूले परिवृत्त भएको हात्ती नगरद्वारबाट निस्केर संग्रामभूमिमा पुग्यो । युद्ध-भेरी सुन्दासुन्दै भीमसेन कम्पित हुन थाल्यो । “ अब यो हात्तीबाट खसी मर्नेछु ” भनी बोधिसत्त्वले हात्तीबाट नखस्नेगरी भीमसेनलाई डोरीले बेरीराखे । लडाइको ठाउँ देखेर मरणभयले भयभीत भई त्यहीं दिसा पिताब गरी भीमसेनले हात्तीको गद्दी फोहर पार्‍यो । अनि

बोधिसत्वले “ हे भीमसेन ! तिम्रो अधिल्लो र पछिल्लो कुरा मिल्दैन ।
अघि तिम्रो संग्राम-योधा जस्ता थियो । अहिले चाहिँ हात्तीको गद्दी-
फोहर पाछो ” भनी उनले यो गाथा भने—

“यं तं पविकत्थितं पुरे,
अथ ते पूतिसरा सजन्ति पच्छा ।
उभयन्नसमेति भीमसेन,
युद्धकथा च इदञ्च विहञ्जन्ति ॥”

अर्थ—

“ तिम्रो अघि जुन अभिमान गर्दथ्यौ र पछि बिसा पिसाब गर्नु, भीमसेन ! युद्धकथा र अहिलेको बिसा पिसाब—यो दुवै कुरा मिल्दैनन् । ”

यसरी बोधिसत्वले उसलाई निन्दागरी “सौम्य ! नडराऊ, म छँदा छँदै किन डराउँछौ ?” भनी भीमसेनलाई हात्तीबाट ओह्याली “नुहाएर घरमै जाऊ” भनी पठाई “आज म प्रकट हुनुपर्छ” भनी संग्राम-भूमिमा गई उभ्राड गरी सेनाव्यूह तोडी शत्रु-राजालाई जिउँदै समात्न लगाई बाराणशी राजाकहाँ गए । सन्तुष्टभई राजाले बोधिसत्वलाई महान यश प्रदान गरे । त्यहाँदेखि “चुल्लधनुग्गह पण्डित” भनी सारा जम्बुद्वीपमा प्रख्यात भए । अनि भीमसेनलाई खर्च दिई आफ्नै ठाउँमा पठाई दानादि पुण्यगरी बोधिसत्व कर्मानुसार परलोक भए ।

शास्ताले " भिक्षुहो ! अहिले मात्र यो भिक्षु आत्माभिमानी होइन अघि पनि आत्माभिमानी नै थियो " भन्नुहुँदै यो धर्मदेशना ल्याउनुभई प्रसंग मिलाई जातक समाधान गर्नुभयो ।

" त्यसबखत भीमसेन आत्माभिमानी भिक्षु थियो र चुल्ल-धनुग्गह पण्डित चाहिँ म नै थिएँ " भनी भन्नुभयो ।

५. दुबलकट्ट जातक (१०५)

“बहुस्पेतं वने कट्ट'न्ति...।” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भयभीत हुने भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ श्रावस्तीवासी एक पुत्र थियो । शास्ताको धर्मदेशना सुनी प्रव्रजित हुँदा पनि मृत्युदेखि भयभीत हुन्थ्यो । रातमा वा दिनमा हावा लाग्दा सुकेका हाँगाविगाहरू खस्दा तथा चराचुरुङ्गी चौपायाहरूको आवाजसुन्दा मरण भयले भयभीतभई चिन्चाउँदै भाग्दथ्यो । उसमा चाहिँ “म पनि मर्नुपर्ने छ” भन्ने होस मात्र पनि थिएन । यदि उसले “म मर्नुपर्ने छ” भन्ने कुरा जानेको भए उसलाई मरणभय हुने नै थिएन । मरणानुस्मृतिको कर्मस्थान भाविता नहुनाले नै मरणको डर

१. जा. पा. I. पृ. २४: दुबलकट्टजातकं, नं. १०५, अ. क. I-II.

पृ. ३०६.

हुन्छ । उ मरणभयले डराउने कुरा भिक्षुहरूमा प्रकट भयो । अनि एकदिन धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा चलाए — “आवुसो ! अमुक भिक्षु मरणभयले भयभीतभई हिड्छ । भिक्षुहरूले चाहिँ “अवश्य पनि म पनि मर्नु पर्ने छ ” भन्ने मरणानुस्मृतिको कर्मस्थान (= ध्यान) भाविता गर्नपर्छ ।”

अनि शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रो के कुरागरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोधनी हुँदा “यो यो” भनी भनेपछि सो भिक्षुलाई बोलाउन पठाई “साँच्चै हो के तिम्रो मरणभयले डराउँछौ ?” भनी सोधनुहुँदा “साँच्चै हो, भन्ते !” भनी भन्दा ‘भिक्षुहो ! यस भिक्षुप्रति असन्तुष्ट नहो; अहिले मात्र यो मरणदेखि डराएको होइन अघि पनि मरणदेखि डराएकै थियो” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनुभयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्यगरिरहेको बेलामा बोधिदत्त वृक्षदेवताभई हिमालयमा उत्पन्न भए । त्यसबखत बाराणशीका राजाले आफ्नो मंगल-हात्तीलाई निडर बनाउने शिक्षा दिनको निमित्त हात्ती आचार्यहरूलाई दिए । अनि उसलाई चलन नहुने गरी खुट्टामा बेस्करी बाँधी हातमा भाला लिएका मानिसहरूले घेरा लगाई उसलाई निडर बनाउने शिक्षादिन थाले । त्यसो गर्दा बेदनालाई सहन नसकी मौलो भाँची मानिसहरूलाई लखेटे उ हिमालयतिर पस्यो ।

उसलाई समाप्त नसकी मानिसहरू फर्केर आए । उ त्यहाँ मरणभयले डराउँथ्यो । वायुको आवाज सुन्दा काँप्दै मरणभयले डराई सूँड चलाउँदै उ बेगले भाग्दथ्यो । मौलोमा बाँधी निडर बनाउने क्रिया गरिरहेको जस्तो उसलाई लाग्थ्यो । कायसुख वा चित्तसुख नपाई काँप्दै उ विचरण गर्थ्यो । यो देखेर रुखको कापमा उभिई वृक्षदेवताले यो गाथा भने—

“बहुम्पेतं वने कट्टं वातो भञ्जति दुब्वलं ।
तस्स चे भायति नाग किंसो नून भविस्ससी'ति ॥”

अर्थ—

“जंगलमा घेरेजसो कमजोर शाखाहरूलाई बतासले भान्दछ । हे हात्ती ! यदि यत्तिकैले डराउँछौ भने निश्चय नै तिम्रो दुब्ला हुनेछौ ।”

यसरी बोधिसत्त्वले उसलाई अतिबुद्धि दिए । त्यहाँदेखि उ पनि निडर भयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा सो भिक्षु लोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत हात्ती यो भिक्षु थियो र वृक्षदेवता चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

६. कटाह जातक (१२५)

“बहुमिप सो विकथेय्या’ति...१” भन्ने यो गाथा जैतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले फूटो आत्मवर्णन गर्ने एक भिक्षुको कारणमा बतानु भएको हो । वर्तमान कथा चाहि माथि बताए जस्तै हो^२ ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व महावैभव सम्पन्न सेठ भएका थिए । उनको भायलि पुत्र जन्माइन् । उनकी दासीले पनि उसैदिनमा छोरा जन्माई । उनीहरू दुवै सँग सँगै हुकै । सेठको छोराले लेखने काम सिक्यो । दासले पनि उसको पाटी लैजाने गरेर उसैगै लेखने काम सिक्यो । गणना पनि सिक्यो । बुइ तीन भाषा (बोहार) पनि सिक्यो । उ क्रमशः वचनकुशल,

१. जा. पा. I. पृ. २८: कटाहजातक, न. १२५, अ. क. I-II.

पृ. ३३४.

२. हेनू माथि भीमसेन जातक-४ पृष्ठ १९ मा ।

भाषाविद् र अभिरूप भयो । उसको नाम चाहि कटाहक थियो ।
सेठको घरको भण्डागारिक भएपछि उसले सोचन थाल्यो— “ यिनीहरूले
मलाई सँधैभरी भण्डागारिक बनाउने छैनन् । केही दोष देखाई पोटेर
दाग लगाउन लगाई दास समान गरी राख्नेछन् । प्रत्यन्तमा सेठको एक
साथी सेठछ । किन म सेठको तरफबाट पत्र लिई त्यहाँगई ‘म सेठको
छोरा हुँ’ भनी त्यो सेठलाई छुकाई उसकी छोरी लिई सुखपूर्वक
नबसु ।”

अनि उसले आफैले “ म फलाना हुँ र मेरो छोरालाई तपाइकहाँ
पठाउँदै छु । मैले तपाइसँग वा तपाइले मसँग आवाह-विवाहको सम्बन्ध
राख्नु उचित छ । त्यसैले यसलाई तपाइकी छोरी दिई त्यहीं नै बस्न
लगाउनुहोस् । म पनि मौका पाएको बेलामा आउनेछु ” भनी पत्र लेखी
सेठकँ औँगुठीको छाप लगाई इच्छानुसार बाटोखर्च, सुगन्ध र वस्त्रादि
लिई प्रत्यन्तमा गई सेठकहाँ पुगी वन्दनागरी उभइरह्यो ।

अनि सेठले उसँग “ कहाँबाट आएकाह्यौ ? ” भनी सोध्यो ।

“ वाराणशीबाट । ”

“ कसका छोरा ह्यौ ? ”

“ वाराणशी सेठको छोरा हुँ । ”

“ के कारणले आएका ह्यौ ? ”

त्यसबेला कटाहकले “ यो हेरेपछि बुझ्नु हुनेछ ” भनी पत्र

दियो ।

सेठले पत्र पढी “ अब म जीवित रहेको भएँ ” भनी सन्तुष्ट भई छोरी विई उसलाई प्रतिष्ठित गरायो ।

उसको महान परिवार भयो । यागु खादघ पदार्थ ल्याउँदा अथवा वस्त्र तथा सुगन्धहरू ल्याउँदा चाहिँ उसले “ यसरी पनि यागु पकाइन्छ र ? यसरी पनि खादघ पदार्थ बनाइन्छ र ? यसरी पनि भात पकडाइन्छ र ? अहो ! प्रत्यन्तवासीहरू ! ” भनी यागु आदिको निन्दा गर्दथ्यो । “ यिनीहरू प्रत्यन्तवासी भएकाले कपडाको वस्त्र बनाउन पनि जान्दैनन्, सुगन्धको लेप बनाउन पनि जान्दैनन्, फूलको माला गाँस्न पनि जान्दैनन् ” भन्दै वस्त्र सिउने आदिहरूको पनि निन्दा गर्दथ्यो ।

अनि उता दासलाई नदेखेपछि बोधिसत्त्वले “ कटाहक देिँबेन, कहाँ गयो खोज ” भनी चारैतिर मानिसहरू पठाए । त्यसमध्ये एकजना त्यहाँ गई उसलाई चिनी आफूलाई थाहा नदिई फर्केर आई उसले बोधिसत्त्वलाई भन्यो । यो खबर सुनेर “ यसले अनुचित गर्‍यो गएर उसलाई समाती ल्याउनेछु ” भनी राजासँग सोधी विशाल परिवारका साथ बोधिसत्त्व निस्के । “ सेठ प्रत्यन्तमा जाँदै छन् ” भन्ने कुरा सबै ठाउँमा फैलियो । “ सेठ आउँदैछन् ” भन्ने खबर सुनेर कटाहकले सोच्यो— “ अरु कारणले उनी आएका होइनन्, मेरै कारणले आएको हुनुपर्छ । यदि म भागेर गएँ भने फेरि यहाँ आउन पाउनेछैन । एक उपाय गर्नुपर्‍यो । मेरा स्वामीको अगाडि गई दासको काम गरेर उनलाई चित्तबुझाउनेछु । ”

त्यहाँदेखि उसले परिषद्को बीचमा यस्तो भन्न थाल्यो—“अरु मूर्ख मानिसहरूले आफ्नो मूर्खताको कारणले गर्दा आमाबाबुको गुणलाई नबुझी उनीहरूको भोजनको बेलामा सम्मान नगरी उनीहरूसँगै बसी खान्छन् । हामी चाहिँ आमाबाबुको भोजनसमयमा पानीको भाँडो लैजान्छौं, थुकदानी लैजान्छौं, भाँडाहरू लैजान्छौं तथा पानी र पंखा लिएर उपस्थान गर्छौं ।” फेरि दिसाबस्ने बेलामा पानीको लोटा लिएर नर्देखिने ठाउँसम्म जाने आदि दासद्वारा स्वामी प्रति गरिने सबै कामको प्रकाश पार्यो ।

यसरी उसले परिषद्लाई सम्झायो र बोधिसत्त्व प्रत्यन्त नजिक आइपुगेपछि समुरालाई भन्यो—“तात ! मेरा पिता तपाइसँग भेटनको-निमित्त आउँदैछन् । तपाइहरूले खाद्य भोज्य तयार पार्नुहोस् । म कोसेली लिई अगाडि जानेछु ।”

“हुन्छ” भनी उसले स्वीकार्यो ।

धेरै कोसेली लिएर ठूलो परिवारका साथ गई बोधिसत्त्वलाई चन्दना गरी कटाहकले कोसेली दियो । बोधिसत्त्व पनि कोसेली लिई उसँग कुशलवार्ता गरी प्रातकालको समयमा पालटाँगी दिसा बस्नको लागि ढाकेको ठाउँ भित्र पसे । कटाहक आफ्नो परिवारलाई पछाडि राखी लोटा लिई बोधिसत्त्वकहाँ गई पानीको काम सिध्याए-पछि पाउमा परी “स्वामी ! जति धन तपाइ चाहनुहुन्छ उति धन दिनेछु । मेरो यशलाई अन्तरधान नगराइदिनुहोस्” भनी प्रार्थना गर्‍यो । बोधिसत्त्व उसको सेवाबाट प्रसन्न भई “डराउनु पर्दैन, मेरो कारणमा

तिमीलाई कुनै बाधा हुनेछैन” भनी धैर्यदिई प्रत्यन्त नगरमा गए ।
उनको महान् सत्कार भएको थियो । कटाहकले पनि निरन्तर दासले
गर्ने जे सबै काम गर्‍यो ।

अनि उनी सुखपूर्वक बसिरहेको बेलामा प्रत्यन्तको सेठले
भन्‍यो—“महासेठ ! मैले तपाइको पत्र देखासाथ तपाइको छोरोलाई
छोरी दिएँ ।” बोधिसत्त्वले पनि कटाहकलाई आफ्नै छोरा जस्तै मरी
तदनुरूप प्रियवचन बोली सेठलाई सन्तोष पारे । त्यहाँदेखि कटाहकको
मुख हेर्नसक्ने कोही भएन ।

अनि एकदिन महासत्त्वले सेठकी छोरीलाई बोलाई “अम्मे !
आऊ, मेरो टाउकोमा जुम्रा हेर” भनी भन्दा उ आएर जुम्रा हेरिरहेको
बेलामा प्रियवचन बोल्दै “अम्मे ! भन, के मेरो छोरा सुखदुःखमा
अप्रसादी भई बस्छ ? के तिमीहरू दुवैजना प्रियभाषी भई मेलमिलापसँग
बस्दछौ ?” भनी सोधे ।

“तात ! सेठका छोरोमा अरु कुनै दोष छैन । केवल खानाको
निन्दा गर्छन् ।”

“अम्मे ! यो सधैँभरी दुःखदिने स्वभावको छ । परन्तु म
उसको मुख बन्द गर्नकोनिमित्त एक मन्त्र दिनेछु । तिमिले त्यो राम्ररी
पढी मेरो छोरोले खाने बेलामा आहारको निन्दा गर्दा अगाडि उभिई
पढे अनुसार भन” भनी गाथा सिकाइदिए । त्यसपछि केही दिन
बसी बोधिसत्त्व बाराणशीमै फर्के ।

कटाहक पनि धेरै खादच भोज्य लिई अनुगमन गरी धेरै धन विई वन्दना गरी फर्केर आयो । बोधिसत्व गएदेखि उ ऊन् अभिमानी हुनथात्थो । एकदिन सेठकी छोरीले नानाप्रकारका रसयुक्त भोजनल्याई पन्यौ लिई पस्की रहेको बेलामा उसले भोजनको निन्दा गर्नथात्थो । सेठकी छोरीले बोधिसत्वसँग सिके अनुसार यो गाथा भनी—

“बहुम्पि सो विकत्थेय्य अञ्जं जनपदं गतो ।

अन्वागन्त्वान दूसेय्य भुञ्ज भोगे कटाहका'ति ॥”

अर्थ—

“अर्को जनपदमा गई धेरै ऊठो आत्मवर्णना गरी ठगेर हिड्दैछौ, फेरि आएर तिमीलाई दोषी बनाउनेछ । अतः हे कटाहक ! पाएको खाना! चुपलागेर खाऊ ।”

सेठकी छोरीले चाहि यसको अर्थ बुझेकी थिइन । पढे अनुसार मात्र उ भन्दथी । अनि कटाहकले “अवश्य पनि सेठले मेरो नाम बताई सबै कुरा यसलाई बताएका होला ” भन्ने ठानी त्यहाँदेखि फेरि खानाको बारेमा निन्दा गर्न सकेन । निहतमानी भई पाए अनुसार खाई कर्मानुसार परलोक भयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत कटाहक ऊठो आत्मवर्णना गर्ने भिक्षु थियो । बाराणशी सेठ चाहि म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

७. घटासन जातक (१३३)

“खेमं यहि’ति...१” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

सो भिक्षु शास्ताकहाँ कर्मस्थान (= ध्यान) ग्रहणगरी
प्रत्यन्तमा गई एउटा गाउँको आश्रयलिई जंगलको निवासस्थानमा
वर्षावास बस्यो । पहिलो महीनामै भिक्षाटनार्थ गइरहेको बेलामा उसको
पर्णशालामा आगो लाग्यो । अनि बस्ने ठाउँको कारणमा कष्ट भएपछि
उसले उपस्थानहरूसँग भन्यो । उनीहरूले “ भन्ते ! हुनदिनुहोस्,
पर्णशाला बनाइदिनेछौं । अहिले चाहि जोर्दछौं, व्यू रोप्दैछौं ” भन्दा
भन्दै तीन महीना बिताए । वासस्थानको अनुकूलता नहुनाको कारणले

१. जा. पा. I. पृ. ३०: घटासनजातकं, नं. १३३, अ. क. I-II.

पृ. ३४९.

गर्दा उसले कर्मस्थान सफल पार्न सकेन । ध्यानकोनिमित्त^१ मात्र पनि उसले पाउन सकेन । अनि वर्षावास पछि जेतवनमा गई शास्तालाई वन्दना गरी एक छेउमा बस्यो ।

शास्ताले उसँग कुशलवार्ता गर्दा गर्दै “ भिक्षु ! तिम्रो कर्मस्थान सफल भयो के ? ” भनी सोध्नु भयो ।

उसले शुरुदेखि नै असफल भएको कुरा बतायो ।

शास्ताले “ भिक्षु ! अघि पशुहृल्ले पनि आफ्नो सफल र असफलको कुरा बुझी सफल भएको बेलामा बसी असफल भएको बेलामा बसेको ठाउँ छाडी अर्को ठाउँमा गएका थिए । तिमिले किन आफ्नो सफलता र असफलतालाई जान्न सकेनौ ? ” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व पक्षी योनिमा जन्मी, ठूलो भएपछि सौभाग्यशाली तथा पक्षीहृल्लको राजा भई एक जंगलको एक प्राकृतिक तलाउको किनारमा शाखासम्पन्न धेरै पात भएको विशाल रुखको आश्रय लिई

१. ध्यानको विषयलाई आँखा चिम्लदाखेरि देख्न सक्ने अवस्थालाई 'निमित्त' भन्दछन् ।

सपरिवार बास बसन गाले । पानी माथि फैलिको त्यस रुखको शाखामा बसेका धेरै पक्षीगणहरूले पानीमा विस्टा खसाएदथे । त्यस प्राकृतिक तलाउमा एक चण्ड नागराजा बस्दथ्यो । अनि उसलाई यस्तो लाग्यो—
 “यी पक्षीगणहरूले मेरो निवासस्थान यो प्राकृतिक तलाउमा विस्टा खसाएछन् । अतः पानीबाट आगो निकाली रुखमा आगो लगाई घिनी-हरूलाई भगाउन पर्‍यो ।” यति सोची क्रोधित भएको उसले रातको समयमा सबै पक्षीगणहरू एकत्रित भई रुखका शाखाहरूमा सुतिरहेको खेलामा सर्वप्रथम चूलोमा तताएको पानी जस्तै गरी पानी तताई, दोश्रो पटक धुँवा निकाली, तेस्रो पटक तालवृक्ष जत्रं ज्वाला निकाल्यो । पानीबाट ज्वाला निस्किरहेको देखेर बोधिसत्वले “भो पक्षीहरू ! आगोको ज्वाला पानीद्वारा निभाइन्छ परन्तु यहाँ पानीबाट ज्वाला निस्किकदै छ । अतः हामी यहाँ बस्न सक्ने छैनौं । अर्कै ठाउँमा जानपर्‍यो” भनी उनले यो गाथा भने—

“खेमं यद्दि तत्थ अरी उदीरितो,
 उदकस्स मज्जे जलते घटा यतो ।
 न अज्ज वा सो महिसा मेहीरुहे,
 दिसा भजह्वो सरणज्ज नो भयन्ति ॥”

अर्थ—

“जहाँ निर्भय थियो त्यहाँबाट भय उत्पन्न हुँदैन छ । पानीको बीचमा आगो बल्दैन छ । अब पृथ्वीबाट उम्रेको वृक्षमा बस्न सकिन्न,

अर्क दिशातिर लागों । जहाँ शरण लिएका थियो त्यहींबाटै भय उत्पन्न हुँदै छ ।”

यति भनी आफ्नो कुरा मान्ने पक्षीहरू लिई बोधिसत्त्व अर्क ठाउँमा गए । बोधिसत्त्वको कुरा नमान्ने उहाँ बस्ने पक्षीहरूको ज्यान गयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाश पारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्य कुराको अवशानमा सो भिक्षु अरहत्त्वमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत बोधिसत्त्वको कुरा मान्ने पक्षीहरू बुद्धपरिषद् थियो र पक्षीराजा चाहिँ म नै थिँँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma Digital

८. मिक्तामित्त जातक (१९७)

“न नं उम्हयते दिस्वा’ति...१” भन्ने यो गाथा श्रावस्तीमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

एक भिक्षुले “मैले लिंदा मेरा उपाध्याय रिसाउनु हुनेछैन” भन्ने विश्वास लिई उपाध्यायले राखेको कपडाको एक टुक्रा लिई जुत्ताराख्ने थंलो बनाई पछि उपाध्यायसँग सोध्यो । अनि उसलाई उपाध्यायले “किन लिएको ?” भनी सोध्दा “मैले लिंदा तपाइ रिसाउनु हुनेछैन होला भन्ने ठानी विश्वासले लिएको हुँ” भनी भन्यो ।

“तिमीसँग मेरो केको विश्वास छ र ?” भनी रिसाएर पिट्यो ।

उसको त्यो क्रिया भिक्षुहरूमा प्रकट भयो । अनि एकदिन घमंसभामा भिक्षुहरूले कुरा उठाए—“आवुसो ! अमुक तरणले

१. जा. पा. I. पृ. ४८: मिक्तामित्तजातकं, नं. १९७, अ. क. I-II.

पृ. ४६७.

उपाध्यायमाथिको विश्वासले एक टुक्रा कपडा लिई जुत्तारखने थैली बनायो । अनि उसको उपाध्यायले 'मसँग तिम्रो केको विश्वास छ र ?' भनी रिसाएर पिट्यो ।"

शास्ता आउनुभई "भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?" भनी सोधनुहुँदा "घो यो" भनी भनेपछि "भिक्षुहो ! अहिले मात्र सो भिक्षु आफूसँगै बस्नेसँग अविश्वासिक थिएन बल्कि अघि पनि अविश्वासिक नै थियो" भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा काशी राष्ट्रको एक ब्राह्मण कुलमा जन्मेका बोधिसत्व बेंश पुगेपछि ऋषिभेष अनुसार प्रव्रजित भई अभिज्ञा र समापत्तिहरू लाभ गरी गणाचार्य भई हिमालय प्रदेशमा बस्नथाले ।

ती ऋषिगणहरूमध्येका एक तापसले बोधिसत्वको कुरा नसुनी एउटा आमा (ढोई) मरेको हात्तीको बच्चालाई पाल्यो । उ ठूलो भएपछि तापसलाई मारी जंगलमा गयो । अनि उसको शरीरकृत्य गरी बोधिसत्वलाई घेरा लगाई "भन्ते ! कुन कारणले मित्रभाव र अमित्रभावलाई जान्न सकिन्छ ?" भनी सोधे ।

बोधिसत्त्वले “यो यो कारणले” भनी यी गाथाहरू भने—

१. “न नं उम्हयते दिस्वा न च नं पटिनन्दति ।
चक्खूनि चस्स न ददाति पटिलोमञ्च वत्तति ॥
२. “ये ते भवन्ति आकारा अमित्तिस्मि पतिट्ठिता ।
येहि अमित्तं जानेय्य दिस्वा सुत्वा च पण्डितो’ति ॥”

अर्थ—

१—“न उसलाई देखेर हाँस्य, न त उसप्रति प्रसन्न हुन्छ, आँखाले पनि हेर्दैन र उल्टो व्यवहार गर्छ ।

२—“अमित्रमा यी आकार-प्रकारहरू हुन्छन् । यिनै कारणहरू देखेर वा सुनेर पण्डितहरू अमित्रलाई चिन्दछन् । यसको विपरीत गुणहुनेलाई मित्र भनी चिन्नु पर्छ ।”

यसरी मित्र र अमित्रको लक्षण बताई ब्रह्मविहारलाई भाविता गरी बोधिसत्त्व ब्रह्मलोक परायण भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत हात्तीलाई पालन गर्ने तापस साथमा बस्ने शिष्य थियो । हात्ती चाहिँ उपाध्याय थियो । ऋषिगणहरू बुद्धपरिषद् थियो र गणाचार्य चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

६. स्वन्धवत्त जातक(२०३)

“विरूपकखेहि मे मेत्त’ति...!” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

त्यस समय जन्ताघर (=वाफद्वारा स्नान गर्ने ठाउँ) को ढेलोमा उ दाउरा चिर्दै थियो । त्यसबखत सुकेको रुखबाट एक सर्प निस्को खुट्टाको औँलामा डस्यो । उ त्यहीं मर्न्यो । उ मरेको खबर सबै विहारमा फैलियो ।

धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा उठाए—“आवुसो ! अपुक भिक्षु जन्ताघरको ढेलोमा दाउरा चिरिरहेको बेलामा सर्पले डसी उहाँ मर्न्यो ।”

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “घो घो” भनी भनेपछि

१. जा. पा. I. पृ. ५०: खण्डजातकं, नं. २०३, अ. क. I-II.

पृ. ४७६.

“ भिक्षुहो ! यदि सो भिक्षुले चार सर्पराजाको कुलप्रति मैत्री भाविता गरेको भए उसलाई सर्पले डस्ने थिएन । बुद्ध उत्पन्न नभएको बेलामा चार सर्पराजाको कुलप्रति मैत्री गरी ती सर्पराजाको कारणबाट उत्पन्न हुने भयबाट पुराना पण्डितहरू मुक्त भए ” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व काशी राष्ट्रको एक ब्राह्मण कुलमा जन्मे । बेंश पुगेपछि कामविषयलाई त्यागी ऋषिभेष अनुसार प्रव्रजितभई अभिज्ञा र समापत्तिहरू लाभ गरी हिमालय प्रदेशमा गंगा घुमेर गएको कुनै एक स्थानमा आश्रमपद बनाई ध्यानकुडामा रतभई ऋषिगणका साथ बसे ।

त्यस गंगाको तीरमा नाना प्रकारका सर्पहरूले ऋषिहरूलाई बिघ्नबाधा दिन्थे । घेरंजसो ऋषिहरूको ज्यान जान्थ्यो । यो कुरा तापसहरूले बोधिसत्वलाई सुनाए । बोधिसत्वले सबै तापसहरूलाई भेला गराई “ यदि तिमीहरूले चार सर्पराज कुलप्रति मैत्री गर्नु भने तिमीहरूलाई सर्पहरूले डस्ने छैनन् । त्यसैले अबदेखि चार सर्पराज कुलप्रति यसरी मैत्री भावना गर ” भनी यो गाथा भने—

“विरूपक्खेहि मे मेत्तं मेत्तं एरापथेहि मे ।
छब्बापुत्तेहि मे मेत्तं मेत्तं कण्हागोतमकेहिच ॥”

अर्थ—

“विहूपाक्ष नागराजकुल प्रति मेरो मैत्री छ, एरापथ नागराज-
कुल प्रति मेरो मैत्री छ, छ्ब्यापुत्र नागराजकुल प्रति मेरो मैत्री छ र
कण्हागोतम नागराजकुल प्रति मेरो मैत्री छ ।”

यसरी चार नागराजकुललाई देखाई “यदि तिमीहरूले धिनीहरू
प्रति मैत्रीभावना राख्न सक्छौ भने सर्पहरूले तिमीहरूलाई डस्ने छैनन्,
कळटदिने छैनन्” मनी बोश्रो गाथा भने—

“अपादकेहि मे मेत्तं मेत्तं दिपादकेहि मे ।
चतुप्पदेहि मे मेत्तं मेत्तं बहुप्पदेहि मे ॥”

अर्थ—

“पाउ नभएकाहरूसँग मेरो मैत्री छ, दुइ पाउ हुनेहरूसँग मेरो
मैत्री छ, चौपायाहरूसँग मेरो मैत्री छ र घेरै पाउ हुनेहरूसँग मेरो
मैत्री छ ।”

यसरी क्रमैसँग मैत्री भावनाको स्वरूप बताई अब प्रार्थनाको रूप
देखाउँदै यो गाथा भने—

“मा मं अपादको हिंसि मा मं हिंसि दिपादको ।
मा मं चतुप्पदो हिंसि मा मं हिंसि बहुप्पदोति ॥”

अर्थ—

“मलाई पाउ नहुनेहरूले हिंसा नगरुन्, मलाई ढुङ्गा पाउ हुनेहरूले हिंसा नगरुन्, मलाई चीपायाहरूले हिंसा नगरुन् र मलाई धेरै पाउ हुनेहरूले पनि हिंसा नगरुन् ।”

अब निर्वेश नगरी सर्वसाधारण रूपले भावना गर्ने कुरा दर्शाउँदै यो भाषा भने—

“सब्बे सत्ता सब्बे पाणा सब्बे भूता च केवला ।
सब्बे भद्रानि पस्सन्तु मा कच्चि पापमागमा’ति ॥”

अर्थ—

“सबै सत्वहरू, सबै प्राणीहरू र सबैका सबै भूतहरू (=जीवहरू) —यो सबैले कल्याणरूपले हेरुन् र कसैलाई पनि कुनै अनर्थ नआओस् ।”

यसरी “सबै सत्वहरू प्रति सर्वसाधारणरूपले भावना गर” भनी भनिसकेपछि फेरि तीन रत्नहरूको गुण अनुस्मरण गराउन—

“अप्पमाणो बुद्धो, अप्पमाणो धम्मो, अप्पमाणो सङ्घो’ति ॥”

अर्थ—

“बुद्धगुण अप्रमाण छ, धर्मगुण अप्रमाण छ र सङ्घगुण पनि अप्रमाण छ” भनी भने ।

यसरी बोधिसत्त्वले “यो तीन रत्नहरूको गुण अनुस्मरण गर”
 भनी तीनै रत्नहरूको अप्रमाण गुणहरूलाई देखाई प्रमाण सहित सत्त्वहरू
 देखाउन—

“प्रमाणवन्तानि सिरिसपानि अहिविच्छिका ।
 सतपदि उण्णानाभि सरबू मूसिका’ति ॥”

अर्थ—

“सर्पहरू, बिच्छीहरू, सतपदीहरू, माकुराहरू, माउसुलीहरू र
 मुसाहरू सबै सप्रमाणिक हुन्” भनी भने ।

यसरी बोधिसत्त्वले “यिनीहरूको अभ्यन्तरमा प्रमाणकर
 रागादि धर्महरू छन् । त्यसैले यी सर्पादिहरू प्रमाणकर हुन्” भन्ने
 दर्शाई “अप्रमाण गुण हुने तीनै रत्नहरूको प्रभावद्वारा यी प्रमाण
 हुनेहरूबाट रात दिन परित्राण होस् र तीनै रत्नहरूको गुण
 अनुस्मरण गर” भनी भने । त्यसको अतिरिक्त अरु गर्नुपर्ने काम
 देखाउँदै यो गाथा भने—

“कता मे रक्खा कता मे परित्ता,
 पटिक्कमन्तु भूतानि सोहं नमो भगवतो,
 नमो सत्तन्नं सम्मासम्बुद्धान’न्ति ॥”

१. यस जातकमा उल्लिखित सबैकुरा भएको सूत्रलाई अं. नि-४,
 पृ. ७६, पत्तकम्मवग्गोमा ‘अहिराजसुत्त’ भनी उल्लेख भएको
 पाइन्छ ।

अर्थ—

“मैले आफ्नो रक्षा गरें र आफ्नो परित्राण पनि । म भगवान्को तथा सात सम्यक्सम्बुद्धहरूको नमस्कार गर्छु । त्यसैले अहितकामी प्राणीहरू फर्केर जाउन् ।”

यसरी नमस्कार गरी सात बुद्धहरूको अनुस्मरण गर भन्दै बोधिसत्वले ऋषिगणहरूलाई यो परित्राणद्वारा बन्धन गरिदिए ।

प्रारम्भको दुइ गाथाद्वारा चार सर्पराजकुलहरूमाथि मैत्री देखाई अरु दुइ गाथाद्वारा निर्देशित रूपले र अनिर्देशित रूपले मैत्री देखाएको हुँदा यसलाई यहाँ ‘परित्राण’ भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । अथवा अर्को अर्थ खोज्नुपर्छ ।

त्यहाँदेखि ऋषिगणहरूले बोधिसत्वको अववादमा बसी मैत्री भावना गरे । बुद्धगुणलाई अनुस्मरण गरे । यसरी उनीहरूले बुद्धगुण अनुस्मरण गर्दा गर्दै सबै लामा जातिहरू (=सर्पहरू) फर्केर गए । बोधिसत्व पनि ब्रह्मविहार भाविता गरी ब्रह्मलोक परायण भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत ऋषिगणहरू बुद्धपरिषद् थियो । गणाचार्य चार्हि म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१०. गङ्गेय जातक (२०५)

“सोभन्ति मच्छा गंगेय्यन्ति...” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले दुइ तरुण भिक्षुहरूको कारणमा बत्ताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

ती दुइजना कुलपुत्रहरू भ्रावस्तीवासी हुन् । शासनमा प्रव्रजित भई अशुभ भावनामा नलागी रूप प्रशंसक भई रूपको बयान गर्दै हिंड्थे । एकदिन “तिमी शोभायमान् छौं कि न शोभायमान् छु ?” भनी रूपको कारणमा उनीहरूको ऋगडा भएपछि नजिकमा बसिरहेका एक बूढा स्थविरलाई देखी “यिनले हामीहरू शोभायमान् छौं वा अशोभायमान् छौं भन्ने कुरा जान्ने छन्” भनी उनकहाँ गई “भन्ते ! हामीहरूमध्येमा को शोभायमान् छ ?” भनी सोधे ।

१. जा. पा. I. पृ. ५१: गङ्गेय्यजातकं, नं. २०५, अ. क. I-II.

पृ. ४८०.

उनले “आवुसो ! तिमिहरूभन्दा म नै शोभायमान् छु” भनी भने ।

तरुणहरू “यो बूढाले हामीले सोधेको प्रश्नको उत्तर नदिई नसोधेको कुरा बताउँछन्” भनी उनको निन्दागरी फर्केर गए ।

उनीहरूको यो करतूत भिक्षुसंघमा प्रकट भयो । अनि एकदिन घर्मसभामा कुरा निकाले “आवुसो ! बूढा स्थविरले ती रूपको बयान गर्ने तरुणहरूलाई लज्जित पारिदिए ।”

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र यी तरुणहरू रूप-प्रशंसक होइनन् अघि पनि यिनीहरू रूपकै बयान गरेरै हिड्दथे” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा गंगाको तीरमा एक बोधिसत्व वृक्षदेवता भएका थिए । त्यसबखत गंगा र यमुनाको संगममा गङ्गेय्य र यामुनेय्य भन्ने दुइटा माछाहरू थिए । एकदिन “म सुन्दरछु कि तिमि सुन्दर छौ ?” भनी रूपको कारणमा ती दुइको विवाद भयो । अनि गंगाको नजिक तटमा कछुवा सुतिरहेको देखेर “यसले हामी सुन्दरछौं वा असुन्दरछौं भन्ने

कुरा जान्नेछ” भनी उसकहाँ गई “हे सौम्य कछुवा ! गङ्गेय्य सुन्दर छ कि यामुनेय्य ?” भनी सोधे ।

कछुवाले “गङ्गेय्य पनि सुन्दर छ, यामुनेय्य पनि सुन्दर छ । तर तिम्रो दुइजनाभन्दा म नै सुन्दरतर छु” भनी भन्यो । यही अर्थ प्रकाश पार्नेकोनिमित्त पहिलो गाथा भनिएको हो—

“सोभति मच्छो गङ्गेय्यो अथो सोभति यामुनो ।
चतुष्पदायं पुरिसो निगोधपरिमण्डलो ।
ईसकायतगीवो च सब्बेव अतिरोचती’ति ॥”

अर्थ—

“गङ्गेय्य माछा पनि सुन्दर छ अनि यामुनेय्य पनि सुन्दर छ । तर बरको वृक्ष जस्तै गोलाकार भएको, गाडाको धुरी जैँ लामो घाँटी भएको तथा चारपाउ भएको यो व्यक्ति नै सबभन्दा सुन्दरतर छ ।”

उसको कुरा सुनी माछाहरू “हे पापी कछुवा ! हामीले सोधेको कुराको उत्तर नदिई अर्कै कुरा गछौ” भनी दोश्रो गाथा भने—

“यं पुच्छितो न तं अक्खा अञ्जं अक्खासि पुच्छितो ।
अत्तप्पसंसको पोसो नायं अस्माक रुच्चती’ति ॥”

१. यहाँ चाहिँ आफूलाई नै लक्ष गरी ‘यो व्यक्ति’ भनिएको हो ।

अर्थ—

“जो सोछेका थियो त्यो नबताई अर्को कुरा बताउँछौ । अतः
आत्म प्रशंसा गर्ने पुरुष हामी रुचाउँदैनौ ।”

यति भनी कछुवामाथि पानी फाली आफ्नै ठाउँमा गए ।

शास्ताले यो घमंदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत ती बुइ माछा तरुण भिक्षुहरू थिए । कछुवा बूढो
स्थविर थियो । यो कुरा प्रत्यक्षीकरण गर्ने गंगातीरको वृक्षदेवता चाहि
न नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

११. गूथपाण जातक(२२७)

“सूरो सूरेन संगम्भो’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

त्यसबखत जेतवनबाट एक गाउत अथवा आधा योजनको दूरीमा एक निगम गाउँ थियो । त्यहाँ धेरै सलाक-भोजनहरू पाइन्थे । त्यहाँ प्रश्न गर्ने खराब स्वभावको एक व्यक्ति थियो । उसले सलाक-भोजन र पाक्षिक-भोजनकोनिमित्त आएका तरुण र श्रामणेरहरूसँग “को खान्छ ? को पिउँछ ? र को भोजन गर्छ ?” भनी प्रश्न सोध्दा भद्र नसक्नेलाई लज्जित गराउँदथ्यो । उसको भयले गर्दा उनीहरू त्यस गाउँमा सलाक-भोजन र पाक्षिक-भोजनको लागि जाँदैनथे ।

एकदिन सलाक बाँड्ने ठाउँमा गई एक भिक्षुले “ भन्ते ! अमुक गाउँमा सलाक-भोजन वा पाक्षिक-भोजन पाइन्छ के ?” भनी सोध्यो ।

१. जा. पा. I. पृ. ५७: गूथपाणजातकं, नं. २२७, अ. क. I-II.

पृ. ५२०.

“ आवुभो ! पाइन्छ । तर त्यहाँ एक खराब स्वभावको व्यक्तिले प्रश्न सोध्दछ र प्रश्नको उत्तर दिन नसक्नेलाई गालिगर्छ र परिभाषा पनि गर्छ । त्यसको भयले गर्दा कोही पनि जानसक्दैन ।”

“ भन्ते ! त्यहाँका भोजनहरू मलाई दिनुहोस् । म उसलाई दमन गरी ठीकपारी फेरि तपाइहरूलाई देखेपछि भागेर जाने सराइदिनेछु ” भनी भन्यो ।

भिक्षुहरूले “ हुन्छ ” भनी स्वीकारी उसलाई त्यहाँको भोजन लिने जिम्मा दिए ।

त्यहाँ गई गाउँको द्वारमा उसले चौवर पारुपण गर्‍यो । उसलाई देखेर चण्ड भ्यागुतो ऊँ बेगले गई त्यो खराब स्वभावको व्यक्तिले “ श्रमण ! मेरो प्रश्नको जवाफ देऊ ” भनी भन्यो ।

“ उपासक ! गाउँमा विचरण गरी यागु ल्याई आसन-शालामा आउन देऊ ।”

उ यागु लिएर आसन-शालामा आइपुग्दा फेरि उसलाई त्यस्तै भन्यो । सो भिक्षुले “ अहिले यागु पिउन देऊ, आसन-शालामा बढार्न देऊ र सलाक-भोजन ल्याउन देऊ ” भनी भनेर सलाक-भोजन ल्याई उसलाई पात्र समात्न लगाई “ आऊ, प्रश्नको जवाफ दिनेछु ” भनी गाउँको बाहिर लगे चौवर बटुलेर काँधमा राखी उसको हातबाट पात्र लिई उभियो ।

त्यहाँ पनि उसले “ श्रमण ! प्रश्नको जवाफ देऊ ” भनी भन्यो ।

अनि उसलाई “ तिन्नो प्रश्नको जवाफ दिनेछु ” भनी एक चोटि चप्पट दिएर लडाईं हाडहरू चकनाचूर हुनेगरी चूटेर मुखमा गुठु लगाई “ अबदेखि यो गाउँमा आउने कुनै भिक्षुसँग प्रश्न सोधिस् भने थाहा बाउलास् ! ” भनी सन्तर्जन गरी फर्केर गयो । त्यहाँदेखि भिक्षुलाई देखेनेबित्तिकै उ मागेर जान थाल्यो ।

केही समयपछि सो भिक्षुको यो काम भिक्षुसंघमा प्रकट भयो । अनि एकदिन धर्मसभामा कुराचल्यो—“ आवुसो ! अमुक भिक्षुले एक खराब स्वभावहुने पुरुषको मुखमा गुठु लगाई गयो । ”

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमीहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ? ” भनी सोध्नुहुँदा “ यो यो ” भनी भन्दा “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र उसलाई फोहर लगाइदिएको होइन अघि पनि फोहर लगाइ नै दिएको थियो ” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा अंगमगधवासीहरू एक अर्काको राष्ट्रमा बराबर जाने गर्दा एकदिन दुवै राष्ट्रको सिमानाको एक तलाउमा बसी रक्सी पिई माछामासु खाई बिहान सबेरै यानहरू तयारपारी फर्केर गए ।

उनीहरू फर्किसकेपछि एउटा मुहुबाने किरा मुहुको गन्धले आई उनीहरूले दिएर छाडेको रक्सीदेखी पानीको प्यासले गर्दा सो पिई

गुह्रको बुझीमा चढ्यो । चढ्दाखेरि गीलो गुह्र केही पिधियो । अनि “यो पृथ्वीले मलाई घातन सकेन” भनी उ चिच्छयायो । उसै समयमा एक मत्ताहासी सो ठाउँमा आइपुग्दा गुह्रको गन्ध सुँघी घृणा गर्दै फर्क्यो । उसले उसलाई देखेर “यो मेरो डरले भागेर जाँदैछ” भन्ने ठानी “योसँग मेरो युद्ध हुनुपर्छ” भन्ने सोची उसलाई बोलाउँदै पहिलो गायो भन्यो—

“सूरो सुरेन संगम्म विक्कन्तेन पहारिनं ।
एहि नाग निवत्तस्सु किन्नुभीतो पलायसि ।
पस्सन्तु अङ्गमगघा मम तुय्हच्च विक्कम'न्ति ॥”

अर्थ—

“सूरोले, सुरोसँग लड्दा खूबसँग प्रहार गर्छ । हे हात्ती !
पर्छ किन डराएर भागेकाह्वी ? मेरो र तिन्नी पराक्रमलाई अंग र
मागधवासीहरूले हेल्नु ।”

कानधापी उसको कुरा सुनी फर्क्यो आई उसको मजिक गर्दै
उसलाई अप्रसन्न पार्दै हात्तीले दोश्रो गायो भन्यो—

“न तं पादा वधिस्सामि न दन्तेहि न सोण्डया ।
मिस्हेन तं वधिस्सामि पूति हञ्चवतु पूतिना'ति ॥”

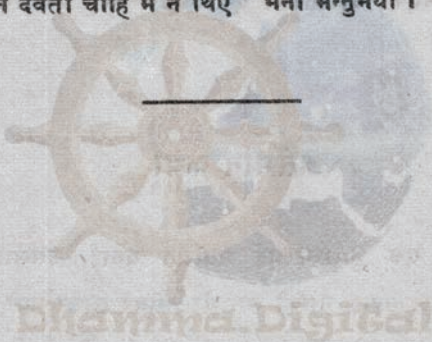
अर्थ—

“तिमीलाई न म खुट्टाले मान्नेछु, न त दाँतले र सुँडले
मान्नेछु । बल्कि फोहरलाई फोहरले कैं गुह्रले नैं तिमीलाई मान्नेछु ।”

यति मनी “फोहर गुहृको किरा फोहरले नै मरोस्” मन्दे उसको टाउकोमा ठूलो लीड खसालेर पानी छोडी उहीं उसको ज्यान लिई क्रौञ्चनाद गरी हात्ती जंगलमै फर्केर गयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत गुहृको किरा हुने खराब स्वभावको पुरुष थियो । हात्ती चाहिँ सो भिक्षु थियो । त्यो कारणलाई प्रत्यक्षरूपले देखने त्यो जंगलमा बस्ने देवता चाहिँ म नै थिए” मनी मनुभयो ।

१२. सालक जातक (२४९)

“एको पुत्तको भविस्ससी’ति...’” भन्ने यो गाथा जैतवन्-
मा बसिरहनुभएका शास्ताछे एक महाबेरको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

उसले एक कुमारकलाई प्रव्रजित बनाई उसलाई कण्ठविई
बस्वन्थ्यो । पीडा सहन नसकी भ्रामणेर चीवर छाडेर गयो । उसलाई
कुकुञ्जाउँदै बेरले भन्थ्यो—“कुमारक ! तिच्छो चीवर तिच्च हुनेछ र
बात्र पनि । मकहाँ भएको पात्र-चीवर पनि तिच्च हुनेछ । आऊ प्रव्रजित
होऊ ।”

उसले “म प्रव्रजित हुन्न” भनी भग्दा पनि बारम्बार भनेपछि
उ प्रव्रजित भयो ।

१. जा. पा. I. पृ. ६४: सालकजातक, नं. २४९, अ. क. I-II.
पृ. ५५७.

उ प्रव्रजित भएदेखि फेरि थेरले उसलाई कष्टदिन थाल्यो ।
बीडा सहन नसकी फेरि उसले चीवर छाडेर गयो । उसले फेरि भन्दा
पनि “ तिम्रो मलाई सहन पनि सक्दैनौ र म बिना बस्न पनि सक्दैनौ ।
जाऊ, म प्रव्रजित हुनेछैन ” भनी प्रव्रजित भएन ।

भिक्षुहरूले धर्मसभामा कुरा निकाले—“ आबुसो ! त्यो बालक
सुहृदयी थियो । किन्तु महाथेरको मनोभावलाई बुझी प्रव्रजित भएन ।”

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा
गरी बसिरहेका थियो ? ” भनी सोध्नु भएपछि “ यो यो ” भनी भन्दा
“ भिक्षुहो ! अहिले मात्र सो सुहृदयी थिएन अघि पनि सुहृदयी नै
थियो । एकपल्ट यसको दोष देखेर फेरि उसलाई ग्रहण गरेन ” भनी
भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

Dhamma अतीत कथा Digital

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
बेलामा बोधिसत्त्व एक कुटुम्बिकको कुलमा जन्मी बैँश पुगेपछि धान
बेचो जीविका गर्ने थाले । एक सपेराले एक बाँदरलाई सिकाई औषधी
समात्न लगाई उसँग सर्प तर्चाई जीविका गर्ने गरेको थियो ।
वाराणशीमा उत्सवको घोषणा गरेपछि उत्सवमा भागलिने विचारले
उसले “ यसलाई हेरविचार गर ” भनी बाँदरलाई त्यो धान बेचेर
जीविका गर्नेकहाँ छाडेर गयो । अनि उत्सवमा भागलिई एक सातामा

उनकहाँ आई “बाँबरकहाँ छ ?” मनी सोच्यो । स्वामीको आवाज सुन्नेबिसिकं घानको पसलबाट बाँबर बेगले निस्स्यो । अनि उसलाई बाँसको छडीले पिठ्यूँमा पिटी झिएर उबघानमा गई एकछेउमा बाँधी उ निवायो । उ निवाएको थाहापाई आफ्नो बन्धन फुकाली भागेर गई आफ्नो रुखमा चढी पाकेको आँप खाई कोया चाहिँ तपेराको शरीरमा छसाल्यो । उ बिउफेर हेर्दा उसलाई देखेर “मधुर स्वरले उसलाई छकाई रुखबाट ओह्लात्न’ लगाई समात्नेछु” मनी उसलाई फुफुँन्याउँदै पहिलो गाथा भन्यो—

“एकपुत्तको भविस्ससि,
त्वञ्च नो हेस्ससि इस्सरो कुले ।
ओरोह दुमम्हा सालक,
एहिदानि धरकं वजेमसे’ति ॥”

अर्थ—

“तिमी मेरो एकलौटे पुत्र हुनेछौ, तिमी नै कुलको मालिक बन्नेछौ, हे सालक ! रुखबाट ओल्हं, आज भब घरमा जाओ ।”

यो सुनेर बाँबरले दोश्रो गाथा भन्यो—

“ननु मं हृदयेति मञ्जसि,
यं च हनसि मं वेलुयट्टिया ।
पवकम्बवने रमामसे,
गच्छ त्वं धरकं यथा सुख’न्ति ॥”

अर्थ —

“ निश्चय नै मलाई हृदयदेखि चाहन्छौ तर तिमिले मलाई बाँसको छडीले पिट्छौ । म पाकेको आँपको बनमै रमण गर्छु, तिमो सुखपूर्वक घरमा जाऊ ।”

यति मनी उफ्रेर उ बनमै पस्यो । सपेरा असन्तुष्टभई आफनो घरमा गयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत बाँदर श्रामणेर थियो । सपेरा महास्थविर थियो । धान व्यापारी चाहिँ म नै थिएँ ” मनी मन्नुमयो ।

Dhamma.Digital

१३. तिलमुट्टि जातक(२५२)

“अज्जापि मे सं मनस्सी’ति...१” मग्ने यो गाथा छेतवनमा
बसिरहनुमएका शास्ताले एक क्रोधी (भिक्षु) को कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

एक भिक्षु क्रोधी र रिसाहालु बियो । जोरें बोल्दा पनि उ
रिसाउंथो र खुशी पनि हुंदैनथ्यो तथा क्रोध, द्वेष र रिस निकाल्थ्यो ।
एकदिन धर्मसभामा कुरा निकाले—“आबुसो ! फलानो भिक्षु क्रोधी र
रिसाहालु छ । चूलोमा परेको नून जस्तै पटपट गरी हिड्छ । यस्तो
अक्रोधी शासनमा प्रव्रजित भएर पनि क्रोध मात्रलाई पनि रोक्न
सक्दैन ।”

शास्ताले यो सुनेर एक भिक्षुलाई पठाई उसलाई बोलाउन
लगाई “भिक्षु ! साँच्चै तिम्रो क्रोधी छौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “साँच्चै

१. जा. पा. I. पृ. ६६: तिलमुट्टिजातकं, नं. २५२, अ. क. I-II.
पृ. ५६४.

हो, भन्ते !” भनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! यो अहिले मात्र क्रोधी होइन
अघि पनि क्रोधी न थियो ” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
बेलामा उनको ब्रह्मदत्त भन्ने छोरा थियो । “पुराना राजाहरूले आफना
छोराहरूलाई ‘ धिनीहरू निहत मानमद भई, गर्मी र जाडो खप्न सक्ने र
लोक चरित्र जान्ने छन् ’ भन्ने ठानी आफनो नगरमा दिशाप्रमुख आचार्य
भएता पनि शिल्प सिक्नकोनिमित्त टाढा पारिदेशमा पठाउँछन् ” भन्ने
सोची राजाले पनि आफनो सोह्रवर्षीय छोरोलाई बोलाउन पठाई यीटा
तलुवा भएको जुत्ता, पातको छाता र एकहजार कार्षापण दिई “ तात !
तक्षशिलामा गई शिल्पसिकेर आऊ ” भनी पठाए ।

“ हुन्छ ” भनी आमाबाबुलाई वन्दना गरी बाहिर निस्की क्रमशः
तक्षशिलामा पुगी आचार्यको घर सोधी आचार्यले माणवकहरूलाई
शिल्प पढाई उठेर घरको द्वारनिर चंक्रमण गरिरहेको बेलामा घरमा
गई जहाँबाट आचार्यलाई देखे त्यहाँबाट जुत्ता फुकाली छाता फिकी
उनलाई वन्दना गरी उभिइरहे ।

उनी थाकेको बुझी आचार्यले आगन्तुक संग्रह गराउन लगायो ।

भोजन गरी केही छिन विश्राम गरी कुमार आचार्यकहाँ गई
वन्दना गरी उभिइरहे ।

“तात ! कहाँबाट आएका हौ ?” भनी सोधेपछि “बाराणशी-
बाट आएको हुँ” भनी भने ।

“कसको छोरा हौ ?”

“बाराणशी राजाको छोरा हुँ ।”

“के कारणले आएको ?”

“शिल्प अध्ययन गर्नेकोनिमित्त ।”

“के तिमिले आचार्य-भाग (= फीस) ल्याएका छौ ? अथवा
धर्म-अन्तेवासी हुन चाहन्छौ ?”

“मैले आचार्य-भाग ल्याएको छु” भनी आचार्यको पाउमा
एक हजारको थैली राखेर वन्दना गरे ।

धर्म-अन्तेवासी हुनेहरू दिनमा आचार्यको काम गरी रातमा
शिल्प सिक्छन् । आचार्य-भाग दिनेले घरको जेठो छोरो जस्तै भई
शिल्पमात्र सिक्छ । अनि आचार्यले असल नक्षत्रमा उनलाई शिल्प
सिकाउन थाल्यो ।

शिल्प पढिरहेको बेलामा एकदिन उनी आचार्यको साथ
नुहाउनकोनिमित्त गए । त्यसबखत एक बुढी तेल सुकाउन फिजाई
हेरविचार गरी बसिरहेकी थिई । सेता तेलहरू देखेर कुमारको खाने
इच्छा भएपछि एक मुट्टी तेल लिएर खाए । “यो लोभो रहेछ” भनी
केही पनि नबोली बुढी चुपलागेर बसी । अर्को दिनमा पनि उनले त्यसै
बेलामा त्यसै गरे । बुढीले पनि उनलाई केही भनिन । तेश्रो दिनमा

पनि उनले त्यसै गरे । त्यस समय “दिशा प्रमुख आचार्य आपना शिष्यहरूद्वारा मेरो तील लुटाउने लगाउंछन्” भन्दै पाखुरा समाती-बुढी रोई ।

फर्केर हेरी आचार्यले “अम्मे ! यो के हो ?” भनी सोध्यो ।

“स्वामी ! तपाइको अन्तेवासीले मैले फिजाइराखेका सेता तीलहरू आज एक मुट्टो खायो, हिजो पनि एक मुट्टो खाइदियो र अस्ति पनि एक मुट्टो खाइदियो । यसरी खाँदा मेरा सबै तीलहरू नाश हुन्नन् र ?”

“अम्मे ! नरोऊ, उसलाई मूल्य तिराउन लगाउनेछु ।”

“स्वामी ! मलाई मूल्यको आवश्यकता छैन । बरु जे गर्दा यो कुमारले फेरि यसो गर्ने छैन त्यसैगरी सिकाउनुहोस् ।”

“अम्मे ! त्यसोभए हेर” भनी आचार्यले दुइजना माणवकलाई त्यो कुमारका दुइ हातहरू समात्न लगाई बाँसको छडी लिई “फेरि यसो नगर” भनी पिठ्यूँमा तीनपटक पिट्यो ।

आचार्यमाथि रिसाई कुमारले रातो आँखा गरी पैतालादेखि शीरसम्म हेरे । आचार्यले पनि उनी रिसाएर हेरेको कुरा बुझ्यो ।

शिल्प पढी सकिएपछि उसले गरेको दोषलाई मनमा राखी “यसलाई निम्त्याएर मार्न लगाउनेछु” भनी भन्ने सोचेर जाने बेलामा आचार्यलाई वन्दना गरी “आचार्य ! बाराणशीको राज्य पाएपछि म तपाइलाई बोलाउनेछु त्यसबखत तपाइ आउनु होला” भनी सस्नेही

केस्तो भई उसको बचन लिई कुमार कर्कर गए । बाराणशीमा गई
आमाबाबुलाई बन्धना गरी उनले शिल्प देखाए ।

“ बाँच्दा बाँच्दै मैले पुत्र देखें, बाँच्दा बाँच्दै उसको राज्यधी-
बनि हेनेछु ” भनी पुत्रलाई राज्यमा प्रतिष्ठित गराए ।

राज्यधी अनुभव गर्दा आचार्यले गरेको दोषलाई सम्झी रिस-
उठेपछि “ उसलाई नार्न लगाउनेछु ” भन्ने सोची बोलाउन लगाउन
आचार्यकहाँ उनले बूत पठाए ।

“ तदण भैसकेको हुँदा उनलाई सम्झाउन सक्ने छैन ” भन्ने
सोची आचार्य गएनन् । पछि राजा मध्यम बंशमा पुगेपछि “ अहिले
भने उनलाई सम्झाउन सक्नेछु ” भन्ने ठानी गएर राजद्वारमा उभिए-
“ तक्षशिलाको आचार्य आएको छ ” भनी खबर सुनाउन पठायो ।

सन्तुष्ट भएका राजाले बोलाउन पठाई उ आफूकहाँ आएको
देख्नेबित्तिकै कोप निकाली रातो भाँखा गरी अमात्यहरूलाई सम्बोधन गरी-
“ जो ! आजसम्म पनि मैरा आचार्यले पीटेको ठाउँमा मलाई दुख्दैछ ।
आचार्य चाहि ललाटमा मृत्यु लिएर ‘ मछुं ’ भनी आएको छ । आज-
उसको ज्यान रहने छैन ” भनी पहिलो बुइ गाथा भने—

१. “अज्जापि मे तं मनसि यं मं त्वं तिलमुट्टिया ।
बाहाय मं गहेत्वान लट्टिया अनुतालयि ॥”

२. “ननु जीविते न रमसि येनासि ब्राह्मणायतो ।
मं मं बाहा गहेत्वान तिवच्चत्तु अनुतालयीति ॥”

अर्थ—

१—“ तीलको मुट्टीको कारणमा जो तिमिले मलाई हात समात्न लगाई लट्टीले पिट्यौ सो कुरा अहिले पनि मेरो मनमा रहिरहेको छ ।

२—“ जो तिमिले मलाई समात्न लगाई तीम पटक लट्टीले पिटेका थियौ तँ पनि तिमि यहाँ आउँदछौ । ब्राह्मण ! लाग्छ कि निश्चय नै तिमि जिउन चाहन्थौ । ”

यसरी उसलाई मरणद्वारा तर्जित गरी यति भनेको हो ॥
यो सुनेर आचार्यले तेश्रो गाथा भन्यो—

“अरियो अनरियं कुब्बानं यो दण्डेन निसेधति ।
सासनत्थं न तं वेरं इति नं पण्डिता विदूति ॥”

अर्थ—

“ जो आर्यले अनार्य काम गर्नेलाई अनुशासनमा राख्नकोनिमित्त दण्डद्वारा निषेध गराउँछ त्यस्तो काम प्रति आर्यजनले वैर गर्दैन भनी पण्डितहरू जान्दछन् । ”

आर्य भनेका चार प्रकारका छन् । आचार्य-आर्य, दर्शन-आर्य, लिङ्ग-आर्य र पटिवेध-आर्य ।

मनुष्य होस् वा पशु होस् । जसको आचरण श्रेष्ठ र सुन्दर छ—त्यो हो ‘आचार-आर्य’ । भनेको पनि छ—

“अरियवत्तसि वक्कङ्ग यो वद्धमपचायसि ।
चजामि ते तं भत्तारं गच्छथूभो यथासुख'न्ति' ॥”

अर्थ—

“हे वक्कङ्ग जो तिमिले वयोवृद्धको सम्मान गर्थौ—त्यो तिम्रो आर्य-व्यवहार हो । त्यसैले म तिम्रो लोग्नेलाई छाडिदिने छु; तिम्रोहरू दुर्देजना सुखपूर्वक जाओ ।”

रूपद्वारा, ईर्ष्यापथद्वारा, प्रासादिक र दर्शनीय व्यवहार युक्त चाहि
‘दर्शन-आर्य’ हो । भनेको पनि छ—

“अरियावकासोसि पसन्न नेत्तो
मञ्जे भवं पब्बजितो कुलम्हा ।
कथन्नु वित्तानि पहाय भोगे,
पब्बज्जि निक्खम्म घरा सपञ्जा'ति' ॥”

अर्थ—

“हे प्रसन्न नेत्र र सुन्दर रूप भएका ! लाग्छ कि तपाइ कुनै
श्रेष्ठ कुलबाट प्रव्रजित हुनुभएको हो । हे प्रज्ञावान् ! काम-भोगलाई
त्यागी घरबाट निस्की तपाइ प्रव्रजित हुनुभएको हो ?”

१. जा. अ. क. VI. पृ. २०८: महाहंसजातकं, नं. ५३४.

२. जा. अ. क. VI. पृ. ४८: सङ्घपालजातकं, नं. ५२४.

लगाउने र ओढने आदि चिन्ह लिएर जो भ्रमण जस्तै भई विचरण गर्छ, उ दुःशाली भए पनि 'लिङ्ग-आर्य' हो । जसको कारणमा यस्तो भनिएको छ—

“छटनं कत्वान सुब्बतानं,
पक्खन्दि कुलदूसको पगम्भो ।
मायावी असञ्जतो पलापो,
पतिरूपेन चरं समग्गदूसी'ति^१ ॥”

अर्थ—

“शीलवान्को स्वभावले ढाकेर म पनि भिक्षु हुँ भनी दगुने— कुलदूषक, प्रगल्भी, छली, असंयमी, प्रलापी तथा भिक्षुभेष धारण गरी हिड्ने 'मार्गदूषक' हो ।”

बुद्ध आदि चाहिँ 'पटिवेध-आर्य' हुन् । त्यसैले भनिएको हो—

“अरिया बुच्चन्ति बुद्धा च पच्चेक बुद्धा च बुद्धसावका चा'ति^२ ॥”

अर्थ—

“बुद्धहरू, प्रत्येकबुद्धहरू तथा बुद्ध श्रावकहरूलाई 'आर्य' भनिएको हो ।”

१. सुत्त. नि. पा. पृ. २८६: चुन्दमुत्तं, उरगवग्गो । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भाग-२, पृ. २१० मा छ ।

२. पटि. स. अ. क. पृ. ३०५: अत्तानुदिट्ठवण्णना-६४.

यी मध्ये यहाँ चाहि 'आचार-आर्य' लाई लक्ष गरिएको हो ।

“महाराज ! त्यसैले तपाइ पनि सम्झनुहोस् कि यस्तो ठाउँमा बैरता गर्नु हुन्न । महाराज ! यदि तपाइलाई यसरी नसिकाएको भए समय बित्दै गएपछि तपाइले रोटी, सखरको मट्टा तथा फल आदिहरू पनि लिई चौरकार्यमा प्रलोभित भई क्रमशः घर फोर्ने, बाटामा लुट्ने र गाउँमा घात गर्ने आदि कामगर्नु हुन्थ्यो होला । अनि 'राज-अपराधी चोर' भनी वस्तु सहित समातेर राजालाई देखाई 'जाऊ यसलाई दोष अनुसार दण्ड देऊ' भनी राज-दण्डभय भोग्नपर्ने थियो होला । कहाँबाट यस्तो सम्पत्ति पाउने ? मेरो कारणले गर्दा यो ऐश्वर्य तपाइले पाउनु भएको हो, होइन त ?”

यसरी राजालाई आचार्यले सम्झायो । उसको कुरा सुनी घेरा लगाई बस्तिरहेका अमात्यहरूले पनि 'देव ! यी सबै ऐश्वर्यहरू तपाइका आचार्यकै हुन्' भनी भने । त्यसबखत राजाले आचार्यको गुणलाई ख्याल राखी “आचार्य ! सबै ऐश्वर्य तपाइलाई दिनेछु, राज्य स्वीकार गर्नुहोस्” भनी भने ।

“महाराज ! मलाई राज्यको आवश्यकता छैन” भनी प्रतिक्षेप गर्‍यो ।

अनि तक्षशिलामा मानिस पठाई आचार्यका पुत्रदारहरू ल्याउन लगाई महान ऐश्वर्य दिई उसैलाई पुरोहित बनाई पितृस्थानमा राखी उसको अववादमा बसी दानादि पुण्यकर्म गरी राजा स्वर्गपरायण भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनु भई सत्यकुरा प्रकाश पार्नुभयो ।
सत्यकुराको अवशानमा क्रोधी भिक्षु अनागामीफलमा प्रतिष्ठित भयो ।
धेरै व्यक्तिहरू स्रोतापन्न, सकृदागामी र अनागामी भए ।

“त्यसबखत राजा क्रोधी भिक्षु थियो । आचार्य चार्हि म नै
थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१४. उदुम्बर जातक (२९८)

“उदुम्बराचिमे पक्का’ति... ३:” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

सो भिक्षु एक प्रत्यन्त गाउँमा विहार बनाई बसेको थियो । ठुँगाको एक चट्टानमा बनेको त्यो विहार रमणीय थियो । बढाने ठाउँ थोरै मात्र थियो । पानीको सुविधा थियो र भिक्षाटन् जाने गाउँ पनि नजिकमै थियो । प्रेमपूर्वक मानिसहरूले भिक्षादिन्थे ।

अनि एक भिक्षु चारिकागर्दै त्यो विहारमा आइपुग्यो । आगन्तुक कर्तव्य गरी भोलिपल्ट उसलाई लिएर नेवासिक^२ स्थविर भिक्षाटन्कोनिमित्त गयो । मानिसहरूले उसलाई भिक्षादिई भोलिको

१. जा. पा. I. पृ. ८४: उदुम्बरजातकं, नं. २९८, अ. क. I-II.

पृ. ६७१.

२. स्थायी रूपले बस्ने भिक्षुलाई ‘नेवासिक’ भन्दछन् ।

लागि पनि निस्तो गरे । केही दिन त्यहाँ बसी भोजन गरिरहेको आगन्तुक भिक्षुले सोच्यो—“ कुनै उपायद्वारा यसलाई छकाएर विहारबाट निकाली यो विहार लिनुपर्‍यो ।” अनि हेरचाह गर्नकोनिमित्त आएको स्थविरसँग सोध्यो—“ आवुसो ! बुद्धोपस्थानमा गयी के ?”

“ भन्ते ! यो विहार हेरचाह गर्ने कोही छैन त्यसैले कहील्यै गएको छैन ।”

“ तिमी बुद्धोपस्थानमा गएर नआउञ्जेलसम्म म हेरचाह गर्नेछु ।”

“ हुन्छ, भन्ते ! ”

“म नआएसम्म स्थविर प्रति प्रमादी नह्वौं” भनी मानिसहरूलाई सम्झाई नेवासिक भिक्षु गयो ।

त्यहाँदेखि आगन्तुक भिक्षुले त्यो नेवासिक भिक्षुको यो यो दोष छ भनी ती मानिसहरूको मन बिगारिदियो । उ पनि शास्तालाई वन्दना गरी फर्केर आयो । उसलाई आगन्तुक भिक्षुले विहार दिएन । उ एक ठाउँमा बसी भोलिपल्ट भिक्षाटनार्थ गाउँमा गयो । मानिसहरूले शिष्टाचार मात्र पनि देखाएनन् । उसलाई अपसोच लाग्यो । अनि जेतवनमा गई उसले त्यो कुरा भिक्षुहरूलाई सुनायो । उनीहरूले धर्मसभामा कुरा उठाए—“ आवुसो ! फलानो भिक्षुले फलानो भिक्षुलाई विहारबाट निकाली स्वयं बस्नथाल्यो ।”

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमीहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?” भनी सोधनुहुँदा “ यो यो ” भनी भनेपछि

“सिक्नुहो ! महिला मात्र होइन अधि पनि उसले यसलाई बस्नेठाउंजाड निकालेर चियो” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व वृक्षदेवता भई जंगलमा उत्पन्न भए । वर्षादको समयमा त्यही सातहस्तासम्म वर्षा भयो । अनि राती मुख भएको एउटा स्यानो बाँवर पानी नपर्ने एउटा ढुंगाको गुफामा बस्दथ्यो । एकदिन उ ढुंगाको गुफाको द्वारनिर पानी नपर्ने ठाउँमा सुखपूर्वक बसेको थियो । त्यही एउटा कालो मुख भएको ठूलो बाँवर भीजेर जाडोले पीडित छई एताउता घुमिरहेको बेलामा उसलाई त्यसरी बसिरहेको देखेर “एक उपायद्वारा यसलाई निकालेर त्यहाँ बस्नेछु” भनी सोचेर सन्तोषभाव देखाउँदै पेट देखाई उसको अगाडि उभिई उसले पहिलो गाथा भयो—

“उदुम्बराचिमे पक्का निग्रोधा च कपित्थना ।

एहि निक्खम भुञ्जस्सु किं जिघच्छाय मीयसी'ति ॥”

अर्थ—

“यो ढुञ्जीहरू पाकेका छन्, निग्रोध र कपित्थ फलहरू पनि ।

आऊ, निस्केर खाऊ, किन भोकले भरिरहेका छौ ?”

उसको वचनलाई विश्वास गरी फलफूल खाने इच्छागरी निस्केर यताउता विचरण गर्दा केही नदेखेपछि फेरि आउँदा त्यो गुफाभित्रपसी उ बसिरहेको देखेर यसलाई छकाउनपन्यो भनी उसको अगाडि उभिई दोश्रो गाथा भन्यो—

“एवं सो सुखितो होति यो बद्धमपचायति ।
यथाहमज्ज सुहितो दुमपक्वानि मासिनो’ति ॥”

अर्थ—

“जस्तै आज म पाकेको फल खाएर सन्तुष्ट भएको छु त्यस्तैगरी जेठोलाई सम्मान गर्नेको पेट स्वत भरिन्छ र सुखी पनि हुन्छ ।”

यो सुनेर ठूलो बाँदरले तेश्रो गाथा भन्यो—

“यं वनेजो वनेजस्त वञ्चेय्य कपिनो कपि ।
दहरोपि तं नसद्देय्य नहि जिण्णो जरा कपी’ति ॥”

अर्थ—

“बनमा जन्मेको जुन बाँदरले बनमै जन्मेको बाँदरलाई छकाउँछ त्यस्ताको कुरा कुनै तन्नेरीले पनि विश्वास गर्न सक्दैन भने म जस्तो जराजीर्ण बुढो बाँदरले कसरी विश्वास गर्न सक्छुला र ?”

“यस ठाउँका सबै फलफूलहरू वर्षाद्ले मिजेर खसिसके । फेरि यो ठाउँ तिम्रोनिमित्त हुनेछैन जाऊ ।” अनि उ त्यहाँबाट गयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत स्यानो बाँदर नेवासिक भिक्षु थियो । कालो ठूलो बाँदर चाँहि आगन्तुक भिक्षु थियो । वृक्षदेवता चाँहि म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

१५. दहर जातक (३०४)

“इमानि मं दहर तापयन्ती’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक क्रोधी (भिक्षु) को कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

वर्तमान कथा चाहिँ माथि^२ बताइ सकिएको छ । त्यसबखत धर्मसभामा उसको क्रोधीभावको बारेमा कुरा उठेपछि शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भन्दा सो भिक्षुलाई बोलाउन पठाई “भिक्षु ! साँच्चै हो के तिम्रो क्रोधी छौ ?” भनी सोध्दा “हो, भन्ते !” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अघि पनि यो क्रोधी नै थियो । क्रोधी हुने स्वभावले गर्दा नै पुराना पण्डितहरू परिशुद्ध नागराजा

१. जा. पा. I. पृ. ८८: दहरजातकं, नं. ३०४, अ. क. III. पृ. ११.

२. माथि तिलमुट्टि जातक-१३ मा उल्लेख भएको छ ।

भएर पनि तीनवर्षसम्म गुहु भरिएको फोहर भूमिमा बस्नुपयो ” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व हिमाल प्रदेशको दहरपर्वतको फेदीमा दहर नागभवनमा बसेका थिए । त्यहाँ राज्य गरिरहेको बेलामा दहर राजाको छोरा महादहर भन्ने थियो । उसको भाइको नाम चुल्ल दहर थियो । उ क्रोधी तथा कठोर भई नाग वृक्षाहरूलाई गालिगर्दै पिट्दै हिड्दथ्यो । उसको कठोर स्वभावलाई बुझी नागराजाले उसलाई नागभवनबाट निकालिदिने आज्ञा दिए । महादहरले पितासँग क्षमा मागी रोक्न लगायो । दोश्रो पटक पनि राजासँग रिसाए । दोश्रो पटक पनि क्षमा माग्यो । तेश्रो पटकमा चाहिँ “यो अनाचारीलाई निकाल्न लाग्दा तिम्रो रोक्छौ । जाऊ, तिम्रीहरू दुवैजना यो नागभवनबाट निस्केर बाराणशीको फोहर भूमिमा तीनवर्षसम्म बस ” भनी नागभवनबाट निकाल्न लगाए । उनीहरू त्यहाँ गएर बसे ।

अनि उनीहरू फोहर भूमिको पानी भएको ठाउँको एक छेउमा गोचर खोज्न जाँदा गाउँका बालकहरूले देखेर पिट्दै हुँगा र लट्टी फाल्दै “यी ठूला शरीर भएका र सियो जस्तो पुच्छर भएका पानीका सर्पहरू को हुन् ?” आदि भन्दै गालि गर्थे । चुल्ल दहर चण्ड र कठोर स्वभावको हुनाले उनीहरूको त्यो अपमानलाई सहन नसकी “दाइ ! यी केटाहरू

हामीलाई गालि गछन् । हामी विषधारी हौं भन्ने कुरा यिनीहरूलाई थाहा छैन । यिनीहरूको अपशब्दलाई म सहन सकिदैन । नाकको घ्वालबाट उनीहरूलाई विनाश पार्नेछु ” भनी कुरा गरी पहिलो गाथा भयो—

“इमानि मं दद्वर तापयन्ति,
वाचादुरुत्तानि मनुस्सलोके ।
मण्डूकभक्खा उदकन्तसेवी,
आसीविसं मं अविस्सा सपन्ती’ति ॥”

अर्थ—

“हे दद्वर ! यो मनुष्यलोकको दूषित वचनले मलाई तापदिन्छ । यी वालकहरूले ‘विषधारी भएको मलाई भ्याकुता खाने र पानीमा बस्ने’ भनी गालि गछन् ।”

उसको कुरा सुनी महादद्वरले बाँकी गाथाहरू भयो—

१. “सका रट्टा पब्बाजितो अञ्जं जनपदं गतो ।
महन्तं कोट्टं कयिराथ दुरुत्तानं निधेतवे ॥
२. “यत्थ पोसं न जानन्ति जात्तिया विनयेन वा ।
न तत्थ मानं कयिराथ वसमञ्जातके जने ॥
३. “विदेसवासं वसतो जातवेद समेन पि ।
खमितब्बं सपञ्जेन अपि दासस्स तज्जित’न्ति ॥”

अर्थ—

१—“ स्वदेशबाट निकालिएर अर्को जनपदमा जानेले गालिगरेको वचनलाई राख्नकोनिमित्त ठूलो कोठा बनाउनु पर्छ ।

२—“जहाँ जातिद्वारा वा शीलस्वभावद्वारा मानिसहरूले चिन्दैनन् त्यस्तो अनभिज्ञ मानिसहरूसँग बस्नेले अभिमान गर्न हुन्न ।

३—“ अग्नि समान तेजिलो भएता पनि विदेशमा बस्ने पण्डितले दासको तर्जनलाई पनि सहन सक्नुपर्छ ।”

यसरी उनीहरू त्यहाँ तीनवर्षसम्म बसे । अनि पिताले उनीहरूलाई बोलाउन पठाए । त्यहाँदेखि उनीहरू निराभिमानी भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा क्रोधी भिक्षु अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“ त्यसबखत चुल्ल दहर क्रोधी भिक्षु थियो । महादहर चाहिँ म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

१६. खन्तिवादी जातक (३१३)

“यो मे हत्ये च पादेचा'ति...!” भन्ने यो गाथा जैतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक क्रोधी भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

वर्तमान कथा चाहिं माथि^२ नै बताइ सकिएको छ । शास्ता चाहिं त्यसै भिक्षुलाई “किन तिम्रो अक्रोधी बुद्धशासनमा प्रव्रजितभई क्रोधी हुन्छौ ? आफ्नो शरीरमा हजार प्रहार पर्दा र हात खुट्टा, कान र नाक काटिँदा पनि पुराना पण्डितहरूले अर्कांमाथि क्रोध गरेनन्” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

१. जा. पा. I. पृ. ९२: खन्तिवादीजातकं, नं. ३१३, अ. क. III.

पृ. २८.

२. माथि तिलमुट्टी जातक-१३ मा उल्लेख भएको छ ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा कलाबु जग्ने राजाले राज्य गर्दथे । त्वसबखत बोधिसत्व असोकोटी वैभव हुने ब्राह्मण कुलमा जन्मेका थिए । अनि बैश पुगेपछि तक्षशिलामा सबै शिल्पहरू अध्ययन गरी कुटुम्ब संस्थापना गरी आमाबाबुहरू मरेपछि धनरासी हेरेर यो धन उत्पादन गर्ने मेरा नातेदारहरू धन नलिएर नै गए । मैले चाहिँ यो लिनसक्नुपर्छ भनी त्यो सबै धन हेरी हेरी दानदिने गरी जसलाई जे उचित छ उ-उसलाई त्यही दिई हिमालयमा गई प्रव्रजितभई फलफूल-द्वारा यापन गरी बसे । चिरकालसम्म त्यहाँ बसिसकेपछि नून र अमिलो सेवनार्थ मनुष्यपथमा आई क्रमशः बाराणशीमा आइपुगी राजोदधानमा बसे । भोलिपल्ट नगरमा भिक्षा जाँदा सेनापतिको घरको दैलोमा पुगे । उनको स्वभावमा प्रसन्नभई घरभित्र लगी आपनोनिमित्त तयार पारेको भोजन खुवाई प्रतिज्ञा लिई सेनापतिले उनलाई उहाँ राजोदधानमै बसाले ।

अनि एकदिन कलाबु राजा सुरामदभत्त भई नर्तकीहरूद्वारा घेरि ठूलो ऐश्वर्यका साथ उदधानमा गई मङ्गलशिला-पटमा बिछ्यौना लगाउन लगाई एक प्रियमनाप स्त्रीको काखमा सुते । गानबजान नाचमा दक्षा नर्तकी स्त्रीहरूले गीत गाउन थाले । शक्रदेवराजको जस्तै महान श्रोसम्पत्ति थियो । राजा निदाए ।

अनि “ जसकोनिमित्त हामीले गीतादि गाइरहेछौं उनी निदाएका छन् । अब गीतादि गाएर के गर्ने ? ” भनी त्यहीँ त्यहीँ व्रीणादि-

तुरीयहरू छाडी ती स्त्रीहरू उदघानमा गए र फलफूल र पातहरूद्वारा प्रलोभित भई उदघानमा अभिरमण गर्नथाले ।

त्यसबखत उदघानको सुपुष्पित एक शालवृक्ष मनि मगनमस्त भएको हान्ती जस्तै भई प्रव्रज्यासुखानुभव गरी समय बिताई बोधिसत्व बसिरहेका थिए ।

अनि उदघानमा विचरण गर्दा ती स्त्रीहरूले उनलाई देखेर “आर्याहरू ! आऊ, यो रुखमनि प्रव्रजित बसिरहेका छन् । राजा न बिउफेसम्म उनकहाँ केही केही कुरा सुनो बसौं” भनी गएर वन्दना गरी घेरा लगाई बसेर “हामीलाई उपयुक्त हुने केही कुरा बताउनुहोस्” भनी भने । बोधिसत्वले उनीहरूलाई धर्मकथा सुनाए ।

त्यो स्त्रीले काख चलाई राजालाई बिउफाई । बिउफिदा उनीहरूलाई राजाले नदेखेपछि “यी चण्डालनीहरू कहाँ गए !” भनी सोधे ।

“महाराज ! यिनीहरू गएर एक तपस्वीलाई घेरा लगाई बसिरहेका छन् ।”

क्रोधित भई खड्ग लिई “यस दुष्ट तपस्वीलाई सिकाउनेछु” भनी राजा बेगले त्यहाँ गए ।

अनि ती स्त्रीहरूले क्रोधित भई आइरहेका राजालाई देखेर तीमध्ये राजाकी अधिक प्रिया स्त्री गएर राजाको हातबाट तरबार लिएर राजालाई शान्तपारी ।

आएर बोधिसत्त्वकहाँ उभिइएका राजाले “अमण ! तिमि के वादी ह्वी ?” भनी सोधे ।

“महाराज ! खान्तिवादी हूँ ।”

“यो खान्ति भनेको के हो ?”

“गाली गर्दा, पिट्दा र परिभाष गर्दा नरिसाउनु हो ।”

“तिमीमा खान्ति छकि छैन भन्ने कुरा हेनेछु” भनी राजाले चोरघातकलाई बोलाउन लगाए ।

आफ्नो दस्तुर अनुसार बन्धुरो र काँडा भएको छडी लिएर पीतवस्त्र पहिरी रातो माला लगाई आएर राजालाई वन्दना गरी “के गर्नुप्यो ?” भनी उसले सोध्यो ।

“यो दुष्ट चोर तपस्वीलाई समाती तानेर भुइमा पछारी काँडा भएको छडी लिई अघाडिपछाडि, दुवैतिरबाट र चारैतिरबाट दुइहजार पटक प्रहार गर ।” उसले त्यसै गर्‍यो ।

बोधिसत्त्वको छवि काटियो; छाला काटियो, मासु काटियो र रगत बह्नथाल्यो ।

फेरि राजाले “हे भिक्षु ! तिमि के वादी ह्वी ?” भनी सोधे ।

“खान्तिवादी हूँ । महाराज ! तिमिले चाहि मेरो खान्ति छालाभिन्न होला भनी ठानेका छौ । मेरो छालाभिन्न खान्ति छैन । महाराज ! तिमिले देख्न नसक्ने मेरो हृदयभिन्न मेरो खान्ति बसेको छ ।”

फेरि चोरघातकले के गर्ने भनी सोध्यो ।

“ यो दुष्ट जटिलको दुवै हात काट ।”

उसले बन्धरो लिई अचानोमा राखी हात काटिदियो ।

अनि उसको खुट्टा काट भनी भने ।

खुट्टा पनि काट्यो ।

घेँटाको प्वालबाट चप्राको रङ्ग निस्के जस्तै गरी हात खुट्टाको टुप्पोबाट रगत बहन थाल्यो ।

फेरि राजाले “ के वादी हूँ ?” भनी सोधे ।

“ क्षान्तिवादी; महाराज ! तिमी चाहिँ मेरो क्षान्ति हात खुट्टाको टुप्पोमा छ भन्ने ठान्दछौ । त्यो त्यहाँ छैन । मेरो क्षान्ति गम्भीर स्थानमा छ ।”

राजाले “ यसको नाक र कान काट ” भनी भने ।

उसले नाक र कान पनि काटिदियो । सारा शरीरमा रगत रगत भयो ।

फेरि राजाले “ तिमी के वादी हूँ ?” भनी सोधे ।

“ महाराज ! म क्षान्तिवादी हुँ । नाक र कानमा यसको क्षान्ति छ होला भन्ने नठान । मेरो क्षान्ति हृदयभित्र गम्भीर स्थानमा रहेको छ ।”

“दुष्ट जटिल तेरो क्षान्ति तै नै लिएर बस्” भनी बोधिसत्वको छातीमा लात्तले हानी राजा फर्केर गए ।

उनी गइसकेपछि सेनापतिले बोधिसत्वको शरीरबाट रगत पुछी हात खुट्टा तथा कानको टुप्पोमा कपडाले बेरी बोधिसत्वलाई बिस्तारसँग बसाली वन्दना गरी एक छेउमा बसेर “ भन्ते ! यदि तपाइ रिसाउन चाहनुहुन्छ भने अपराध गर्ने राजामाथि रिसाउनुहोस्, अरुमाथि नरिसाउनुहोस् ” भनी प्रार्थना गर्दै पहिलो गाथा भन्थो—

“यो ते हत्थे च पादे च कण्णनासञ्च छेदयि ।
तस्स कुञ्ज महावीर मारट्टं विनस्स इदन्ति ॥”

अर्थ—

“हे महावीर ! जसले तपाइका हात खुट्टा र नाक तथा कान काटिदियो त्यसैमाथि रिसाउनुहोस् परन्तु निरपराधी काशी राष्ट्रलाई विनाश नपार्नुहोस् ।”

यो सुनेर बोधिसत्वले दोश्रो गाथा भने—

“यो मे हत्थे च पादे च कण्णनासञ्च छेदयि ।
चिरं जीवतु सो राजा न हि कुञ्जन्ति मादिसा’ति ॥”

अर्थ—

“जसले मेरो हात खुट्टा र नाक कान छेदन गर्‍यो सो राजा चिरंजीविहोस्, म जस्ता मानिसहरू रिसाउँदैनन् ।”

उदघानबाट गइरहेका राजा बोधिसत्वको चक्षुपथबाट नदेखिएपछि नै दुइलाख चालीस हजार (२,४०,०००) योजन बाकलियो पृथ्वी कपडा फाटे फें फाटेर अवीचिबाट ज्वाला निस्की कुलपरम्पराले दिएको रातो कम्बलले लपेटे फें राजालाई ज्वालाले लपेट्यो ।

उनी उदघानको द्वारबाट पृथ्वीमा पसी अवीचि महानरकमा पुगे । बोधिसत्वको सोही दिनमै मृत्युभयो । गन्धमालादि धूषहरू हातमा लिई आएर राजपुरुषहरू र नागरिकहरूले बोधिसत्वको शरीर कृत्य गरे । कोही भन्दछन् कि बोधिसत्व चाँहि हिमालयममै गए । यो सत्य होइन ।

यो दुइ चाँहि सम्बुद्ध गाथाहरू हुन्—

१. “अहू अतीतमद्धानं समणो खन्तिदीपनो ।
तं खन्तियायेव ठितं कासिराजा अछेदयि ॥
२. “तस्स कम्मस्स फरुस्स विपाको कटुको अहु ।
यं कासिराजा वेदेसि निरयम्हि समप्पितो’ति ॥”

अर्थ—

१—“ अतीत समयमा क्षान्ति देखाउने श्रमण थियो । क्षान्तिमा रहँदा रहँदै उसलाई काशीराजाले काट्न लगाए ।

२—“ त्यो कठोर कर्मको विपाक कटु थियो जो कि काशीराजाले जरक भोगे ।”

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा क्रोधी भिक्षु अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भयो । धेरैले लोतापत्तिफल प्राप्त गरे ।

“ त्यसबखत कल्लाबु राजा देवदत्त थिए । सेनापति सारिपुत्र र खान्तिवादी तापस चाहिँ म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

१७. पीठ जातक (३३७)

“न ते पीठमदायिम्हा’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

जनपदबाट जेतवनमा गई पात्र-चीवर राखी शास्तालाई वन्दना गरी सो भिक्षुले तरुण श्रामणेरहरूसँग सोधयो “आवुसो ! श्रावस्तीमा आगन्तुक भिक्षुहरूको उपकारक को छ ?”

“आवुसो ! अनाथपिण्डक भन्ने महासेठ र विशाखा भन्ने महाउपासिकाहरू उपकारक छन् । यिनीहरू भिक्षुसंघको उपकारी हुन् । आमाबाबुको स्थानमा बस्दछन् ।”

“ठीक छ” भनी उ भोलिपल्ट विहान सबेरै कुनै भिक्षु पनि नगरमा नपसेको बेलामा अनाथपिण्डकको घरद्वारमा गयो । कुबेलामा गएको हुँदा उसलाई कसैले पनि देखेन । त्यहाँ केही नपाएपछि

उ विशाखाको घरद्वारमा पुग्यो । निक्कै सबेरै पुगेको हुँदा त्यहाँ पनि केही पाएन । अनि उ यताउता घुमी फेरि यागु सिद्धिएको बेलामा पुग्यो । फेरि फर्केर यताउता घुमी भोजन सिद्धिसकेपछि गयो । त्यसपछि उ विहारमा गई “दुवै कुलहरू अश्रद्धालु र अप्रसन्न भएर पनि यी भिक्षुहरू चाहिँ श्रद्धालु र प्रसन्न छन् भनी भन्दछन्” भनी ती दुवै कुलहरूको उपहास गरी हिँड्यो ।

अनि एकदिन धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा उठाए—“आवुसो ! अति सबेरै कुलद्वारमा जाँदा फलाना जानपढिक भिक्षुले भिक्षा नपाएपछि कुलको परिहास गर्दै हिँडेको छ ।”

शास्ता आजनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रो के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नु हुँदा “यो यो” भनी भनेपछि सो भिक्षुलाई बोलाउन पठाई “साँच्चै हो के ?” भनी सोध्दा “भन्ते ! साँच्चै हो” भनी भनेपछि “भिक्षु ! तिम्रो किन रिसाएका ? अघि बुद्ध उत्पन्न नभएको बेलामा तापसहरू कुलघरमा गई भिक्षा नपाउँदा पनि रिसाएका थिएनन्” भनी पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व एक ब्राह्मण कुलमा जन्मे । अनि बैश पुगेपछि तक्षशिलामा सबै शिल्पहरू अध्ययन गरिसकी तापस भेषमा प्रव्रजित

भई हिमवत्मा चिरकालसम्म बसी पछि नगरमा भिक्षा गए । त्यसबखत चाराणशी सेठ श्रद्धालु र प्रसन्न थियो । बोधिसत्वले “कुन कुलघर श्रद्धावान् छ ?” भनी सोधदा “सेठको घर” भन्ने सुनेर सेठको घरमा गए । त्यसबखत सेठ राजोपस्थानमा गएको थियो । मानिसहरूले उनलाई देखेनन् । उनी फर्केर गइरहेका थिए । अनि सेठ राजदरवारबाट निस्किरहेको बेलामा उनलाई देखेर वन्दना गरी भिक्षाभाजन लिई घरमा लगी बसाली पाउधुने र पुछ्ने आदि गरी यागु र खाद्यपदार्थले सन्तर्पित पारी भोजनको बीचमा कुनै कुरा नसोधी भोजन तिद्धिएपछि वन्दना गरी एक छेउमा बसी “भन्ते ! हाम्रो घरमा आउने याचकहरू र धार्मिक श्रमण ब्राह्मणहरू सत्कार सम्मान नपाई कहिल्यै पनि अघि फर्केका थिएनन् । आज चाहिँ तपाइलाई हाम्रा बालकहरूले नदेखनाको कारणले गर्दा आसन, पिउने पानी, पाउ धुने वा यागु र भोजन नपाई तपाइ फर्केर जानुभयो । यो हामीहरूको दोष हो । हामीहरूमाथि क्षमा गर्नुहोस् भनी भन्दै पहिलो गाथा भन्यो—

“न ते पीठमदायिम्ह न पाणं नपि भोजनं ।

ब्रह्मचारि खमस्सु मे एतं पस्साम अच्छयन्ति ॥”

अर्थ—

“हामीले तपाइलाई न बस्ने पीठा दियोँ, न पिउने पानी दियोँ, न त भोजन नै । हामीले यो आफ्नो दोष स्वीकार्यौँ । त्यसैले हे ब्रह्मचारी ! हामीमाथि क्षमा गर्नुहोस् ।”

यो सुनेर बोधिसत्वले दोश्रा गाथा भने—

“नेवाभिसज्जामि न चापि कुप्पे,
न चापि मे अप्पियमासि किञ्चि ।
अथोपि मे आसि मनोवितक्को,
एतादिसो नून कुलस्स धम्मो’ति ॥”

अर्थ—

“न आसक्त हुन्छु, न क्रोध गर्छु, न त मलाई कुनै अप्रिय नै लाग्छ । हो, मेरो मनमा यस्तो कल्पना उठेको थियो कि—निश्चय नै यिनीहरूको कुलधर्म नै यस्तै रहेछ ।”

यो सुनेर सेठले दुइवटा गाथा भन्यो—

१. “एसम्हाकं कुले धम्मो पितुपितामहो सदा ।
आसनं उदकं पज्जं सब्वेतं निपदामसे ॥
२. “एसम्हाकं कुले धम्मो पितुपितामहो सदा ।
सक्कच्चं उपतिट्ठाम उत्तमं विद्य वातक’न्ति ॥”

अर्थ—

१—“आसन, पानी, पाउमा घस्ने तेल आदि सबै विनु नै हाम्रो बाबुबाजेको पालादेखि चलेर आएको स्वभाव धर्म रहेको छ ।

२-“जसरी उत्तम नातेदारहरूलाई सेवा गरिन्छ त्यसरी नै आगन्तुकहरूलाई सत्कारपूर्वक सेवा गर्नु नै हाँस्रो बाबुबाजेको पालादेखि चलेर आएको स्वभाव धर्म रहेको छ ।”

अनि बोधिसत्त्वले वाराणशी सेठहरूलाई धर्मदेशना गर्दै केही दिन त्यहीं बसी फेरि हिमवन्तमा नै गई अभिज्ञा र समापत्तिहरू लाभ गरे ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्य कुराको अवधानमा सो भिक्षु स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत वाराणशीको सेठ आनन्द थिए । तापस चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma Digital

१८. गजकुम्भ जातक(३४५)

“वनं यद्गि दहती”ति...” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक अलछी भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ श्रावस्तीवासी एक कुलपुत्र हो । शासनमा मन दिई प्रव्रजित भएर पनि उ अलछी थियो । बुद्ध-वचन पढ्नु, प्रश्नादि गर्नु, उचित रूपले मनन गर्नु तथा गर्नुपर्ने कर्तव्य गर्नबाट उ विमुख थियो । नीवरण (= चित्तमल) बाट अभिभूत भई बस्तु र उठ्नु आदि ईर्यापथको बारेमा पनि त्यस्तै थियो । उसको यो अलछीपनको बारेमा धर्मसभामा कुरा चल्यो—“आबुसो ! फलाना भिक्षु यस्तो नैर्याजिक शासनमा प्रव्रजित भएर पनि अलछी भई नीवरणद्वारा अभिभूत भई विचरण गर्छ ।”

१. जा. पा. I. पृ. १०७: गजकुम्भजातक, नं. ३४५, अ. क. III.

पृ. ९७.

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ? ” भनी सोधनुहुँदा “ यो यो ” भनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अधि पनि यो अलछी नै थियो ” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व उनको अमात्यरत्न भएका थिए । वाराणशी राजा चाहिँ अलछी स्वभावका थिए । राजालाई बोधगराउनेछु भनी एक उपाय विचार गरी बोधिसत्त्व विचरण गर्दै थिए । एकदिन राजा उदघानमा गई अमात्यगणहरूसँग परिवृत्तभई त्यहाँ विचरण गरिरहेको बेलामा एक गजकुम्भ भन्ने अलछी (जन्तु) लाई उनले देखे । उ दिनभरी हिडदा पनि एक दुइ अंगुल मात्र हिड्थ्यो । राजाले यसलाई देखी “ यो के जन्तु हो ? ” भनी बोधिसत्त्वसँग सोधे ।

बोधिसत्त्वले “ महाराज ! यो गजकुम्भ भन्ने अलछी जन्तु हो । यो दिनभरी हिड्दा पनि एक दुइ अंगुल मात्र हिड्छ ” भनी भनेर उसँग कुरा गर्दै “ हे गजकुम्भ ! तिमो अति बिस्तारै हिड्छौ । यो जंगलमा आगो लागेको खण्डमा तिमो के गछौ ? ” भनी सोध्दै पहिलो गाथा भने—

“बनं यदग्निं दहति पावको कण्ठवत्तनी ।

कथं करोसि पचलक एवं दन्धपरक्कमो'ति ॥”

अर्थ—

“हे पचलक ! यदि जंगलमा आगो लागेको खण्डमा यस्तो बिघ्न मन्दगतिले जाने तिम्रो के गर्नेछौ ?”

यो सुनेर गजकुम्भले दोधो गाथा भन्यो—

“बहूनि रुक्खद्धिदानि पठव्या विवरानि च ।
तानि चे नाभिसम्भोम होति नो कालपरियायो’ति ॥”

अर्थ—

“रुखमा घेरै प्वालहरू छन् र पृथ्वीमा पनि । यदि त्यहाँ पुग्न नसकेको खण्डमा हाम्रो मरण नै हुनेछ ।”

यो सुनेर बोधिसत्वले अर्को दुइ गाथा भने—

१. “यो दन्धकाले तरति तरणीये च दन्धति ।
सुक्खपण्णं व अक्कम्म अत्थं भञ्जति अत्तनो ॥
२. “यो दन्धकाले दन्धेति तरणीये च तारयि ।
ससीव रत्ति विभजं तस्सत्थो परिपूरती’ति ॥”

अर्थ—

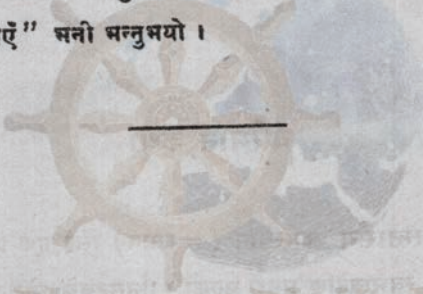
१-“जसले ढीलो गर्नुपर्ने कामलाई छिटो र छिटो गर्नुपर्ने कामलाई ढीलो गर्छ—यस्ताले सुकेको पातलाई कुल्चेर विनाश पारे ऊ आफ्नो अर्थ विनाश पार्छ ।

२-“ जसले ढीलो गर्नुपर्ने कामलाई ढीलो र छिटो गर्नुपर्ने कामलाई छिटो गर्छ त्यस्ताले कृष्णपक्षको रातभन्दा फरक देखाउने शुक्लपक्षको रातले पूर्णता प्राप्त गरे कैं आफ्नो काममा पूर्णता प्राप्त गर्छ ।”

बोधिसत्त्वको यो कुरा सुनी राजा त्यहाँदेखि निरालसी भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत गजकुम्भ अल्छी भिक्षु थियो । पण्डित अमात्य चाहिँ म नै थिएँ” मनी मनुभयो ।

Dhamma.Digital

१६. नेरु जातक (३७९)

“काकोला काकोसङ्गा चा’ति...!” मन्ने यी गाथा जैत-
वनमा बतियरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ शास्तासँग कर्मस्थान (=ध्यान) लिई एक प्रत्यन्त गाउँमा
गयो । उसको स्वभावदेखि प्रसन्न भएका मानिसहरूले भोजन गराई बचन
लिई अंगसमा पर्णशाला बनाई उसलाई त्यहाँ बसाले । उसको खूब
सत्कार गरे । अनि त्यहाँ शाश्वतवादीहरू आए । उनीहरूले तिनीहरूको
कुरा सुनी स्वविरको बाबलाई त्यागी शाश्वतवाद स्वीकारी तिनीहरूलाई
नै सत्कार गरे । त्यसपछि उच्छेदवादीहरू आए । उनीहरूले शाश्वत-
वादलाई त्यागी उच्छेदवाद ग्रहण गरे । त्यसपछि नग्नतावादीहरू

१. जा. पा. I. पृ. १३०: नेरुजातकं, नं. ३७९, अ. क. III.
पृ. १७२.

आए । उनीहरूले उच्छेदवादलाई त्यागी नग्नतावादलाई ग्रहण गरे । उ गुणागुण जात्र नसक्ने मानिसहरूकहाँ दुःखपूर्वक बस्यो । वर्षावास सिद्धिएपछि पदारणा' गरी शास्ताकहाँ गयो । शास्ताले कुशलवार्ता गर्नुहुँदै "कहाँ वर्षावास बस्यो ?" भनी सोध्नुहुँदा "प्रत्यन्त गाउँमा" भनी भन्दा "सुखपूर्वक बस्यौ त ?" भनी सोध्नु भएपछि "भन्ते ! गुणागुण नजान्नेहरूकहाँ दुःखपूर्वक बसे" भनी भन्यो ।

शास्ताले "भिक्षुहो ! पुराना पण्डितहरू तीर्यकयोनिमा जन्मिदा पनि गुणागुण नजान्नेसँग एकदिन पनि बसेका थिएनन् । तिम्रो चाहिँ किन गुणागुण नजान्नेकहाँ बसेको त ?" भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व हंसयोनिमा जन्मे । उनको कान्छो भाइ पनि थियो । उनीहरू चित्रकूट पर्वतमा बसी हिमाल प्रदेशमा स्वयंजात धान खान्थे । एकदिन उनीहरू त्यहाँ चरिसकेपछि चित्रकूटमा आइरहेको बेलामा बाटाको बीचमा 'नेरु' भन्ने एउटा काञ्चन पर्वत देखेर उसको चुचुरोमा बसे । त्यो पर्वतको आश्रय लिई बस्ने चराहरू, खरायोहरू, चौपायहरू

-
१. वर्षावास सिद्धिने उपोसथको दिनमा गरिने विनयकर्मलाई 'पदारणा' भन्दछन् ।

चर्न जाँदाखेरि नानावर्णी हुन्थे । तर पर्वतमा आउँदाखेरि उसको प्रकाशले गर्दा सुवर्णवर्णी हुन्थे । यो देखेर बोधिसत्वको कान्छो भाइले यसको कारण नबुझेकोले कारण सोध्दै दाइसँग कुरा गरी बुझोटा गाथा भन्यो—

१. “काकोला काकसञ्जा च मयञ्च पततं वरा ।

सव्वेव सदिसा होम इमं आगम्म पव्वतं ॥

२. “इध सीहा च व्यग्धा च सिगाला च मिगाधमा ।

सव्वे सदिसा होन्ति अयं कोनाम पव्वतो’ति ॥”

अर्थ—

१—“जंगली कौवाहरू, सामान्य कौवाहरू तथा पक्षीहरूमा श्रेष्ठ हामीहरू सबै यो पर्वतमा आउँदा एकैनास हुन्छौं ।

२—“यहाँ सिंह, बाघ तथा पशुहरूमध्येमा हीन शृगाल आदि सबै एकैनासका हुन्छन्, यो पर्वतको नाम के हो ?”

उसको वचन सुनेर बोधिसत्वले तेश्रो गाथा भने—

“इमं नेरुन्ति जानन्ति मनुस्सा पव्वतुत्तमं ।

इध वण्णेन सम्पन्ना वसन्ति सब्बपाणिनो’ति ॥”

अर्थ—

“मानिसहरू यस उत्तम पर्वतलाई ‘नेरु’ नामले चिन्दछन् ।
यहाँ बस्ने सबै प्राणीहरू वर्णसम्पन्न भई बस्छन् ।”

यो सुनेर कान्छोले शेष गाथाहरू भन्यो—

१. “अमानना यत्थ सिया सन्तानंवा विमानना ।
हीनसम्मानना वापि न तत्थ वसति वसे ॥
२. “यत्थालसो च दक्खो च सूरु भीरुव पूजिया ।
न तत्थ सन्तो निवसन्ति अविसेसकरे नगे ॥
३. “नायं नेरु विभजति हीनमुक्कट्टमज्जिमे ।
अविसेसकरो नेरु हन्द नेरुं जहामसेति ॥”

अर्थ—

१—“जहाँ पण्डितहरूको मान हुँदैन र जहाँ पण्डितहरूको अवज्ञा हुन्छ तथा हीनपुरुषको सम्मान हुन्छ त्यस्तो ठाउँमा पण्डितहरू बस्नु जाति छैन ।

२—“जहाँ कुनै विशेषता नछुट्याई अल्छी, दक्ष, शूर तथा कायर आदिको एकैनास सम्मान हुन्छ—त्यस्तो ठाउँमा पण्डितहरू बस्दैनन् ।

३-“यो 'नेव' पर्वतले यो हीन, मध्यम तथा उत्तम हे कर्त्तु विभाजन गर्वेन । यस्तो विशेषता नजान्ने अथवा विशेषता नगर्ने पर्वतलाई निश्चय नै परिस्थापन गर्नुपर्छ ।”

यति भनी ती दुवै हंसहरू उडेर चित्रकूटमै गए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा त्यो भिक्षु छोटापत्तिकलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत कान्छो हंस आनन्द र जेठो हंस चार्हि म नै बिद्” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

२०. तुण्डिल जातक (३८८)

“नवछन्दके’ति...१” भन्ने यो गाथा जैतवनमा बसिरहुनु-
मएका शास्ताले मृत्युसँग भयभीत हुने एक भिक्षुको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ श्रावस्तीवासी कुलपुत्र थियो । शासनमा प्रव्रजित भए पनि
उ मृत्युदेखि भयभीत हुन्थ्यो । अलिकता मात्र शाखाहरू हल्लिदा सुकेका
हांगाविगा तथा चराचुरिगी चौपायहरूको आवाज जस्ता कुनै पनि आवाज
सुन्दा मरणभयले तर्सिएर पेटमा बाँणलागेको खरायो जस्तै कम्पितभई
हिड्दथ्यो । भिक्षुहरूले धर्मसभामा कुरा निकाले—“आवुसो ! फलानो
भिक्षु मरणभीरुक छ र अलिकता आवाज सुन्दा पनि कम्पितभई भागेर
जान्छ । यी सत्त्वहरूको मरण चाहिँ ध्रुव छ र जीवन चाहिँ अध्रुव छ ।
त्यसैले यसै कुराको ध्यान राख्नुपर्छ होइन ?”

१. जा. पा. I. पृ. १३८: तुण्डिलजातकं, नं. ३८८, अ. क. III.

पृ. २०१.

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ? ” भनी सोध्नु भएपछि “ यो यो ” भनी भनेपछि सो भिक्षुलाई बोलाउन पठाई “ भिक्षु ! साँच्चैहो के तिमि मरणभीरुक छौ ? ” भनी सोध्नुहुँदा “ हो, भन्ते ! ” भनी उसले भनेपछि “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अधि पनि यो मरणभीरुक थियौ ” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्वले सुगुरनीको कोखमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरे । परिपूर्ण गर्भ भएपछि सुगुरनीले दुइवटा बच्चा (पाठा) जन्माई । एकदिन उ उनीहरूलाई लिएर एउटा खाल्टोमा सुती । अनि बाराणशीको द्वारगाउँवासी एक बुढी कपासको खेतबाट डालोभरी कपास लिई भुइमा लौरो टेकी आउँदै थिई । यो आवाज सुनी मरण भयले भयभीतभई सुगुरनीले आफ्ना पाठाहरूलाई छाडी भागी । बुढीले सुगुरका पाठाहरू देखेर पुत्रस्नेह उत्पन्न गरी डालोमा राखी घरमा लगी जेठोलाई महातुण्डिल र कान्छोलाई चुल्लतुण्डिल नाम राखी उनीहरूलाई पुत्र जस्तै गरी पाली ।

पछि उनीहरू बढ्दैगई मोटा भए । “ यिनीहरूलाई मूल्य लिई बेच ” भन्दा पनि बुढीले “ यी मेरा छोरा बराबर हुन् ” भनी कसैलाई

बेचिदनथी । अनि एक उत्सवको दिनमा रक्सी पिई मासु सिद्धिएपछि
 “कहाँबाट मासु पाउन सकिएला ?” भनी धूर्तहरूले विचार गर्दा
 बुढीको घरमा सुगुरहरू भएको कुरा बुझी रक्सी लिई त्यहाँ गई
 “अम्मे ! मूल्यलिई एउटा सुगुर हामीलाई बेच ” भनी भने ।

“तात ! भइहाल्यो, मासु खानको लागि किन्नेहरूलाई छोराहरू
 बेच्ने व्यक्ति पनि कोही हुन्छ र ?” भनी बुढीले प्रतिक्षेप गरी ।

“अम्मे ! मनुष्यहरूको सुगुर छोरा हुन्न ” भनी धूर्तहरूले
 भने ।

“हामीलाई देऊ ” भनी बारम्बार भन्दा पनि नपाएपछि
 बुढीलाई रक्सी पियाई । अनि रक्सी लागेपछि “अम्मे ! सुगुरहरूले
 के गर्लान् र ? मूल्य लिई खर्चबर्च गर ” भनी उसको हातमा कार्षापण
 राखिदिए ।

कार्षापण लिएर उसले भनी “तात ! महातुण्डिललाई त
 दिन सखिदन, चुद्धतुण्डिललाई लेऊ ।”

“उ कहाँ छ त ?”

“ऊ त्यहाँ फाडमा छ ।”

“आवाज देऊ त ।”

“खानेकुरा केही देखिदन ।”

मूल्य दिई भातको एक थाली धूर्तहरूले ल्याउन लगाए ।

एवो लिएर वंलोमा राखेको सुगुरलाई खुवाउने द्रोणी मेरो द्रोणी नजिकमा बुझी उभिएरही । तीसजना अति धूर्तहरू पनि हतभ्यापासो लिई उहाँ उभिएरहे ।

“तात ! चुल्लुतुण्डिल्ल आइज” भनी बुढीले उसलाई आवाज दिए ।

यो सुनेर महातुण्डिल्लले “अहिलेसम्म मेरो आमाले चुल्लुतुण्डिल्ललाई आवाज दिएकी थिएन, मलाई नै पहिले आवाज दिन्थी । अवश्य पनि आज हामीहरूकोनिमित्त मय उत्पन्न भयो होला” भन्ने लाग्यो ।

कान्छोलाई बोलाई उसले भन्यो—“तात ! मेरो आमा तिमिसाई बोलाउँदैं छे । गएर पहिले बुफ ।”

अनि उ फाट्टबाट निस्की भातको द्रोणी नजिक उनीहरू उभिएरहेका देखेर “आज मेरो मरण हुनेछ” भन्ने ठानी मरणभयले भयभीतभई फर्केर बाइकहाँ आई कामी अन्न नसकी दुनमुनिन चाल्यो ।

उसलाई देखेर “तात ! आज तिमि घरघर काँप्दैंछौ, दुनमुनिन चाल्दैंछौ, पस्नेठाउँ छोउदैंछौ, यो के गरिरहेको ?” भनी महातुण्डिल्लले सोध्यो ।

अनि आफूले देखेको कारण बताउँदै उसले पहिलो गाथा भन्यो—

“नवछन्दकेदानि दिप्पति,
पुण्णायं दोणि सुवामिनी ठिता ।
बट्टके जने पासपाणिके,
नो च खो मे पटिभाति भुञ्जितु’न्ति ॥”

अर्थ—

“आज नयाँ प्रकारको खाना दिइँदछ, यो द्रोणीभरी भात छ र आर्या पनि नजिकमै उभिइरहेकीछे । हातमा पासो लिई घेरै मानिसहरू पनि उभिएका छन्, त्यसैले उभिइरहेका यिनीहरू र यो भात पनि म मन्पराउँदिन ।”

यो सुनेर महासत्त्वले “तात चुल्लतुण्डिबल ! यहाँ बसेर मेरी आमा!ले सुगुर पालिरहेकीछे । जुन कारणले पालेको हो सो उसको मतलब आज पुराहुँदै छ । तिमिले चिन्ता नगर ” भनी बुद्धलीलाद्वारा मधुरस्वरले घमंदेशना गर्दै डुइ गाथा भने—

१. “तससि भमसि लेणमिच्छसि,
अत्ताणोसि कुहि गमिस्ससि ।
अप्पोस्सुक्को भुञ्ज तुण्डिल,
मंसत्थाय हि पोसियामसे ॥
२. “ओगह रहदं अकदमं,
सब्बं सेदमलं पवाहय ।
गण्हाहि नवं विलेपनं,
यस्स गन्धो न कदाचि छिज्जती’ति ॥”

अर्थ—

१—“ डराउँदछौ, दुःमुनिदँछौ, शरण खोज्दछौ तर त्राण छैन कहाँ जान्छौ ? तुण्डल ! अल्पोत्सुकीभई खाऊ, मासुकोनिमित्त नै हामी पालिएका हौं ।

२—“ हिलो नभएको तलाउमा ओल्हें र सबै फोहरहरू पखाली जसको गन्ध कहिल्यै हराउँदैन त्यस्तो नयाँ विलेपन लगाऊ ।”

दशपारमीलाई संस्मरण गरी, मैत्री पारमीलाई अगाडि राखी पहिलो वाक्य भन्ने बित्तिकै त्यो आवाज बाह्र योजन भएको समस्त बाराणशीमा फैलियो । सुन्नेबित्तिकै राजा, उपराजा आदि गरी बाराणशीवासीहरू आए । नआउनेहरूले पनि घरमा बसी सुने । राजपुरुषहरूले ढाङ्गहरू सफागरी भूमि समतलपारी बालुवा छरे । धूर्तहरूलाई रक्सीले छाड्यो । पासो छाडेर धर्मका कुरा सुनी उभिइरहे । बुढीलाई पनि रक्सी लागेको छुट्यो । महासत्वले महाजनहरूको बीचमा चुल्लुतुण्डललाई धर्मदेशना गर्न थाले ।

यो सुनेर चुल्लुतुण्डलले “ मेरो दाइले यसो भन्दछ । तर हात्रो वंशमा पोखरीमा ओल्हीं नुहाएर पसिनाबाट उब्जेको मयल पखाल्ने, पुरानो विलेपनलाई धोई नयाँ विलेपन लगाउने कुरा कहिल्यै भएको छैन । के कारणले दाइले मलाई यसो भनेको होला ?” भन्ने कुरा सोध्दै चौथो गाथा भन्यो—

“कतमो रहदो अकद्दमो,
 किंसु सेदमलन्ति वुच्चति ।
 कतमञ्च नवं विलेपनं,
 कस्स गन्धो न कदाचि छिज्जती’ति ॥”

अर्थ—

“कुनचाहि तलाउमा हिलो छैन ? पसिनाको मयल केलाई
 भन्दछन् ? नयाँ लेपन भनेको क्याहो ? कस्तो गन्ध कहिल्यै
 हराउँदैन ?”

यो सुनेर “त्यसोभए कान थापेर सुन ” भनी बुद्धलीलाले धर्म-
 देशना गर्दै महास्रत्वले यी गाथाहरू भने—

१. “धम्मो रहदो अकद्दमो,
 पापं सेदमलन्ति वुच्चति ।
 सीलञ्च नवं विलेपनं,
 तस्स गन्धो न कदाचि छिज्जति ॥

२. “नन्दन्ति सरीरघातिनो,
 न च नन्दन्ति सरीर धारिनो ।
 पुण्णाय च पुण्णमासिया,
 रममानाव जहन्ति जीवित’न्ति ॥”

अर्थ—

१—“ धर्मरूपी तलाउमा हिलो छैन, पापलाई पतिनाको मयल बनिएको हो, शील नै नयाँ बिलेपन हो, त्यसको गन्ध कहिल्यै पनि हराउँदैन ।

२—“ प्राणी हत्या गर्ने मानिसहरू चाहिँ आनन्द मान्छन् तर शरीरघारी चाहिँ मरण देखेर प्रसन्न रहन सक्दैनन् । गुणले पूर्ण भएका प्राणीहरू पूर्ण अन्नमा जस्तै आनन्द मान्ने आफ्नो ज्यान पनि परित्याग गर्छन् ।”

यसरी बुढले जस्तै मधुरस्वरले महासत्त्वले धर्मदेशना गरे । लाखौँ महाजनहरूले चुटकी बजाए । कपडाहरू पनि आकाशमा क्याकिएका थिए । साधुकार शब्दले आकाश गुञ्जायमान भयो ।

वाराणशी राजाले बोधिसत्त्वलाई राज्यद्वारा पूजा गरे । बुढोलाई यश प्रदान गरे । ती दुवैलाई सुगन्धित पानीले नुहाई वस्त्र पहिराई गलामा भण्डारनाहरूले अलंकृत पारी नगरमा लगी पुत्र-स्थानमा राखी महान परिवारका साथ पालन गरे ।

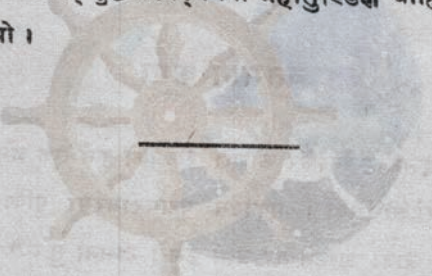
बोधिसत्त्वले राजालाई पञ्चशील दिए । सबै वाराणशी-बासीहरूले र काशी राष्ट्रवासीहरूले शीलहरू पालन गरे । महासत्त्वले पक्षका विनहरूमा धर्मदेशना गर्नथाले । न्यायाधीशलाई कनडा छिन्थे । उनी छँवात्मस फूटो फगडा भनेको भएन ।

पछि राजा परलोक भए । उनको शरीरकृत्त्व वराई न्यायालयमा पुस्तक लेखाई महासत्त्वले “बो पुस्तक हेरेर मुद्दा छिन” भनी अववाद

गरी सबैलाई खाउंदा विलाप गराउंदा चुल्लतुण्डिललाई लिएर जंगलमा गए । बोधिसत्वको यो उपदेश साठी हजार वर्षसम्म रह्यो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । त्यो मरणभीरुक भिक्षु खोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत राजा आनन्द थिए । चुल्लतुण्डिल मरणभीरुक भिक्षु थियो । परिषद् बुद्धपरिषद् थियो महातुण्डिल चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

२१. भिसपुष्प जातक (३९२)

“यमेतन्ति...३” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

जैतवनबाट निस्केर कोशल राज्यको कुनै एक जंगलको आश्रय लिई उ बसिरहेको थियो । एकदिन पद्मसरोवरमा पुष्पित पद्म देखेर त्यहाँ ओल्हाँ हावा आउनेतिर बसी उसले बासना सुँध्यो । अनि त्यस वनमा बस्ने देवताले “मारिष ! तिम्रो गन्ध-चोर हूँ” भनी उसलाई भन्यो । यो पनि चोरीको एक अङ्ग हो भनी उसलाई विरक्त गरायो । उसले विरक्त गराएपछि फेरि उ जैतवनमा आई शास्तालाई वन्दना गरी बसेपछि वहाँले “भिक्षु ! कहाँ बसेका थियौ ?” भनी सोध्नुभयो ।

उसले “फलानो वनखण्डमा । त्यहाँ मलाई एक देवताले घसरी विरक्त गरायो” भनी भन्यो ।

१. जा. पा. I. पृ. १४३: सिद्धपुष्पजातकं, नं. ३९२, अ. क. III.

पृ. २१६.

अनि शास्ताले “ भिक्षु ! तिमिलीलाई मात्र फूल सुँघदा देवताले विरक्त गराएको होइन पुराना पण्डितहरूलाई पनि अघि विरक्त गराएको थियो ” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व एक निगमको एक ब्राह्मण कुलमा जन्मे । बैश पुगेपछि तक्षशिलामा शिल्प अध्ययन पूरा गरी ऋषिभेष अनुसार प्रव्रजित भई पद्म सरोबरको आश्रय लिई बसे । अनि एकदिन पद्म सरोबरमा ओल्होँ सुपुष्पित पद्म सुँघी उभिइरहे । अनि एक देवकन्याले रुखको शाखाको कापमा उभिई उनलाई विरक्त पादौ पहिलो गाथा भनी—

“यमेतं वारिजं पुष्पं अंदिन्नं उपसिञ्चसि ।
एकञ्जमेतं थेय्यानं गन्धत्थेनोसि मारिस ॥”

अर्थ—

“ उसले नदिइकनै पानीबाट उम्रोको फूलको जुन वासना तिम्रो सुँघेँछौ—यो चोरीको एक अङ्ग हो । हे मारिष ! अतः तिम्रो गन्ध-चोर हौ । ”

त्यसपच्छि बोधिसत्त्वले बोधो गाथा भने—

“नहरामि न भञ्जामि आरा सिञ्चामि वारिजं ।
अथ केन नु वण्णेन गन्धत्थेनोति वुच्चती'ति ॥”

अर्थ—

“न टिण्ठु, न भाँच्छु; टाढंवाढं फूलको वासना सुँघिरहेकोछुः
भने कसरी म गन्ध-चोर हुन्छु ?”

त्यसै बखत एक पुरुषले त्यो सरोवरमा जराहरू उखेल्दै थियो र
पद्मपुष्प पनि भाँच्दै थियो । यो देखेर बोधिसत्त्वले “टाढा बसेर गन्ध-
सुँघेलाई चोर भन्छ्यो भने यो पुरुषलाई किन चोर नभनेको त ?”
भनी भन्दै उसँग कुरा गर्दै तेशो गाथा भने—

“यो यं भिसानि खणति पुण्डरीकानि भञ्जति ।
एवं आकिण्णकम्मन्तो कस्मा एसो न वुच्चती'ति ॥”

अर्थ—

“जो यो पुरुषले जराहरू उखेली पद्म-फूलहरू टिण्ठेछ—त्यो
त्यस्तो वरुणकर्म गर्नेलाई किन केही नभनेको त ?”

अनि उसलाई केही नभनेको कारण बताउँदै देवकन्याले चौथो र
पाँचौँ गाथा भनी—

१. "अकिण्णलुद्धो पुरिसो धातिचेलं व मखितो ।
तस्मि मे वचनं नत्थि तच्च अरहामि वत्तवे ॥
२. "अनङ्गणस्स पोसस्स निच्चं सुच्चिगवेसिनो ।
वालग्गमत्तं पापस्स अब्भामत्तं खायती'ति ॥"

अर्थ—

१—"लोभमा डुबेको जुन मानिस हो, जसले धाइले जस्तै मलिन वस्त्र लगाएको छ—त्यस्तालाई भन्ने वचन मसँग केही छैन । तर तिम्रीलाई चाहिँ भन्न योग्य छ ।

२—"संघं शुद्धि-खोजिगनें तिम्री जस्ता निर्दोषीलाई रौंको टुप्पोमा लागेको जत्रं पाप पनि महामेघ जस्तै लाग्नेछ ।"

उसले विरक्त गराएका बोधिसत्वले विरक्तभई छंटौं गाथा

भने—

"अद्धा मं यक्ख जानासि अथो मं अनुकम्पसि ।
पुनपि यक्ख वज्जासि यदा पस्ससि एदिस'न्ति ॥"

अर्थ—

"हे देवते ! अवश्य पनि तिम्रीले मलाई चिन्दछ्यौ र ममाथि अनुकम्पा राख्दछ्यौ; फेरि पनि मलाई यस्तो कुरा भन जब तिम्रीले यस्तो कुरा देख्नेछ्यौ ।"

अग्नि देवकन्याले सातौं गाथा भनी—

“नेव तं उपजीवाम नपिते भतकम्हसे ।
त्वमेव भिक्षु जानेय्य येन गच्छेय्य सुगति’न्ति ॥”

अर्थ—

“न म तिम्रो कारणले जीविका गर्छु, न त म तिम्रो नोकर हुँ;
भिक्षु ! जे गर्वा सुगतिमा पुगिन्छ त्यो कुरा तिम्री नै जान ।”

यसरी उसलाई अबवाद दिई उ आफ्नो विमानभित्र पत्तो ।
बोधिसत्त्व पनि ध्यान लाभ गरी ब्राह्मलोक गामो भए ।

शास्ताले यो घर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्य कुराको अवज्ञानमा सो भिक्षु झोतापतिफलमा
प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत देवकन्या उत्पल्लवर्णा सिइन् । तपस्वी चाहिँ म नै
बिएँ” भनी भग्नुभयो ।

२२. महासुक जातक (४२९)

“दुमो यदा होती’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ शास्ताकहाँ कर्मस्थान (=ध्यान) ग्रहण गरी कोशल जनपदको एक प्रत्यन्त गाउँको उपनिधय लिई एक जंगलमा बस्यो । मानिसहरूले उसकोनिमित्त रात्री-स्थान र दिवा-स्थान तयारपारी आउने जाने सुविधा भएको ठाउँमा बस्ने ठाउँ बनाई सत्कारपूर्वक उपस्थान गरे । उ वर्षावास बसेको पहिलो महीनामै गाउँमा आगो लाग्यो । मानिसहरूको बिउ मात्र पनि बचेन । उनीहरूले उसलाई रात्रो भोजन दिन सकेनन् । अनुकूल परेको ठाउँमा बस्दा पनि भिक्षा-भोजनद्वारा कष्ट पाई उसले मार्ग वा फल लाभ गर्न सकेन । अनि तीनमहीना बितेपछि शास्तालाई वन्दना गर्नकोनिमित्त गयो । आएको उसँग कुशलवार्ता गर्दै शास्ताले

१. जा. पा. I. पृ. १८१: महासुवजातकं, नं. ४२९, अ. क. IV.

पृ. ७.

“ भिक्षा-भोजनबाट कष्ट त पाएनी ? बस्ने ठाउँ अनुकूल त थियो ? ”
 भनी सोध्नुभएपछि उसले उक्त कुरा बतायो । उसको बस्ने ठाउँ अनुकूल
 छ भन्ने कुरा बुग्नुभई शास्ताले “ भिक्षु ! बस्ने ठाउँ अनुकूल भएमा
 श्रमण हुनेले चाहिँ भिक्षा-भोजनमा लोलुपता गर्नुहुन्न । यथालाभ भोजन
 गरी सन्तुष्टपूर्वक श्रमण-धर्म पालन गर्नुपर्छ । पुराना पण्डितहरूले
 तिर्यकयोनिमा जन्मिदा आफू बस्ने ठाउँको रूख सुकेर जाँदा चूर्ण
 खाएर भए पनि लोलुपतालाई त्यागी सन्तुष्टभई मित्रधर्म छोडी
 अर्को ठाउँमा गएनन् । तिमिले चाहिँ किन भिक्षा-भोजन थोरै र रूख छ
 भनी अनुकूल ठाउँ छाडेको ? ” भनी भन्दा उसले सो कुरा बताउनहुन
 प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा हिमवन्तमा गङ्गाको तीरको डुम्रीको एक बनमा
 अनेक हजार सुगाहरू बसेका थिए । त्यहाँ एक सुगाको राजा थियो ।
 अनि सो सुगा आफू बस्ने रूखका फलहरू सिद्धिएपछि जे बाँकी बचेका
 —अंकुर, पात, बोक्रा अथवा छाला खाएर गङ्गाको पानी पिई परम
 अल्पेच्छता र सन्तुष्टता लिई अरू ठाउँमा गएन । उसको अल्पेच्छता र
 सन्तुष्टिभावगुणको कारणले शक्रको भवन कम्पित भयो । शक्रले
 आवर्जन गरी हेर्दा यो देखेर उसको परीक्षा गर्नकोनिमित्त आफ्नो
 प्रभावद्वारा त्यो रूख सुकाइदिए । रूखको ठूटो मात्र बाँकी रह्यो ।
 हावा आई ध्वल ध्वलबाट हावा पस्दा ढल्ला जस्तो हुन्थ्यो ।

त्यसको प्वालबाट धूलो निस्कनथाल्यो । सुगाको राजा धूलो खाई गङ्गाको पानी पिई अरु ठाउँमा नगई हावा र घाँमको बास्ता नगरी डुम्रीको ठूटोको टुप्पोमा नै बसिरह्यो । “उसको परम अल्पेच्छभाव जानी मित्रधर्मको गुण बताउन लगाई उसलाई बर दिई डुम्रीको रुख अमृतफल गराई आउनेछु” भनी शक्र एक हंसराजा भई असुरकन्या सुजालाई अगाडि राखी सो डुम्रीको बनमा गए । त्यहाँ एक रुखको शाखामा बसी उनीसँग कुरागर्दै पहिलो गाथा भने—

“दुमो यदा होति फलुपपन्नो,
भुञ्जन्ति नं विहगा सम्पतन्ता ।
खीणन्ति ब्रत्वान दुमं फलच्चये,
दिसोदिसं यन्ति ततो विहङ्गमा’ति ॥”

अर्थ—

“हे सुगाका राजा ! जब वृक्षमा सुसम्पन्न फलहरू हुन्छन् तब चराहरू उफ्रिदै फलहरू खान्छन् । फलहरू क्षीण भएपछि चराहरू त्यस रुखबाट यताउती लान्छन् ।”

यति भनी उसलाई त्यहाँबाट अन्यत्र पठाउने विचारले दोश्रो गाथा भने—

“चर चारिकं लोहिततुण्ड माचरि,
किं त्वं सुव सुखदुमम्हि कायसि ।
तदिद्धं मं ब्रूहि वसन्तसन्निभ,
कस्मा सुव सुखदुमं न रिञ्चसी’ति ॥”

अथ—

“हे रातो खुखो भएको सुगा ! यताउती नगई किन तिम्री सुकेको रक्षमा कोकिएर बसिरहेको ? हे सुगा ! बसन्तकालमा बस्ने खस्तै यहाँबाट अन्त नगई किन तिम्री यहाँ बसिरहेकाह्यी ?”

अनि उनलाई सुगाको राजाले “हंस ! मैले आफ्नो कुलमता र कृतवेदिताको कारणले यो रक्षलाई न छाडेको हुँ” भन्दै बुझवटा गाथा भन्यो—

१. 'ये वे सखीनं सखारो भवन्ति,
पाणञ्चये सुखदुक्खेसु हंस ।
खीणं अखीणन्ति न तं जहन्ति,
सन्तो सतं धम्ममनुस्सरन्ता ॥
२. “सोहं सतं अञ्जतरोस्मि हंस,
वाती च मे होति सखा च रुखो ।
तं नुस्सहे जीविकत्थो पहातुं,
खीणन्ति अत्वान नहेसधम्मो'ति ॥”

अर्थ—

१—“हे हंस ! जो सहायकको सहायक बन्छ—उसले सुखदुःखमा

प्राण पनि त्यागनुपर्छ, क्षीण भयो वा क्षीण भएन भनी त्यसलाई छ्वाड्दैन ।
सत्यधर्म पालन गर्ने सत्पुरुषले यस्तै गर्छ ।

२—“हे हंस ! म ती सत्पुरुषहरूमध्येको एक हुँ, यो रुख मेरो
ज्ञाति र साथी हो, फलहरू क्षीण भए भनेर जीविकाको कारणमा
घसलाई छ्वाड्न सकिदैन ।”

उसको कुरा सुनी प्रसन्नभई प्रशंसागर्दै बर दिने इच्छा गरि
शक्रले दुइवटा गाथा भने—

१. ‘साधु सखिकतं होति भेत्ति संसति सन्धवो ।
सचे तं धम्मं रोचेसि पासंसोसि विजानतं ॥
२. ‘सो ते सुव वरं दम्मि पत्तयान विहङ्गम ।
वरं वरस्सु वक्कङ्गं यं किञ्चि मनसिच्छसि ॥”

अर्थ—

१—“परिषद्को बीचमा बसी सखीभाव र मैत्रीभाव राख्नु
राम्रो हो । यदि तिम्रो यस्तो धर्मलाई रुचाउँछौ भने ज्ञानीहरूद्वारा तिम्रो
प्रशंसित छौ ।

२—“हे सुगा ! हे आकाशचर चरा ! हे वक्कङ्ग ! तिम्रोलाई
बर दिनेछु, जे चाहन्छौ माग ।”

यो सुनेर सुगाको राजाले बर माग्दै सातौं गाथा मन्यो—

“वरञ्च मे हंस भवं ददेय्य,
अयं हि रुक्खो पुनरायुं लभेथ ।
सो साख व फलिमा संविरुहो,
मधुत्थिको तिट्ठतु सोभमानो’ति ॥”

अर्थ—

“हे हंस ! यदि तिमिले बर दिन्छौ भने—यो रुखले फेरि आयु
बाओस् र शाखाहरू फलफूलहरूले भरिपूर्ण हुउन् तथा शोभायमानपारी
मधुर फलहरू फलाइदेऊ ।”

अनि उसलाई बर दिँदै शक्रले आठौं गाथा भने—

“तं पस्स सम्म फलिमं उलारं,
सहावते होतु उदुम्बरेन ।
सो साखवा फलिमं संविरुहो,
मधुत्थिको तिट्ठतु सोभमानो’ति ॥”

अर्थ—

“हे सौम्य ! अब धेरै फलहरू हेर, डुम्रीको रुख पनि स्वभावत्
नै होस्, शाखाहरू पनि फलले परिपूर्ण होउन् र मधुर फलहरूले
शोभायमान होस् ।”

यति भनी शक्रले आपनो आत्मभाव देखाई आपनो र सुजाको प्रभाव देखाउँदै गंगाबाट हातले पानी लिई डुन्नीको रुखमा छम्किदिए । त्यतिखेरै हाँगाबिगा शाखा सम्पन्न भई मधुर फलफूलहरू सहित रुख ऊँचाँसिएर आयो । मुण्डमणि पर्वत जस्तै देखियो । यो देखेर सुजाको राजाले शक्रको स्तुति गर्दै नवौँ गाथा भन्यो—

“एवं सक्क सुखी होहि सह सब्बेहि जातिभि ।
यथाहमज्ज सुखितो दिस्वान फलितं दुम'न्ति ॥”

अर्थ—

“हे शक्र ! जस्तै आज म यो फलको रुख देखेर सुखीछु त्यस्तै तिम्रो पनि जातिहरू सहित सुखी होऊ ।”

उसलाई बर दिई डुन्नीको रुखका फलहरूलाई अमृतमय बनाई सुजासँगै शक्र आफ्नै ठाउँमा गए । यो अर्थ प्रकाशपार्दै अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि यो गाथा बताउनु भएको हो—

“सुवस्स च वरं दत्त्वा कत्वान सफलं दुमं ।
पक्कामि सहभरियाय देवानं नन्दनं वन'न्ति ॥”

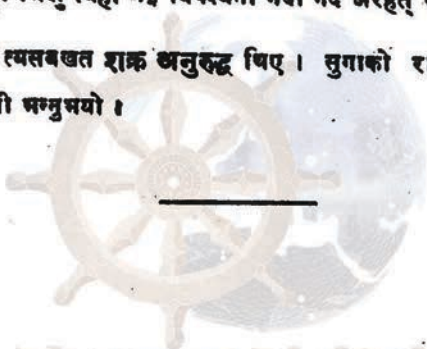
अर्थ—

“सुजालाई बर दिई फलसम्पन्न रुखबनाई भार्या सहित शक्र नन्दन बनमा गए ।”

शास्ताळे यो धर्मवेशना ह्याउनुभई “ भिक्षु ! यत्तरी पुराना षण्डितहक तिर्यकयोनिमा अग्निवा पनि निर्लोभी स्वभावका भएका थिए । तिमी चाहि यस्तो शासनमा प्रवृजित भई किन लोभी स्वभावको भई विचरणगछौ ? जाऊ, त्यहीं बस ” भनी कर्मस्थान बताई जातक समाधान गर्नुभयो ।

सो भिक्षु त्यहीं गई विषयना गर्वा गर्दै अरहत् भयो ।

“ त्यसबखत शक्र अनुकूट थिए । सुगाको राजा चाहि म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

२३. चुल्लबोधि जातक (४४३)

“यो ते इमं विसालक्खिन्ति...” भन्ने यो गाथा जेतवन-
मा बसिरहनुभएका शास्ताले एक क्रोधी भिक्षुको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

नैर्याणिक शासनमा प्रव्रजित हुँदा पनि सो भिक्षुले क्रोधलाई जित्न
सकेन । उ क्रोधी थियो । रिसलाई मनमा राखिछाड्थ्यो । थोरै कुरामा
पनि रिसाउँथ्यो, कोप प्रकट गर्थ्यो र ठुस्त पर्थ्यो । उसको क्रोधको
स्वभावको कुरा सुनेर शास्ताले उसलाई बोलाउनपठाई “साँच्चं हो के
तिमी क्रोधीछौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “भन्ते ! साँच्चं हो” भनी भनेपछि
“भिक्षु ! क्रोधलाई रोक्नुपर्छ । यस्ताले इहलोक र परलोकलाई अनर्थ
गर्न नसक्ने छैन । तिमी क्रोध रहित सम्बुद्धको शासनमा प्रव्रजित भई

१. जा. पा. I. पृ. १९९: चुल्लबोधिजातकं, नं. ४४३, अ. क. IV.

पृ. ६०.

किन क्रोधी हुन्छौ ? बुद्धशासन बाहिर प्रव्रजित भएर पनि पुराना पण्डितहरूले क्रोध गरेनन्” भनी भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा काशीगाउँको एक ठाउँमा आढ्य, महाधनी र महाभोगी एक अपूतो ब्राह्मण थियो । उसको ब्राह्मणीले पुत्र-प्रार्थना गरी । त्यसबखत बोधिसत्व ब्रह्मलोकबाट च्युतभई त्यो ब्राह्मणीको कोखमा जन्मै । नाम राख्ने दिनमा उनलाई बोधिकुमार भन्ने नाम राखे । बेंश पुगेपछि तक्षशिलामा गई सबै शिल्पहरू अध्ययन गरी उनी फर्केर आए । अनि उनको इच्छा नहुँदा नहुँदै आमाबाबुहरूले समान जाति र कुलको एक कुमारी ल्याइदिए । उ पनि ब्रह्मलोकबाट च्युतभई आएको थिई । उ उत्तम रूपसम्पन्ना र देव अप्सरा समान थिई । उनीहरूको इच्छा बिना नै परस्पर आवाहविवाह गरिदिए । ती दुवै जनामा कहिल्यै पनि क्लेशयुक्त व्यवहार भएको थिएन । राग सहित चित्तले कहिल्यै पनि परस्पर हेरेका थिएनन् । उनीहरूले कुनै स्वप्नमा पनि मैथुनधर्मलाई देखेका थिएनन् । यसरी उनीहरू परिशुद्ध शीलवान् भएका थिए ।

अनि पछि आमाबाबुहरू खसेपछि उनीहरूको शरीरकृत्य गरी उसलाई बोलाउन पठाई बोधिसत्वले “भद्रे ! यो असीकोटी धन लिएर तिमिले सुखपूर्वक जीवन बिताऊ” भनी भने ।

“आर्यपुत्र ! तपाइ नि ?”

“मलाई धनको आवश्यकता छैन । हिमवत् प्रदेशमा गई प्रव्रजित भई आफ्नो प्रतिष्ठा बनाउने छु ।”

“आर्यपुत्र ! के त प्रव्रज्या भनेको पुरुषहरूलाई मात्र योग्य छ कि स्त्रीहरूलाई पनि ?”

“भद्रे ! स्त्रीहरूलाई पनि योग्य छ ।”

“त्यसोभए तपाइले छाडेको खकार म लिने छैन । मलाई पनि धनको आवश्यकता छैन । म पनि प्रव्रजित हुनेछु ।”

“भद्रे ! हुन्छ ।”

अनि महाबानर्द्धि ती दुवैजना घरबाट निस्की रमणीय भूमिमा आश्रम बनाई प्रव्रजित भई हातमा भिक्षापात्र लिई फलफूलद्वारा जीविका गरी दश वर्षसम्म त्यहाँ बसे । त्यसबेलासम्म उनीहरूलाई ध्यानादि भने केही लाभ भएको थिएन । प्रव्रज्यासुख अनुभव गरी त्यहाँ दश वर्षसम्म बसी पछि नून र अमिलो सेवन गर्नकोनिमित्त जनपद चारिका गर्दै क्रमशः बाराणशीमा पुगी राजोदघानमा बसे ।

एकदिन उदघानपाल पाहुन लिई आइरहेको देखेर राजाले “उदघानक्रीडा गर्नेछु, उदघान सफा गर” भनी भने । उसले सफा गरिसकेपछि महान परिवारका साथ उदघानमा गए । त्यसबखत ती दुवैजना उदघानको एक छेउमा प्रव्रज्यासुखले बसिरहेका थिए ।

अनि उदघानमा घुम्वा घुम्वे बसिरहेका ती कुबेजनालाई देखेर परमसुन्दरी तथा उत्तम रूपधरा परिव्राजिकालाई देखवा राजा उत्तमाणि भासक्त भए । क्लेशको कारणले कम्पित भएका राजाले “ पहिले यो परिव्राजिका यसको को पर्वी रहिछे भन्ने कुरा सोऽनुपप्यो ” भनी बोधिसत्त्व भएको ठाउँमा गई “ प्रव्रजित ! यो परिव्राजिका तिच्ची को पविन् ? ” भनी सोधे ।

“ महाराज ! केही पविनन् । केवल एक साथ प्रव्रजित भएकाह्यौं । हो, गृहस्थीमा छँदा चाहिँ पादपरिवारिका थिई । ”

यो सुनेर राजाले “ यो यसको केही पर्वी रहिनछे । केवल गृहस्थीमा छँदा पादपरिवारिका भएकी रहिछे । मैले आफ्नो ऐश्वर्य बलद्वारा यसलाई लगेमा यसले मलाई के गर्न सक्ला र ? यसलाई लैजानेछु ” भनी सोचेर बोधिसत्त्वकहाँ गई पहिलो गाथा भने—

“ यो ते इमं विसालन्निख पियं सम्मिलभासिनि ।
आदाय बलं गच्छेय्य किन्नु कयिरासि ब्राह्मणाति ॥ ”

अर्थ—

“ जो यो विशाल आँखा भएकी मुसुक हास्ने तिच्ची प्रिया हो यदि त्यसलाई बलात्कारले लगेको छण्डमा तिम्रो के गर्दछौ ? ”

उनको कुरा सुनी महासत्त्वले दोधो गाथा भने—

“ उप्पज्ज मे न मुच्चेय्य न मे मुच्चेय्य जीवतो ।
रजं व विपुला वुट्ठि खिप्पमेव निवारयेति ॥ ”

अर्थ—

“ यदि मेरो मनमा क्रोध उत्पन्न भयो भने यसले छाड्ने छैन, मनमा उठेको क्रोधले यो जीवनलाई छाड्ने छैन । यसले ठूलो ठूलो फोका भएको पानीले धुलोलाई तुरन्तै शान्तपारे जस्तै मैत्रीद्वारा मैले क्रोधलाई तुरन्तै शान्त पार्नेछु । ”

यसरी बोधिसत्वले सिंहनाद गरे । राजा चाहिँ उनको कुरा सुनेर पनि अन्धबालताले गर्दा प्रतिबद्ध चित्तभई चित्तलाई छेवन नसकी एक अमात्यलाई “ यो परिव्राजिकालाई राजदरबारमा लैजा ” भनी आज्ञादिए । “ हुन्छ ” भनी प्रत्युत्तर दिई “ यो अयुक्त हो लोकमा अधर्म हुँदछ ” आदि भन्दै रोइरहेकी परिव्राजिकालाई लिएर गयो । उसको रुदन शब्द सुनी बोधिसत्वले एक पल्ट हेरेपछि फेरि हेरेनन् । रोइकराइरहेकी उसलाई राजदरबारमै लगे ।

ती बाराणशी राजा पनि उदघानमा अरू बिलम्ब नगरी चाँडै चाँडै घरमा गई ती परिव्राजिकालाई बोलाउन लगाई महानयशद्वारा निम्तो गरे । उसले यशको अवगुणहरू र प्रव्रज्याको गुणकथा सुनाई । कुनै प्रकारले पनि राजाले उसको मन पाउन नसकेपछि उसलाई एक कोठामा राखी सोचनथाले—“ यो परिव्राजिका यस्तो यश चाहन्छ । यस्ती आइमाईलाई लिएर गएता पनि त्यो तपस्वीले क्रोध मात्रले पनि हेरेन । प्रव्रजितहरू अनेक माया जान्ने हुन्छन् । केही प्रयोग गरी मेरो अनर्थ पनि गर्न सक्छन् । अतः तापस के गरी बसेको रहेछ भन्ने कुरा पहिले बुझ्नेछु ” भन्दै बस्न नसकी उदघानमा गए ।

उता बोधिसत्व चीवर सिएर बसिरहेका थिए । हिडेको आवाज नसुन्ने गरी धोरं परिवारकां साथ सुस्तरी राजा त्यहाँ पुगे । राजालाई नहेरिकनं बोधिसत्वले चीवर नं सिइरहे । राजाले “ यो तापस क्रोधितभई मसंग बोल्दैन ” भन्ने ठानी “ दुष्ट तापस अधि चाहि क्रोध आउनदिने छैन, आए पनि चाँडै नं दमन गर्नेछु भनी गज्यो । सहिले चाहि क्रोधले मत्तभई मसंग कुरा पनि गर्दैन ” भन्ने ठानी तेश्रो गाथा भने—

“यन्तु पुब्बे विकत्थित्थो बलम्हीव अपस्सितो ।
स्वाज्ज तुण्हीककोदानि संघाटि सिब्बमच्छसी ति ॥”

अर्थ—

“अधि आत्मवर्णन गरी जुन तिमोले बल देखाएका थियो तर सहिले चाहि क्रोधले चुपचाप भई संघाटी सिएर बसिरहेछो ।”

यो सुनेर “क्रोधको कारणले गर्दा मैले यी राजासंग कुरा गरेन भन्ने ठान्दछुन । अब उनलाई बताउनेछु कि उत्पन्न भएको क्रोधलाई दमन गरेको कुरा ” भन्ने सोची महासत्त्वले [चीथो] गाथा भने—

“उप्पज्जि मे नमुच्चित्थ । नमे मुच्चित्थ जीवतो ।
रजं व विपुला वुट्ठि खिप्पमेव निवारयिन्ति ॥”

अर्थ—

“मनमा क्रोध उत्पन्न भएको थियो नभएको होइन । बाबुजेल त्यसले छाड्ने पनि छैन होला । तर मैले ठूला ठूला फोका भएको पानीले धुलोलाई शान्त पार्ने जस्तै तुरन्तै शान्त पारिसकेको छु ।”

यो सुनेर “यसले क्रोधलाई मात्र लिएर यसो भनेको हो कि अथवा अरु कुनै कारणलाई लिएर यसो भनेको हो ? यो कुरा सोच्नेछु” भन्ने सोचेर राजाले पाँचौँ गाथा भने—

“कि ते उप्पज्जि नो मुच्चि कि ते नो मुच्चि जीवतो ।
रजं व विपुला वुट्ठि कतमं त्वं निवारयी'ति ॥”

अर्थ—

“तिमी मनमा के उत्पन्न भयो र केले छाडेन ? अनि केले ज्यान भएसम्म छाडेन ? केलाई तिमिले ठूला ठूला फोका भएको पानीले केँ शान्त पार्‍यो ?”

यो सुनेर “महाराज ! यो क्रोधमा अनेक प्रकारका दोषहरू छन् । यसले महाविनाश पनि पार्छ । मेरो मनमा यो उत्पन्न भएको थियो तर उत्पन्न भएको त्यसलाई मैले मैत्रीभावनाद्वारा रोकें” भनी क्रोधको दोष देखाउँदै बोधिसत्त्वले यस्तो भने —

१. “यम्हि जाते न पस्सति अजाते साधु पस्सति ।

सो मे उप्पज्जि नो मुच्चि कोधो दुम्मेधगोचरो ॥

२. "येन जातेन नन्दन्ति अमिता दुक्खमेसिनो ।
तो मे उप्पज्जि नो मुच्चि कोधो दुम्मेधगोचरो ॥
३. "यस्मिञ्च जायमानस्मि सदत्थं नाधबुज्जति ।
सो मे उप्पज्जि नो मुच्चि कोधो दुम्मेधगोचरो ॥
४. "येनाभिभूतो कुसलं जहाति,
परक्करे विपुलञ्चापि अत्थं ।
स भीमसेनो बलवां पमदी,
कोधो महाराज न मे अमुच्चथ ॥
५. "कट्टस्मि मत्थमानस्मि पावको नाम जायति ।
तमेव कट्टं ड्हति यस्मा सो जायते गिनि ॥
६. "एवं मन्दस्स पोसस्स बालस्स अविजानतो ।
सारम्भा जायते कोधो सोपि तेनेव ड्हति ॥
७. "अग्गीव तिणकट्टस्मि कोधो यस्स पवड्हति ।
निहीयति तस्स यसो कालपक्खेव चन्दिमा ॥
८. "अनिन्धो धूमकेतूव कोधो यस्सुपसम्मति ।
आपुरती तस्स यसो सुक्कपक्खेव चन्दिमा'ति ॥"

अर्थ —

१—“जुन क्रोध उत्पन्नहुँदा आत्मार्थ र परार्थ दुवै देखन सकिदैन त्यो उत्पन्न नहुँदा उभयार्थ देखन सकिन्छ । त्यो ममा उत्पन्न भएको थियो तर मैले त्यसलाई तुरन्तै हटाएँ । मूर्खहरू नै क्रोधको वशीभूत हुन्छन् ।

२—“जुन उत्पन्नहुँदा अमित्र तथा अहितकामीहरू हर्षित हुन्छन् त्यो ममा उत्पन्न भएको थियो तर मैले त्यसलाई तुरन्तै हटाएँ । मूर्खहरू नै क्रोधको वशीभूत हुन्छन् ।

३—“जुन उत्पन्नहुँदा आत्महितको कुरा बुझिदैन त्यो ममा उत्पन्न भएको थियो तर त्यसलाई मैले तुरन्तै हटाएँ । मूर्खहरू नै क्रोधको वशीभूत हुन्छन् ।

४—“जसको वशीभूत हुँदा मानिसले असल कुरा छाड्छ अनि आफ्नो विपुल अर्थलाई पनि त्यागिदिन्छ । त्यसले जस्तै बलवान्लाई पनि मर्दन गर्छ । तर महाराज ! यस्तो क्रोधलाई मैले स्थान दिइन ।

५—“काठ र गङ्गनाले आगो निस्कन्छ र सोही काठलाई नै जलाउँछ जसबाट सो आगो निस्केको हो ।

६—“यसरी नै मन्दबुद्धि हुने, मूर्ख हुने र निबुद्धि हुने पुरुषमा ‘तँ र म’ भन्ने भावनाले गर्दा क्रोध उत्पन्न हुन्छ । अनि सोही क्रोधले उसलाई जलाउँछ ।

७—“जसको क्रोध तृण र बाउराहरूमा परेको आगो यँ बढ्छ त्यस्ताको यश कृष्णपक्षको चन्द्रमा जस्तै हराएर जान्छ ।

८-“जसको क्रोध बाउरा नभएको आगो जस्तै निभेर जान्छ
त्यस्ताको यस शुक्लपत्रको चन्द्रमा जस्तै बढेर जान्छ ।”

महासत्त्वको धर्मकुरा सुनी राजा सन्तुष्टमई एक अमारथलाई
आज्ञा दिई परिव्राजिकालाई ह्याउन लगाई “ भन्ते क्रोधरहित तपस्वी ।
तपाइहरू बुवैजना सुखपूर्वक प्रव्रज्या-सुख बिताउंदै यसै उदधानमा
बस्नुहोस् । मैले धर्मतापूर्वक तपाइहरूको आरक्षा र आवरण गर्नेछु ”
भनी क्षमा मागी बन्दना गरी फर्केर गए । उनीहरू बुवैजना उहाँ बसे ।
पछि परिव्राजिकाको मृत्यु भयो । उ मरेपछि बोधिसत्त्व हिमवत्मा गई
अभिज्ञा र समापत्तिहरू प्राप्तगरी चारब्रह्मविहारहरू भाविता गरी
ब्रह्मलोकपरायण भए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ह्याउनुमई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा क्रोधी भिक्षु अनागामीफलमा
प्रतिष्ठित भयो ।

“ त्यसबखत परिव्राजिका दाहुका माता पिइन् । राजा क्षानन्द
बिए । परिव्राजक चाहिँ म नै बिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

२४. बिलारकोसिय जातक (४५०)

“अपचरन्तायी’ति...?” अन्ने यो गाथा जेतवनमा बलि-
रहनुभएका शास्ताले एक दानीभिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

भगवान्को धर्मदेशना सुनी शासनमा प्रव्रजितभई प्रव्रजित
अएदेखि उ दानी र दानीस्वभावको थियो । भिक्षापात्रमा पाएको भिक्षा
भोजन अरुलाई नदिई भोजन गर्दैनथ्यो । यति मात्र होइन पानी समेत
अरुलाई नदिई पिउन्नथ्यो । यसरी उ दानकार्यमा अभिरत थियो ।
अनि धर्मसभामा उसको गुणकथाको चर्चा चल्यो ।

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमोहरू के कुरा
गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “ यो यो ” भनी भनेपछि सो
भिक्षुलाई बोलाउन पठाई “ साँच्चै हो के तिमो दानीछौ र दानदिनमा

१. जा. पा. I. पृ. २१०: बिलारकोसियजातकं, नं. ४५०, अ. क. IV.
पृ. ९०:

“अन लगाउंछौ ?” भनी सोछनु भएपछि “भन्ते ! साँच्चै हो” भनी भन्दा “भिक्षुहो ! अघि चाहि यो अब्बडालु र अप्रसन्न चित्तको थियो । चाँसको टुप्पोबाट खस्ने जति तेलको एक थोपो पनि कसैलाई दिन्नथ्यो । अति मैले यसलाई डमन मरी नन्न बनाई दानफल बोध गराएँ । त्यसपछि यसले दानदिने चित्तलाई जन्मजन्मान्तरसम्म पनि छाडेन” भनी भन्नुमई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मवत्सले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व एक श्रेष्ठी कुलमा जन्मे । बेंश पुत्रोपछि कुटुम्ब स्थापना गरे । बाबुको मृत्युपछि श्रेष्ठिस्थान प्राप्त गरे । एकदिन धनसम्पत्ति हेरी “धनसम्पत्ति भने देखिन्छ तर यसलाई उत्पादन गर्नेहुनु कहाँ देखिदैनन् । यो धन पस्तिपाग गरी मैले दानदिनुपर्छ” भनी दानशाला बनाई जीवतस्वर महादान दिई आयु सिद्धिएपछि “यो दान-चर्यालाई नछाड्नु” भनी छोरासाईं अववाद मरी ब्रह्मस्मिन्नाश भवनमा शाक भई उत्पन्न भए । उनको पुत्रले पनि त्यस्तै गरी दानदिई आयु सिद्धिएपछि पुत्रलाई अववाद गरी चन्द्र देवपुत्र भई उत्पन्न भयो । क्रमशः यसै गरी यसको पुत्र सूर्य देवपुत्र भई, यसको पनि पुत्र मातली संप्राप्त भई तथा फेरि यसको पनि पुत्र पञ्चशिखर गन्धर्वपुत्र भई जन्म भयो । छोटो पुत्र चाहि अब्बडालु, कठोर, निस्नेही तथा कंजूस थियो । उसले दानशाला विध्वंस गरी आफो लगाई याचकहरूलाई पिटो

बाहिर निकालन लगायो । घाँसको टुप्पोबाट खस्ने जति तेलको एक थोपो पनि कसैलाई दिवैनथ्यो ।

त्यसबेला शक्र देवराजले आफ्नो पूर्व कर्म हेरी “मेरो दान-परम्परा चलदैछ वा छैन ?” भनी विचार गर्दा “दानदिएर मेरो छोरा चन्द्र गएर जन्म्यो । उसको छोरा सूर्य, उसको छोरा मातली र उसको छोरा पञ्चशिख भई जन्म्यो । छैटौं चाहिले त्यो परम्परालाई विनाश गर्‍यो ” भन्ने देखे । अनि उनलाई यस्तो लाग्यो—“यो पापीलाई दमन गरी दानको फल बोध गराई आउनेछु ।”

यति सोचेर उनले चन्द्र, सूर्य, मातली तथा पञ्चशिखलाई बोलाउन पठाई “सौम्य ! हामीहरूको वंश-परम्परालाई छँटौंले छाडेर दानशालामा आगो लगाई याचकहरूलाई निकालेर पठाउँछु । कसैलाई पनि केही दिवैन । आज, उसलाई हामीहरू दमन गरौं” भनी उनीहरूसँग वाराणशीमा गए । त्यसबखत श्रेष्ठी राजोपस्थानबाट फर्की सातौं द्वार-कोठामा सडकतिर हेर्दै चक्रमण गरिरहेको थियो । “म मित्र पत्तिसकेपछि तिमिहरू मेरो पछि लागेर एकपछि अर्को आउनु” भनी सेठको नजिक शक्र गएर उभिई “भो महासेठ ! मलाई भोजन देऊ” भनी भने ।

“ब्राह्मण ! तिम्रो लागि यहाँ भोजन छैन, अन्त जाऊ ।”

“भो महासेठ ! ब्राह्मणहरूले भोजन माग्दा नदिनु उचित हुन्न ।”

“ब्राह्मण ! मेरो घरमा पाकेको वा पकाउनुपर्ने भोजन छैन, जाऊ ।”

“महासेठ ! त्यसोभए तिमोलाई एउटा श्लोक सुनाउनेछु, सुन ।”

“मलाई तिम्रो श्लोकको आवश्यकता छैन, जाऊ यहाँ नभिऊ ।” उसको कुरा नसुने जस्तो गरी शक्रले दुइवटा गाथा भने—

१. “अपचन्तापि दिच्छन्ति सन्तो लद्धान भोजनं ।
किमेव त्वं पचमानो यं न दज्जा न तं समं ॥

२. “मच्छेरो च पमादा च एवं दानं न दिव्यति ।
पुञ्जं आकङ्क्षमानेन देय्यं होति विजानताति ॥”

अर्थ —

१—“महासेठ ! नपकाउने सन्त सत्पुरुषले भिक्षाद्वारा लाभ भएको भोजन पनि दिन चाहन्छन् भने पकाउने भएर पनि तिम्री किन दिन्नौ ? यो कुरा मेलखान्न ।

२—“कंजूस र प्रमादी हुनेले दान विदैन । किन्तु जो पुष्प चाहने बुद्धिमानी पुरुष हो उसले दानविनु पर्छ ।”

उनको कुरा सुनी “त्यसोभए घरभित्र पसेर बस, केही पाउनेछौ” भनी उसले भन्यो । शक्र पसेर त्यो श्लोक पढेर बसिरहे । अनि आएर चन्द्रले भात माग्यो । “भात छैन जाऊ” भनी भन्दा “महासेठ ! भित्र एक ब्राह्मण बसिरहेको छ । शायद ब्राह्मण-पाठ हुँदैछ होला भन्ने ठान्दछु । म पनि भित्र जानेछु” भन्दा “ब्राह्मण-पाठ भएको छैन, बाहिर निस्क” भनी भन्यो । “महासेठ ! त्यसोभए पहिले श्लोक सुन” भन्दै दुइ गाथा भन्यो—

१. 'यस्सेव भीतो न ददाति मच्छरी तदेव अददतो भयं ।
जिघ्रच्छा च पिपासा च यस्स भायति मच्छरी ।
तमेव बालं फुसति अस्मि लोके परम्हि च ॥
२. "तस्मा विनेय्य मच्छेरं दज्जा दानं मलाभिभु ।
पुञ्जानि परलोकस्मि पतिट्ठा होन्ति पाणिनन्ति ॥"

अर्थ—

१—"जुन कुराको भय लिएर कंजूसले दानदिन्न सोही दान नदिनु नै भय हो । जुन भोक र प्यासको भय कंजूसले लिन्छ सोही भय नै बालमूखले यो लोक र परलोकमा पाउँछ ।

२—"त्यसले कंजूसपनलाई दूरगरी लोभलाई भर्दन गरी दानदिनु पर्छ । प्राणीहरूकोनिमित्त पुष्प नै परलोकमा प्रतिष्ठा हुन्छ ।"

उसको कुरा सुनी "त्यसोभए भित्रपस केही पाउनेछौ" भनी भन्यो । उ भित्र गई शक्रसँगै बस्थो । त्यसपछि केही समय बितेपछि सूर्य आएर भात मागी दुइवटा गाथा भन्यो —

१. "दुद्दं ददमानं दुक्करं कम्मकुब्बतं ।
असन्तो नानुकुब्बन्ति सतं धम्मो दुरन्नयो ॥
२. "तस्मा सतं च असतं च नाना होति इतो गति ।
असन्तो निरयं यन्ति सन्तो सग्गपरायणा'ति ॥"

अर्थ—

१—“ दानदिनु भनेको गाह्रो काम हो । दानकार्य गर्नु भनेको पनि कठिन काम हो । सत्पुरुषधर्म नजान्ने असत्पुरुषले त्यस्तो कठिन दानदिने काम गर्दैन ।

२—“ त्यसैले सत्पुरुष र असत्पुरुषको गति भिन्नाभिन्न हुन्छ । असत्पुरुष तरकमा जान्छ भने सत्पुरुष स्वर्गपरायण हुन्छ ।”

अनि सेठले याचकहरू धेरै भए भन्ने कुरातिर खवाल नगरी “ त्यसोभए भित्र गएर ब्राह्मणहरूसँगै बस, केही पाउनेछी ” भनी भन्यो । त्यसपछि केहीछिनपछि मातली आएर भात माग्दा “ छैन ” भनी भन्नेबित्तिकै मातलीले सातौं गाथा भन्यो—

“अप्पस्मेके पवेच्छन्ति बहुनेके न दिच्छरे ।

अप्पस्मा दनिखणा दिन्ना सहस्सेन समंमिता'ति ॥”

अर्थ—

“ कसैले आफूसँग थोरै हुँदा पनि दानदिन्छ र कसैले आफूसँग धेरै हुँदा पनि दानदिन्न । थोरै हुँदा पनि दिने दानको फल सहश्र समान हुन्छ ।”

अनि सेठले उसलाई पनि “ त्यसोभए भित्र पसेर बस ” भनी भन्यो । त्यसपछि केहीछिनपछि पञ्चशिख आएर भात माग्दा “ छैन

जाऊ” भनी भनेको सुनी “म कहाँ जाऊँ र ? लाग्छ कि यो घरमा ब्राह्मण-पाठ हुँदछ” भनी उसलाई धर्मकथा सुनाउँदै माठौँ गाथा भन्थो—

“धम्मं चरे योपि समुच्छकं चरे,
 दारं च पोसं ददं अप्पकस्मि ।
 सतं सहस्सानं सहस्सयागिनं,
 कलम्पि नाग्घन्ति तथा विधस्स ते’ति ॥”

अर्थ—

“हातमा भिक्षापात्र लिई जीविका गर्नेले पनि धर्मचर्या गर्दै पुत्रदार भरण गरी अलिकता बचेकोबाट पनि दानदिनु पर्छ । यस्तो अलिकता एककाले दिएको थोरै दानको अगाडि अर्कालाई पीड्य दिई लाखौँ खर्च गरेर हजारौँ यज्ञ गर्नेहरूको यज्ञ सोह्र भागको एक भाग बराबर पनि हुन्छ ।”

पञ्चशिखको कुरा सुनेर सेठले सोचन थाल्यो । अनि सोह्र भागको एक भाग पनि नहुनाको कारण सोध्दै उसले नवौँ गाथा भन्थो—

“केनेस यञ्जो विपुलो महग्घनो,
 समेन दिन्नस्स नअग्घमेति ।
 कथं सहस्सानं सहस्सयागिनं,
 कलम्पि नाग्घन्ति तथाविधस्स ते’ति ॥”

अर्थ—

“ त्यस्तो अनर्घ खर्चगरी गरिएको यज्ञ धर्मपूर्वक दिएको दानको बाँजोमा किन पुग्दैन ? लाखौं खर्चगरी गरेको हजारौं यज्ञ थोरै भएकाले दिएको दान समान किन नभएको ? ”

अनि उसलाई कारण बताउँदै पञ्चशिखले व्यवसान गाथा भन्यो—

“ ददन्ति हेके विसमे निविट्टा,
 कृत्वा घञ्जित्वा अथ सोचयित्वा ।
 सा दन्निखणा अस्सुमुखा सदण्डा,
 समेन दिभ्रस्स न अग्घमेति ॥ ”

अर्थ—

“ यहाँ केहीले कायसंयम भावि नहुनेलाई विन्ध्यन् र केहीले ब्यारेर पीडा दिएर शोकयुक्तघई विन्ध्यन् । त्यस्तो दान सदण्ड र अशुमुखा हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो दान धर्मतापूर्वक दिइने दानको अगाडि सोह्र मानको एक भाग पनि हुन्न । ”

पञ्चशिखको धर्मकुरा सुनी “ त्यसोभए जाऊ र घरभित्र पसी बस । केही पाउनेछौ ” भनी सेठले भन्यो । उ पनि गएर उनीहरूसँगै बस्थो ।

अनि बिलारकोसिय सेठले एउटी दासीलाई बोलाई “यो ब्राह्मणहरूलाई एक एक कुरवा भूस मिसिएको धान देऊ” भनी भन्यो । उसले धान लिएर आई ब्राह्मणहरूकहाँ गई “यो लिएर कुनै ठाउँमा पकाई खाऊ” भनेर भनी ।

“हामीहरू धान छुन्नौं ।”

“आर्य ! धान छुन्नौं रे !”

“त्यसोभए उनीहरूलाई चामल देऊ ।”

उ चामल लिएर आई ब्राह्मणहरूलाई चामल लेऊ भनेर भनी ।

“हामीहरू काँचो लिन्नौं ।”

“आर्य ! काँचो लिन्नौं रे !”

“त्यसोभए उनीहरूलाई भाँडामा गाईको भात राखेर देऊ ।”

उसले ठूला ठूला गाईहरूकोनिमित्त पकाइराखेको भात भाँडामा राखी ल्याएर दिई ।

पाँच जनाले ठूल-ठूला गाँस लिएर मुखमा राखी घाँटीमा अट्काएर आँखा पल्टाई बेहोसभई मरे जस्तै गरी पल्टे ।

यो देखेर “मरे होलान्” भनी डराउँदै गएर दासीले सेठलाई भनी “आर्य ! यी ब्राह्मणहरू गाईको भात निलन नसकी मरे ।”

अनि उसले सोचनथाल्यो—“यो पापीले सुकुमारहरूलाई गाईको भात दिई त्यो निलन नसकी यिनीहरू मरे भनी सलाई निन्दा गर्नेछन् ।” यति सोचेर उसले दासीलाई भन्यो—

“घाँटे गएर यिनीहरूका भाँडाहरूमा अनैक रसयुक्त मासौं
खामलको भात राख ।”

उसले त्यस्तै गरी ।

अनि सेठले बाटामा गइरहेका मानिसहरूलाई बोलाउन लगाई
“मैले आफूले खाने अनुसार यी ब्राह्मणहरूलाई भात विलाइदिएँ ।
सोमको कारणले ठूल-ठूला गाँस गरी खाँदा घाँटीमा अट्केर यिनीहरू
मरे । मेरो निर्दोषभाव जान्नुहोस् !” भन्दै परिषद् जम्मागन्थे ।
महाजनहरू भेला भएपछि ब्राह्मणहरू उठी महाजनहरूतिर हेरेर “हेर !
यो सेठको ऊठो कुरा ! हामीलाई आफूले खाने भात दिन लगाएँ भन्थी
भन्थि ! हामीलाई पहिले गाईको भात दिँदा हामी मरे जस्तै गरी
सुतेपछि यो भात ल्याएर राखेको हो” भनी आफूले छाएको प्रसन्न ओकली
भ्रुवमा खसाली देखाए ।

सेठलाई निन्दा गर्दै महाजनहरूले भने — “अन्धमूर्ख ! आफ्नो
कुलधर्मको नाश गर्थ्यो । दामजालामा आगो लगायो । वाचकहरूलाई
घाँटी समाती बाहिर निकाल्न लगायो । अहिले यी सुकुमार ब्राह्मणहरू-
लाई भात दिँदा गाईको भात दिन लगायो । लाग्छ कि मामो परलोक
जाँदा तिमीले यो घरको सम्पत्ति घाँटीमा बाँधेर संजान खोजेकाछौ ?”

त्यसबखत हाक्रले मानिसहरूसँग सोधे— “तिनीहरूलाई बाह्रवख
के यो घरको सम्पत्ति कसकी हो ?”

“बाहा छैन ।”

“यो नगरमा अधि फलाना बाराणशी महासेठले महादानशाला बनाई महादान दिए भन्ने कुरा तिम्रो हकले सुनेका छौ ?”

“हो, सुनेकाछौं ।”

“म त्यही सेठ हुं । त्यो दान दिएर शक्र देवराज भई म जन्म्यो । मेरा छोरा ले पनि त्यो वंशपरम्परालाई नाश नगरी चन्द्र देवपुत्र भई जन्म्यो । उसको छोरा सूर्य भई, उसको छोरा मातली भई र उसको छोरा पञ्चशिख भई जन्म्यो । ती मध्ये यो चन्द्र हो, यो सूर्य हो, यो मातली संग्राहक हो, यो पापीको पिता यो पञ्चशिख गन्धर्वपुत्र हो । दानमा धेरै गुणहरू छन् । यस्तो दानमय कुशलकर्म भनेको पण्डितहरूले गर्नुपर्छ” भनी भनेर महाजनहरूका शंका निवारण गर्नको निमित्त आकाशमा उफ्रेर गई महानप्रभावले, महानपरिवारले बलिरहेको शरीर लिई उभिइरहे । सबै नगर प्रज्वलित भए जस्तो लाग्यो ।

महाजनहरूलाई सम्बोधन गर्दै शक्रले “हामी हाम्रो दिव्यसम्पत्ति छाडेर यहाँ आएको यो कुलको अन्तिम कुलंगार पापधर्मो बिलार सेठको कारणमा हो । यो पापधर्मले आफ्नो कुलवंशलाई नाशपारी दानशालामा आगो लगाई याचकहरूको घाँटी समाती बाहिर निकाल्न लगाई हाम्रो वंशको विनाश पार्‍यो । यो दुःशील अनादानी भई नरकमा उत्पन्न हुनेछ भनी यसमाथि अनुकम्पाराखी हामीहरू यहाँ आएका हौं” भनी भनेर दानगुणको कुरा प्रकाशपारी महाजनहरूलाई धर्मदेशना गरे ।

अनि दश औला जोरी बिलारकोसियले “देव ! आजदेखि म पुरानो कुलवंशलाई विनाश नपारी दानदिनेछु । आजदेखि पानी र दलितन

स्नेह गरी माफूले खाने खाना मध्येवाट भरुलाई नविई खाने छैन”
 भनी प्रतिज्ञा गन्यो ।

शास्ताळे यो धर्मदेशना ल्याउनुभई “भिक्षुहो ! यतरी यो
 भिक्षु अघि कसंसाई पनि केही नदिने अघट्टालु भियो । मैले यसलाई
 बमन बरी दातको फल बोध गराएँ । जन्मजन्मान्तरसम्म पनि यस्तो
 त्यो दानविषयलाई छाडेन” भनी भन्नुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको सेठ यो दानपति भिक्षु भियो । चन्द्र सारिपुत्र
 धिए, सूर्य मौद्गल्यायन धिए, मातङ्गी कश्यप धिए, पञ्चशिक्ष
 आनन्द धिए र शक चाहि न नै धिए” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma Digital

२५. सुधाभोजन जातक (५३५)

“न गुत्तमे’ति...?” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताले एक दानदिने स्वभाव भएको भिक्षुको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ श्रावस्तीको एक कुलपुत्र थियो । शास्ताको धर्मकथा सुनी
प्रसन्न चित्तले प्रव्रजित भएको थियो । प्रव्रजित भएपछि उ शील
परिपूर्णकारी, धृतङ्ग^२ गुण सम्पन्न तथा सब्रह्मचारीहरू प्रति मैत्रीचित्त
राख्ने स्वभावको थियो । दिनको तीनपटक बुद्ध, धर्म तथा संघको

१. जा. पा. II. पृ. १०५: सुधाभोजनजातक, तं. ५३५, अ. क. VI.
पृ. २२४.

२. धृतङ्ग भनी विशेष प्रकारका शीलहरूलाई भनिएको हो । यस
बारेमा लेखकको बु. प. भाग-१, पृ. १२३ को पादटिप्पणीमा
हेर्नु ।

उपस्थान गर्नमा अप्रमादी, आचार सम्पन्न र दानदिने स्वभावको थियो । उ सारणिय धर्मलाई^१ पनि पालन गरी आफूले पाएको वस्तु प्रतिग्राहक भेटिए आफूले नखाइकन पनि दिने नै गर्थ्यो । उसको यो दानदिने स्वभाव र दानदिनमा मनलगाउने स्वभावको कुरा भिक्षुसंघको बीचमा प्रकट भयो ।

अनि एकदिन धर्मसभामा कुरा निकाले “आवुषो ! फलाना भिक्षु दानदिने स्वभावको छ र दानदिनमा मन लगाउँछ । आफूले पाएको एक पसर पानीमा पनि लोभ नगरी सब्रह्यचारीहरूलाई दिन्छ । उसको विचारधारा बोधिसत्वको जस्तै छ । शास्ताले त्यो कुरा दिव्यश्रोतद्वारा सुन्नुभई गन्धकुटीबाट निस्की आएर “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! सो भिक्षु अघि चाहि अदानी, कंजूस र घाँसको टुप्पोबाट खस्ने जति तेलको एक थोपो पनि कसैलाई नदिने खालको थियो । अनि मैले उसलाई दमन गरी बिनस्र बनाई दानको वर्णन गरी दानदिने कार्यमा लगाएको थिएँ । अनि उसले

-
१. ‘सारणिय धर्म’ भनेको—(१) मैत्री-कायकर्म, (२) मैत्री-वचीकर्म, (३) मैत्री-मनकर्म, (४) आफूले पाएको पानी भएपनि अरूलाई पनि दिने बानी, (५) निर्मल परिशुद्धरूपले शील पालन गर्नु र (६) जुन दृष्टि लिदा दुःखक्षय हुने हो त्यस्तो दृष्टि राख्नु हो ।
अं. नि-६, पृ. ११: पठमसारणीयसुत्तं, सारणीयवग्गो; म. नि. I. पृ. ३९४: कोसम्बियसुत्तं ।

“ एक पसर पानी पाएता पनि कसैलाई नदिइकन पिउने छैन ” भन्ने प्रतिज्ञा सक्हाँ गरेको थियो । त्यसको फलस्वरूप उ दानदिने स्वभावको भयो र दानदिनेमा मन लगाउन थाल्यो ” भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा असीकोटी वंभव हुने एक महाधनी गृहपति थियो । उसलाई राजाले श्रेष्ठीपद दिए । उ राजपूजित र नगर जनपदहरूद्वारा पूजित भई एकदिन आफ्नो सम्पत्ति हेरेर सोच्नथाल्यो—“ यो यश मैले अतीत समयमा निदाएर वा कायदुश्चरितादि गरेर पाएको होइन । बल्कि सुचरित पूरा गरेर पाएको हुँ । अतः अनागतमा पनि मैले आफ्नो प्रतिष्ठा बनाउन सक्नुपर्छ ।” यति सोचेर उ राजाकहाँ गई “ देव ! मेरो घरमा असीकोटी धन छ । त्यो तपाइले लिनुहोस् ” भनी भन्यो ।

“ मलाई तिम्रो धनको जरूरत छैन । मसँग धेरै धनहरू छन् । अरु चाहन्छौ भने तीमध्येबाट जे चाहन्छौ त्यो लैजाऊ ” भनी भने ।

“ देव ! के त मेरो धन मैले दानदिन पाउनेछु ? ” भनी सोध्यो ।

अनि राजाले “ जस्तो चाहन्छौ त्यस्तै गर ” भनी भनेपछि

उससे नगरद्वारको चारैतिर चारबटा, नगरको बीचमा एउटा र आफू बस्ने ठाउँमा एउटा गरी जम्मा छवटा दानशालाहरू बनाउनसगार्ई दिनको छ लाख परित्याग गरी महादान दिनयाल्यो ।

जीवनभर दानदिई “यो मेरो दानपरम्परालाई नबिनामू” भनी छोराहरूलाई अनुशासन गरी जीवन सिद्धिएपछि उ शक्र भएर उत्पन्न भयो । उसको छोरो पनि त्यस्तैगरी दानदिई चन्द्र भएर उत्पन्न भयो । उसको छोरो सूर्य भएर, उसको छोरो मातङ्गी भएर तथा उसको छोरो पञ्चशिक्ष भएर उत्पन्न भए । उसको छोरो छेँटीको चाहि मच्छरियकोसिय (=मात्सर्य कौशिय) सेठ भन्ने नाम रहेको थियो र धन चाहि असीकोटी वैभव नै थियो ।

“मेरा बाबु बाजेहरू मूर्ख थिए । दुःखपूर्वक कमाइराखेको धन खेर फाले । म चाहि धन-सम्पत्ति गर्नेछु । कसैलाई केही दिने छैन” भनी खीखेर उसले दानशाला विनासकारी आगोले जलाई कठोर कंजूस भएर ब्रह्मन थारयो ।

अनि उसको घरद्वारमा याचकहरू एकत्रित भई हातमाथि हात राखी “महासेठ ! आफ्ना बाबुबाजेहरूको वंशपरम्परालाई नाम नपार ! दान देऊ” भनी महाशब्द गरी रुनथाले । यो सुनेर महाजन्महरूले “मच्छरियकोसिय सेठले आफ्नो वंशपरम्पराको कामलाई तोडिदियो” भन्दै उसको निन्दागर्न थाले । लज्जितभई बस्नेघरको द्वारमा याचकहरू आउलान् भनी उसले पहुरा राख्यो । निराश्रितभई त्यहाँदेखि उनीहरू उसको घरद्वारतिर फर्केर पनि हेरेनन् । त्यस-

जेलादेखि उसले धन मात्र जम्मा गर्न थाल्यो । न आफूले राम्ररी खान्थ्यो न छोराछोरीहरूलाई दिन्थ्यो । खोले र कनिकाको भात खान्थ्यो । जरो जस्तै मोटो धागोको खस्रो कपडा लगाउँथ्यो । पातको छाता ओढी बुढो गोरु नारेको थोत्रो रथमा बसी हिड्थ्यो । यसरी त्यो अस्तपुरुषको धन कुक्कुरले पाएको नरिबल जस्तै भयो ।

एकदिन उ राजोपस्वानमा जाँदा “अनुसेठलाई पनि लिएर जानपन्यो” भनी उसको घरमा गयो । त्यसबखत अनु-सेठ छोराछोरी-हरूले घेरा लगाई नयाँ घिउमा पकाएको मह र सब्खरको घुलोमा तयार पारेको पायस खाई बसिरहेको थियो । अनि उसले मच्छुरियकोसिय-लाई देखेर आसनबाट उठी “महासेठ ! आउनुहोस् ! यो आसनमा बस्नुहोस्, एक साथ पायस खाऔं” भनी भन्यो ।

पायस देखेर नै उसको मुखमा पानी आउन थाल्यो । खाने इच्छा नभएको थियो । तर उसले यस्तो सोच्यो—“यदि मैले खाएँ भने अनु-सेठ मेरो घरमा आउँदा प्रतिसत्कार गर्नकोनिमित्त मैले पनि मस्ते गरी खुवानुपर्नेछ । अनि मेरो धन खर्चहुनेछ ।” यति सोचेर “भो ! खान्न” भनी भन्यो । बारबार प्रार्थना गर्दा पनि “भो ! भइहाल्यो, भर्खरै सात्र खाएकोले पेट भरिएको छ” भनी इच्छा गरेन । अनु-सेठले खाइरहेको हेरेर बस्दा उसको मुखमा पानी भरिएर आयो । खाना सिद्धिएपछि उसैगै राजदरबारमा गई फर्केर आफ्नो घरमा आइपुगी पायसको तृष्णाले सताएपछि सोच्नथाल्यो—“यदि पायस खाने इच्छा लागेको छ भनी मैले भनेको खण्डमा महाजनहरूले पनि खाने इच्छा गर्ने छन् । धेरै चामल खर्च हुनेछ । अतः कसैलाई पनि भन्ने छैन भनी

बस्यो ।” रातदिन पायस मात्रको चिन्ता गरी समय बिताएर बस्न थाल्यो । परन्तु धन खर्च होला भन्ने भयको कारणले गर्दा कसैलाई नबताई सो तृष्णा सहेर नै बस्यो । क्रमशः सहेर बस्न नसकेपछि उ पहेंलो भई दुइलाउँदै गयो । यस्तो भएता पनि धन खर्च होला भन्ने डरले कसैलाई पनि बताएन । पछि गएर कम्जोर भई खाट् समातेर सुत्न थाल्यो । अनि उसको नजिकमा आई उसकी भायलि पिठ्यूँ भिचदै “स्वामी ! तपाइलाई के रोग लाग्यो ?” भनी सोधी ।

“तिर्न् शरीरमा रोग छ, मलाई केही रोग छैन ।”

“स्वामी ! तपाइ पहेंलो भएर जाँदै हुनुहुन्छ । के तपाइमा कुनै चिन्ता छ कि ? अथवा राजा रिसाए कि ? अथवा पुत्रहरूले क्षणमान गरे कि ? अथवा केही तृष्णा उत्पन्न भएको छ कि, क्याही ?”

“हो, तृष्णा उत्पन्न भएको छ ।”

“स्वामी ! त्यसोभए भन्नुहोस् ।”

“त्यसलाई रक्षा गर्न सकौली र ?”

“रक्षा गर्नुपर्ने भए रक्षा गर्नुला ।”

तैपनि धन खर्च होला भन्ने डरले उसले भन्न सकेन । उसले बारम्बार जोर गरेपछि भन्यो—

“भद्रे ! एकदिन अनु-सेठले घिउमा सबखरद्वारा तयार पारेको पायस खाइरहेको मैले देखे । त्यहाँदेखि त्यस्तै पायस खाने इच्छा उत्पन्न भयो ।”

“ असत्पुरुष ! के तिमि दरिद्रीछौ र ? बाराणशीवासी सब-
लाई पुग्नेगरी पायस पकाउनेछु ।”

यो सुनेर उसको शीरमा लट्टीले हिर्काएको जस्तो भयो । अनि
रिसाउँदै “ मलाई थाहाछ कि तिमि धनीछौ भनेर ! यदि तिम्रो
भाइतीबाट ल्याएकोछौ भने नागरिकहरूलाई पायस पकाएर देऊ ”
भनी उसले भन्यो ।

“ त्यसोभए योटे टोलमा बस्नेहरूलाई पुग्नेगरी पकाउनेछु ।”

“ उनीहरूलाई खुवाने के मतलब पन्यो र ?”

“ त्यसोभए अगाडि पछाडिका सात सात घरमा बस्ने छिमेकी-
हरूलाई पुग्नेगरी पकाउनेछु ।”

“ तिमिलाई उनीहरूको के मतलब ?”

“ त्यसोभए यो घरका परिजनहरूलाई पुग्नेगरी पकाउनेछु ।”

“ तिनीहरूको के मतलब ?”

“ त्यसोभए बन्धुहरूलाई मात्र पुग्नेगरी पकाउनेछु ।”

“ यिनीहरूको के वास्ता ?”

“ स्वामी ! त्यसोभए तपाइ र मलाई मात्र पुग्नेगरी
पकाउनेछु ।”

“ तिमि कोह्रौ र ? तिमिलाई पनि पर्देन ।”

“ स्वामी ! तपाइ एकलेको लागि मात्र पकाउनेछु ।”

मेरोनिमित्त पनि नपकाऊ । घरमा पकाउँदा सबैले भासा गर्ने छन् । मलाई चाहिँ एक पसर चामल, त्यसको चार भागको एक भाग दुध, चुट्की प्रमाण सक्खर, सानो एक बट्टा मह र एउटा भाँडो रोऊ । जंगलमा गएर त्यहाँ पकाई खानेछु ।”

उसले त्यस्तै गरी ।

ती वस्तुहरू सबै नोकरलाई लिन लगाई “कलाना ठाउँमा उभिइरहनु” भनी उसलाई पहिले पठाई आफू एक्लै शीर-झोपेर अज्ञात भेषले त्यहाँ गई नबीको तीरमा एउटा रुखमनि चूलो बनाउन लगाई बाउरा र पानी ल्याउन लगाई “तिमी गएर बाटोमा उभिइरहनु । कसैलाई देख्यौ भने मलाई सूचना दिनु । मैले बोलाएको बेलामा मात्र आउनु” भनी उसलाई पठाएर आगो बाली पायस पकाउन थाल्यो ।

त्यसबखत शाक देवराजाले वसहजार योजना अलंकृत भएको देवनगर, साठी योजना भएको सुवर्णमार्ग, एकहजार योजना उँचाई भएको वैजबन्त (प्रासाद), पाँचशय योजना भएको सुधर्म (सभागृह), साठी योजना भएको पञ्चकम्बल शैलासन, पाँच योजना गोलाइ भएको सुवर्ण-माला युक्त छत्र र अढाइकोटी अक्षराहरूले अलंकृत भएको आफ्नो आत्मभाव र आफ्नो श्रीसौभाग्यलाई हेरेर “मैले यस्तो यश के गरेर पाएको रहेछु ?” भनी विचार गर्दा “बाराणशीको सेठ भएको बेलामा दिएको बानले हो” भन्ने देखे ।

त्यसपछि “मेरा पुत्रादिहरू कहाँ उत्पन्न भएका रहेछन् ?” भनी श्रेवा “मेरो छोरा चन्द्र देवपुत्र भई उत्पन्न भयो, उसको छोरा सूर्य

आदि भई उत्पन्न भयो” भनी सबै उत्पन्न भएको कुरा बुझी “पञ्च-
शिखको छोरा कस्तो भएछ ?” भनी हेर्दा—आपनी वंशपरम्परालाई
छाडेको कुरा देखे । अनि उनलाई यस्तो लाग्यो—“ यो असत्पुरुष कंजूस
भई न आफूले खान्छ न अर्कालाई दिन्छ । मेरो वंशपरम्परालाई उच्छिन्न
गरी मृत्युपछि यो नरकमा उत्पन्न हुनेछ । अतः यसलाई अववाद गरी
मेरो वंशपरम्परालाई प्रतिस्थापना गराउन लगाई यो देवनगरमा उत्पन्न
हुने गराउनेछु ।”

अनि उनले चन्द्र आदिहरूलाई बोलाउन लगाई “ जाऊ,
हामीहरू मनुष्यपथमा जाऔं । मच्छरियकोसियले हामीहरूको वंश-
परम्परालाई छाड्यो । दानशालामा आगे लगाई न आफूले खान्छ
न अर्कालाई दिन्छ । अहिले चाहि पायस खाने इच्छागरी घरमा
पकाउँदा अरुहरूलाई पनि दिनपर्ला भनी जंगलमा गई एक्लै पकाउँदै
छ । उसलाई दमन गरी दानको फल बोधंगराई आउनेछौं । हामी
सबैले एकै पटक गई माग्दा उ उहाँ मनसक्दछ । अतः म पहिले गएर
पायस मागेर बसेपछि तिमिहरू पनि ब्राह्मण भएपछि अर्को आई
माग ” भनी भनेर सर्वप्रथम आफू ब्राह्मण भएपछि उसकहाँ गई “ भो !
बाराणशी जाने बाटो कुन हो ?” भनी सोधे ।

अनि उनलाई मच्छरियकोसियले “के बहुला भयो कि
क्याहो ? बाराणशी जाने बाटो पनि थाहाछैन ? किन यहाँ आएको ?
उताबाट जाऊ ” भनी भन्यो ।

उसको कुरा नसुने जस्तै गरी “ के भनेको ?” भन्दै शक्र उसको
अगाडितिर गए ।

उसले पनि “अरे बहिरा ब्राह्मण ! किन यता आएको ?
उताबाट जाऊ ” भनी चिच्छयायो ।

अनि शक्रले “ भो ! किन चिच्छयाउँछौ ? घुँघा बेखिन्छ, आगो
बेखिन्छ र पायस पनि पावदछ । ब्राह्मणहरूलाई निम्तो गरेको ठाउँ
हुनुपर्छ । ब्राह्मणहरूलाई भोजन गराउने बेलामा मैले पनि केही पाउनेछु ।
किन मलाई भगाउँछौ ? ” भनी भने ।

“ यहाँ ब्राह्मणहरूलाई निम्त्याएको छैन । उता जाऊ ”
भनेपछि—

“ त्यसोभए किन रिसाउँछौ ? तिमीले खाने बेलामा केही
पाउनेछु ” भनी भने ।

अनि उसले “ तिमीलाई एक विन्दु पनि दिनेछैन । यो अलिकता
मलाई मात्र पुग्नेगरी पकाएको छु । मैले पनि यो भागेर नै पाएको हुँ ।
अन्त गएर तिमी तिम्रो खाना खोज ” भनी भार्यासँग भागेर पाएको
कुरा प्रकट गर्दै यो गाथा भन्यो—

“नेव किणामि नपि विविकनामि,
न चापि मे सन्निययो अत्थि ।
सुकिच्छरूपं वतिदं परित्तं,
पत्थोदनो नालमयं दुविसन्ति ॥”

अर्थ—

“न किन्दछु, न बेचदछु, न आफूसँग केही राखेको छु । यो पसरभरीको भात अत्यन्त थोरै छ, दुइजनालाई पुग्दैन ।”

यो सुनेर शक्रले “म पनि तिमिलाई मधुरस्वरले श्लोक सुनाउनेछु, सुन ” भनी भन्दा “मलाई तिम्रो श्लोकको काम छैन ” भनी रोक्दा रोक्दै पनि दुइ गाथा भने—

१. ‘अप्पम्हा अप्पकं दज्जा अनुमज्जतो मज्जकं ।
बहुम्हा बहुकं दज्जा अदानं न उपपज्जति ॥
२. “तं तं वदामि कोसिय देहि दानानि भुञ्ज च ।
अरियं मग्गं समाहह नेकासी लभते सुखन्ति ॥”

अर्थ—

१—“थोरैबाट थोरै दिनु, मध्यम प्रमाणबाट मध्यम प्रमाणले दिनु, धेरैबाट धेरै दिनु । तर नदिनु चाहिँ ठीक छैन ।

२—“हे कोसिय ! म तिमिलाई भन्वछु कि दान देऊ र आफूले पनि खाऊ । आर्यमार्गमा लाग, एकलैले खाएर सुखहुने छैन ।”

उनको कुरा सुनी “हे ब्राह्मण ! तिमिले राम्रै भन्थो । पायस पाकेपछि तिमिले केही पाउनेछौ बस ” भनी उसले भन्थो ।

शक्र एक छेउमा बसे । उनी बसिसकेपछि चन्द्र पनि त्यस्तैगरी

अगाडि आई त्यस्तैगरी कुरा निकाली उसले रोक्दा रोक्दै बुझवटा गाथा भन्यो—

१. “मोघंचस्स हृतं होति मोघञ्चापि समीहितं ।
अतिथिस्मि यो निसिन्नमिह एको भुञ्जति भोजनं ॥
२. “तं तं वदामि कोसिय देहि दानानि भुञ्ज च ।
अरियं मग्गं समारुह नेकासी लभते सुखंति ॥”

अर्थ—

१—“अतिथीहरूलाई बसाली उसले आफू एकैले खान्छ त्यस्ताको आहुति स्वर्थ हुनेछ, त्यस्ताको धन उत्पादन गर्ने चर्या पनि स्वर्थ नै हुनेछ ।

२—“हे कोसिय ! म तिमीलाई भन्नुछु कि दान देऊ र अकले पनि खाऊ । आर्यमार्गमा लाग, एकैले मात्र खाएर सुख हुने छैन ।”

उसको कुरा सुनी उसले बडो मुस्किलतापूर्वक “त्यसोभए बस, केही पाउनेछौ” भनी भन्यो । उ गएर शक्रसँगै बस्यो । त्यसपछि सुखै पनि उस्तैगरी आई त्यस्तैगरी कुरा निकाल्न थाल्दा सेठले रोक्दा रोक्दै बुझवटा गाथा भन्यो—

१. “सच्चं तस्स हृतं होति सच्चञ्चापि समीहितं ।
अतिथिस्मि यो निसिन्नस्मि नेको भुञ्जति भोजनं ॥

२. "तं तं वदामि कोसिय देहि दानानि भुञ्ज च ।
अरियं मग्गं समारुह नेकासी लभते सुख'न्ति ॥"

अर्थ —

१—“उसको आहुति सार्थक हुनेछ र उसको घन उत्पादन गर्ने चर्चा पनि सार्थक नै हुनेछ जसले बसिरहेका अतिथीहरूलाई पनि दिएर खान्छ ।

२—“हे कोसिय ! म तिमोलाई भन्दछु कि दान देऊ र आफूले पनि खाऊ । आर्यमार्गमा लाग । एकलैले खाएर सुख हुने छैन ।”

उसको पनि कुरा सुनी बडो मुस्किलकासाथ “त्यसोभए बस ! केही पाउनेछौ” भनी भन्यो । उ गएर चन्द्रको साथमा बस्यो । त्यसपछि मातङ्गी पनि उस्तैगरी आई उस्तैगरी कुरा निकाल्न थाल्यो र उसले रोक्दा रोक्दै निम्न गाथा भन्यो—

१. “सरसञ्च यो जुहति बहुकाय गयाय च ।

दोणे तिम्बरुतित्थस्मि सीघसोते महावरे ॥

२. “अत्रचस्स हुतं होति अत्रचस्स समीहितं ।

अतिथिस्मि यो निसिन्नस्मि नेसो भुञ्जति भोजनं ॥

३. “तं तं वदामि कोसिय देहि दानानि भुञ्ज च ।

अरियं मग्गं समारुह नेकासि लभते सुख'न्ति ॥”

अर्थ—

१—“यही घेरें जसोले सरोबर, गया, द्रोण र तिम्बर जस्ता तीर्थस्थानमा तथा द्रुतगतिमा बधिरहेको पानीमा गई आहुति गछं ।

२—“यही उसको आहुति हुन्छ र यही उसको अभिवृद्धि हुन्छ जसले बसिरहेका अतिथीहरूलाई पनि दिएर खान्छ ।

३—“हे कोसिय ! म तिमीलाई भन्वछु कि दान देऊ र आफूले पनि खाऊ । आर्यमार्गमा लाग । एकैले मात्र खाएर सुख हुने छैन ।”

उसको कुरा सुन्दा उसलाई पहाडले थिचे जस्तै भएता पनि बढो मुस्किलले उसले “त्यसोभए बस केही पाउनेछौ” भनी भन्यो । मातृही गएर सूर्यसँगै बस्यो । त्यसपछि त्यस्तै प्रकारले आई त्यस्तैगरी पञ्चशिखले पनि कुरा निकाल्नपाल्थी र उसले रोक्दा रोक्दै बुझ गाथा भन्यो—

१. “बलिसं हि सो निगिगलति दीघसुत्तं सबन्धनं ।

अतिथिस्मि यो निसिन्नस्मि एको भुञ्जति भोजनं ॥

२. “तं तं बदामि कोसिय देहि दानानि भुञ्ज च ।

अरियं मग्गं समारुह नेकासी लभते सुखंति ॥”

अर्थ—

१—“अतिथीहरूलाई बसाली जसले एकैले खान्छ उसले मानो स्वामी घागोमा बाँधेको बल्छी निल्ले जस्तै हो ।

२-“हे कोसिय ! म तिमीलाई भन्दछु कि दान देऊ र आफूले पनि छाऊ । अर्थमार्गमा लाग । एकलैले खाएर सुख हुने छैन ।”

यो सुनेर मच्छरियकोसियले ‘धत्तरो’ भन्दै थुक्दै ‘त्यसोभए बस, केही पाउनेछौ’ भनी भन्यो । पञ्चशिख गएर मातलीसँगै बस्यो । यसरी ती पाँचैजना ब्राह्मणहरू बसिसकेपछि पायस पनि पाक्यो । अनि कोसियले चूलोबाट छिकेर “तिमीहरूको पात ल्याऊ” भनी भन्यो । उनीहरूले त्यहाँ बस्दाबस्दै हात पसारी हिमालयबाट मालुवलताका पातहरू ल्याए । त्यो देखेर कोसियले “तिमीहरूलाई यी पातहरूमा दिन पायस छैन । खयर आदिको पातहरू ल्याऊ” भनी भन्यो । उनीहरूले त्यस्तै ल्याए । एक एकवटा पात घोघाहरूको ठूलो फलेक (=ढाल) जत्रै थियो । उसले सबैलाई दाडुले पायस दियो । सबैभन्दा पछिल्लोलाई दिँदा पनि भाँडोमा पायस घटेको थिएन । पाँचैजनालाई दिइसकेपछि स्वयं भाँडो लिएर बस्यो ।

त्यसबखत पञ्चशिख उठेर आफ्नो रूप बदली कुक्कुर भएर उनीहरूको अगाडि मुत्तै हिड्यो । ब्राह्मणहरूले आ-आफ्नो पायस पातले छोपे । कोसियको हातमाथि पिसापको छिटा पस्यो । कमण्डलुबाट पानी लिई पायसमाथि छर्की ब्राह्मणहरू खान तयार भए । अनि कोसियले “मलाई पनि पानी देऊ, हात धोएर खानेछु” भनी भन्यो ।

“तिमी आफै पानी ल्याएर हात धोऊ ।”

“मैले तिमीहरूलाई पायस दिएँ । मलाई अलिकता पानी देऊ ।”

“हामीहरू भिक्षाको बदलामा भिक्षा दिन्नौ ।”

“स्यसोभए यो भांडो हेरिरहनू । स हात धोएर आउनेछु” भनी नदीमा गयो ।

त्यतिञ्जेलमा भांडाभरी कुक्कुरले पिसाबले भरिदियो । पिसाब गरिरहेको देखेर उसले ठूलो लट्टी लिएर उसलाई तर्जन गर्दै आयो । अनि ठूलो घोडा जत्र भई उसलाई लखेट्दा उसले अनेक रूप धारण गर्‍यो । कहीले कालो, कहीले सेतो, कहीले सुवर्णवर्णी, कहीले छिरबिरे, कहीले ठूलो र कहीले स्यानो हुँवें—यसरी अनेक वर्णीभई मच्छरिय-कोसियलाई लखेट्यो । मरणभयले भयभीत भई उ ब्राह्मणहरूकहाँ गयो । उनीहरू पनि उफ्रेर आकाशमा उभिइरहे । उनीहरूको यस्तो चमत्कार देखेर उसले यस्तो भन्यो—

“उलारवण्णा वत ब्राह्मणा इमे,
अयञ्च वो सुनखो किस्स हेतु ।
उच्चावचं वण्णनिभं विकुब्बति,
अक्खाथ नो ब्राह्मण केनु तुम्हे’ति ॥”

अर्थ—

“यो ब्राह्मणहरू उत्तमवर्णी छन् । यो मात्र कुक्कुर किन भयो ? उच्चनीच गरी अनेक वर्ण बनाउँछ । हे ब्राह्मणहो ! मलाई भन कि तिम्रोहरूको ह्वी ?”

यो सुतेर शक्र देवराज भन्दछन्—

“चन्दो च सुरियो च उभो इधागता,
अयं पन मातली देव सारथि ।
सक्कोहमस्मि त्तिदसानमिन्दो,
एसो च खो पञ्चसिखोति वुच्चती'ति ॥”

अर्थ—

“चन्द्र सूर्य दुवै यहाँ आए । यो चाहिं देव सारथी मातली
हो । म चाहिं त्रिलोकको इन्द्र शक्र हुँ । यसलाई चाहिं पञ्चशिखा
मन्दछन् ।”

यति भनी उसको यशको बयान गर्दै यो गाथा भने—

“पाणिस्सरा मुतिङ्ग च मुरजा लम्बराणि च ।
सुत्तमेतं पवोधेन्ति पटिबुद्धो च नन्दती'ति ॥”

अर्थ—

“ हातको स्वर, मृदङ्ग, मुरज र आलम्बण आदि वाद्यहरूद्वारा
सुत्नेलाई बिउफाउंछ र बिउंकेपछि आनन्दित हुन्छ ।”

उनको कुरा सुनी उसले “यस्तो दिव्यसम्पत्ति के गरेर
पाइन्छ ?” भनी सोध्यो । दान नदिने, शील पालन नगर्ने दुःशील
कंजूस देवलोक जानसक्दैन र नरक लोकमा पुग्छ भन्ने कुरा देखाउंदै—

‘येकेचिमे मच्छरिनो कदरिया,
परिभासका समणब्राह्मणानं ।
इधेव निक्खिप्प सरीरदेहं,
कायस्स भेदा निरयं वजन्ती’ति ॥”

अर्थ—

“जो लोभी र कंजूस हुन्छ तथा जसले भ्रमण ब्राह्मणहरूलाई परिभाष गर्छ त्यस्तो पुरुष यहीं शरीर छाडी मृत्युपछि नरक जान्छ ।”

यो गाथा भन्दै धर्ममा बस्ने चाहिँ देवलोकमा जाने कुरा दर्शाउँदै यो गाथा भने—

‘येकेचिमे सुगतिमाससाना,
धम्मे ठिता संयमे संविभागे ।
इधेव निक्खिप्प सरीरदेहं,
कायस्स भेदा सुगति वजन्ती’ति ॥”

अर्थ—

“जो सुगतिको प्रार्थना गर्छ उ धर्ममा बसी संयमभई दान-संविभाजन गर्छ । अनि यहीं शरीर छाडी मृत्युपछि उ स्वर्गमा जान्छ ।”

यति भनी “हे क्रोसिय ! हामीहरू तिमोकहाँ पायसकोनिमित्त आएका होइन्थौं । करुणापूर्वक तिमोमाथि अनुकम्पा राखी आएका हौं” भन्ने कुरा प्रकाशपादै यस्तो भने—

“त्वं नो जाति पुरिमासु जातिसु,
सो मच्छरी रोसको पापधम्मो ।
तवेव अत्थाय इधागतम्हा,
मा पापधम्मो निरयं अपत्था'ति ॥”

अर्थ—

“पहिलो जन्ममा तिम्रो हात्त्रा ज्ञाति थियो । तिम्रो कंजूस,
क्रोधी र पापी भयो । तिर्झ निमित्त हामी यहाँ आएका हौं । पापी भई
नरकको इच्छा नगर ।”

यो सुनेर कोसियले सोच्यो—“यिनीहरू मेरा हितकामी हुन् ।
मलाई नरकबाट बचाई स्वर्गमा पुऱ्याउन चाहन्छन् ।” अनि सन्तुष्ट भई
उसले यसो भन्यो—

१. “अद्दाहिं मं वो हितकामा यं मं समनुसासथ ।
सोहं तथा करिस्सामि सब्बं वुत्तं हितेसिहि ॥

२. “एसाहमज्जेव उपारमामि,
नचापहं किञ्चि करेय्य पापं ।
नचापि मे किञ्चि मदेय्य मत्थि,
नचापि दत्त्वा उदकम्पहं पिबे ॥

३. “एवञ्च मे ददतो सब्बकालं,
भोगा इमे बासव खीयिस्सन्ति ।

ततो अहं पव्वज्जिस्सामि सक्क,
हित्वान कामानि यथोधिकानी'ति ।।”

अर्थ—

१—“अवश्य पनि तिमिहरू मेरा हितकामी हूँ जो कि तिमि-
हरूले मलाई अनुशासन गर्दछौ । हितैषी भएका तिमिहरूले बताएका
सबै कुरा म गर्नेछु ।

२—“आजै कंजूसपनलाई पारगर्नेछु र कुनै पाप गर्ने छैन । मैले
दिन नसक्ने केही छैन र नदिइकन पानी पनि पिउने छैन ।

३—“हे वासव ! यसरी निरन्तर दिवा मेरा भोग्यस्तुहरू
सिद्धिने छन् । हे शक्र ! अनि कामविषयलाई त्यागी प्रव्रजित हुनेछु ।”

शक्रले मच्छरियकोसियलाई दमन गरी विनीतपारी, दान-
फल-बोध गराई धर्मदेशनाद्वारा पञ्चशीलमा प्रतिष्ठित गराई
उनीहरूको साथ शक्र देवलोकमा गए । मच्छरियकोसिय पनि
नगरभिन्न गई राजाबाट अनुमति लिई “ल्याए ल्याएका भाँडाभरी
वस्तुहरू लेऊ” भनी याचकहरूलाई धनविई उसै बखत निस्केर
हिमालयको दक्षिणपट्टि गंगा र एक सरोवरको बीचमा पर्णशाला बनाई
प्रव्रजितभई बनका फलफूलहरूद्वारा यापन गरी उहाँ धेरै समयसम्म
बस्थो । पछि बुढो भयो ।

त्यसबखत शक्रका आशा, श्रद्धा, श्री र हिरि (= लज्जा)
अग्ने चारजना छोरीहरू थिए । उनीहरू धेरै विषयगन्धमालाहरू लिई

पानीमा खेल्नकोनिमित्त अनोतप्रदहमा गई त्यहाँ क्रीडा गरी मनो-
शिलातलमा बसे ।

त्यसबखत नारद भन्ने तपस्वी ब्राह्मण दिवाविहारकोनिमित्त
त्रयस्त्रिंश भवनमा गई त्यहाँ चित्रकूटलता भएको नन्दन वनमा
दिवाविहार गरी छाता जस्तो गरी छायाकोनिमित्त पारिच्छत्तक फूल
(पारीजात) धारण गरी आफू बस्ने ठाउँबाट मनोशिलातलमा गई
पछि आफू बस्ने कञ्चनगुफामा गयो । उनीहरूले उसको हातमा त्यो फूल
(पारीजात) देखेर मागे ।

यो कुरा प्रकटपार्दै शास्ताले यी गाथाहरू भन्नुभएको हो ।

१. “नगुत्तमे गिरिवरे गन्धमादाने,
मोदन्ति ता देववराभिपालिता ।
अथागमा इसिवरो सब्बलोकगू,
सुपुष्कितं दुमवरसाखमादिय ॥

२. “सुचि सुगन्धं तिदसेहि सक्कतं,
पुष्फुत्तमं अमरवरेहि सेवितं ।
अलद्धमच्चेहि वा दानवेहिवा,
अञ्जन्न देवेहि तदारहं हिदं ॥

३. “ततो चतस्सो कनकत्तचूपमा,
उट्ठाय नारियो पमदाधिपा मुनि ।

आसाच सद्वाच ततो सिरि हिरि,
इच्चन्नवुं नारददेवब्राह्मणं ॥

४. “सचे अनुद्दिट्ठं तथा महामुनि,
पुष्पं इमं पारिच्छत्तस्स ब्रह्मे ।
ददाहि नो सब्बगति ते इज्जत्तु,
त्वम्पि नो होहि यथेव वासवो ॥

५. “तं याचमानाभिसमेक्ख नारदो,
इच्चन्नवी संकलहं उदीरयी ।
न मय्हमत्थत्थि इमेहि कोचिनं,
या येव वो सेय्यसि सा पिलय्हथा’ति ॥”

अर्थ—

१—“शक्रद्वारा पालित ती देवकन्याहरू त्यो उत्तम श्रेष्ठ-
गन्धमादान पर्वतमा आई आनन्द मनाउँदै थिए । अनि देवमनुष्यलोक
सबै ठाउँमा जानसक्ने श्रेष्ठ ऋषि श्रेष्ठ वृक्षको सुपुष्पित फूलको हाँगो
लिएर आयो ।

२—“पवित्र सुगन्धित देवताहरूद्वारा सत्कृत शक्रद्वारा सेवित
देवताहरूले बाहेक मनुष्यहरूले वा दानवहरूले पाउन नसक्ने फूल लिएर
आयो ।

३-“ अनि ती सुवर्णमया आशा, श्रद्धा, श्री र हिरि (=ही) चारंजना नारीहरू उठी उनीहरूले ब्राह्मण नारददेवसँग यस्तो भने—

४-“ हे महामुनि ब्रह्म ! यदि कसैलाई दिने संकल्प गरेका छैनौ भने त्यो पारिच्छत्त फूल (=पारीजात) हामीलाई देऊ । तिम्रो सबै इच्छा पूर्ण हुन् । हाम्रा पिताले हामीहरूलाई चाहेको वस्तु दिने फेँ तिमीले पनि देऊ ।

५-“ त्यो फूल मागेको देखेर नारद भन्दछ—यो कुरा कलहको कारण हो । यसको मलाई जरूरत छैन । अतः तिमीहरूमध्ये जो जेष्ठ-श्रेष्ठ छौ उसैले धारण गर ।”

उसको कुरा सुनेर ती चारंजनाले गाथा भने—

“त्वं नोत्तमोवाभिसमेवख नारद,
यस्सिच्छसि तस्सं अनुप्पवेच्छसु ।
यस्सा हि नो नारद त्वं पदस्ससि,
सायेव नो होहिति सेट्टसम्मता'ति ॥”

अर्थ—

“ हे नारद ! हामीमध्ये जसलाई श्रेष्ठ ठान्दछौ उसैलाई तिमीले देऊ । हे नारद ! जसलाई तिमीले दिनेछौ उही हामीमध्ये श्रेष्ठ हुनेछ ।”

उनीहरूको कुरा सुनी नारदले सम्बोधन गद यो गाथा

भन्यो—

“अकल्लमेतं वचनं सुगत्ते,
को ब्राह्मणो को कलहं उदीरये ।
गन्त्वान भूताधिपमेव पुच्छथ,
सचे न जानाथ इधुत्तमा धम'न्ति ॥”

अर्थ—

“हे सुगात्रे ! यो तिमोहरूको बनाई ठीक छैन । कुन ब्राह्मणले कलह ल्याउंछ र ? अतः यदि तिमोहरू आफ्नो उच्च र नीचतालाई जान्दैनौ भने आफ्नो पिता शक्रसँगै गएर सोध ।

त्यसपछि शास्ताले गाथा भन्नुभयो—

“ता नारदेन परमप्पकोपिता,
उदीरिता वण्णमदेन मत्ता ।
सकासे गन्त्वान सहस्सचवखुनो,
पुच्छिसु भूताधिपं कानु सेय्यसी'ति ॥”

अर्थ—

“नारदद्वारा यसरी उत्तेजित पारेपछि वर्ण-मदले मत्त भएका ती कन्याहरू सहस्र-नेत्र भएका शक्रकहाँ गई—हामीहरूमध्येमा को ध्येष्ठ छ ? भनी सोधे ।”

यसरी सोधी उभिइरहेका उनीहरूलाई—

“ता दिस्वा आयत्तमना पुरिन्ददो,
इच्चन्नवी देववरो कतञ्जली ।
सब्बाव वो होथ सुगत्ते सादिसी,
को नेव भद्दे कलहं उदीरयी’ति ॥”

अर्थ—

“उनीहरूलाई देखेर उत्सुक मन लिएका कृताञ्जलि शक्र
देवेन्द्रले यस्तो भने - हे सुगात्रे ! तिम्रीहरू सबै सभानछौ; हे मद्रे !
कसले कलह निकाल्ने छ र ?”

अनि उनीहरूले भने -

“यो सब्वलोकं चरको महामुनि,
धम्मं ठितो नारदो सच्चनिक्कम्मो ।
सो नो ब्रवी गिरिवरे गन्धमादाने,
गन्त्वान भूताधिपमेव पुच्छथ,
सचे न जानाथ इधुत्तमाधम’न्ति ॥”

अर्थ—

“सबै लोकमा विचरण गर्ने, धर्ममा बस्ने र सत्यवादी महामुनि
नारद गन्धमादान उत्तम पर्वतमा बसी यसो भन्दछन् - यदि तिम्रीहरू
को श्रेष्ठ र को अ-श्रेष्ठ छ भन्ने कुरा जान्दैनौ भने शक्र देवेन्द्रकहाँ गई
सोध ।”

यो सुनेर शक्रले सोचे कि यी चारेजना मेरा छोरीहरू हुन् । यदि मैले यिनीहरूमध्येमा फलानी गुणसम्पन्ना छे भनी भने भने बाँकी अरूहरू रिसाउनेछन् । यो ऋगडा म छिन्न सविदन । यिनीहरूलाई हिमालयमा बसिरहेको कोसिय तापसकहाँ पठाउनेछु । उसले यिनीहरूको यो ऋगडा छिनिदिने छ भन्ने ठानी “ म तिमीहरूको ऋगडा छिन्न चाहन्न । हिमालयमा कोसिय भन्ने तापस छ । उसकहाँ आफनो सुधाभोजन म पठाउनेछु । अर्कालाई नदिइकन उ भोजन गर्दैन । दिवाखेरि पनि गुण विचार गरेर नै दिन्छ । तिमीहरूमध्ये जसले उसको हातबाट भोजन पाउनेछो उही श्रेष्ठ हुनेछ ” भन्दै यो गाथा भने —

“असु ब्रह्मरञ्जचरो महामुनि,
नादत्वा भक्तं वरगत्ते भुञ्जति ।
विचेय्य दानादि ददाति कोसियो,
यस्सा हि सो दस्सति साव सेय्यसी’ति ॥”

अर्थ—

“महा अरथ्यमा बस्ने महामुनि छ । कसैलाई नदिइकन उ खाँदैन । कोसियले विचार गरी छानेर असललाई दानदिन्छ । जसलाई उसले दिनेछ उही श्रेष्ठ भनी सम्झ ।”

यसरी उनीहरूलाई तापसकहाँ पठाई मातलीलाई बोलाउन लगाई उसकहाँ पठाउँदै अर्को गाथा भने—

“असूहि यो सम्मति दक्खिणं दिसं,
गङ्गाय तीरे हिमवन्तपस्मनि ।
स कोसियो दुल्लभपाणभोजनो,
तस्स सुधं पापय देवसारथी’ति ॥”

अर्थ—

“फलाना गङ्गाको तीरमा हिमालयको दक्षिणतिर बस्ने कोसिय
तापसलाई पान-भोजन दुर्लभ छ । अतः हे देवसारथी ! उसकहाँ
सुधाभोजन पुन्याऊ ।”

त्यसपछि शास्ताले मन्नुभयो—

“स मातली देववरेण पेसितो,
सहससयुत्तं अभिरुह सन्दनं ।
स खिप्पमेव उपगम्म अस्समं,
अदिस्समानो मुनिनो सुधं अदा’ति ॥”

अथ—

“शक्र देवेन्द्रद्वारा पठाइएको सो मातली सहस्र घोडाले युक्त
रथमा बसी तुरन्त आश्रममा आई आफूलाई नदेख्ने गरी उसले तापस-
लाई सुधाभोजन दियो ।”

कोसियले त्यो लिएर उभिइएर नै दुइवटा गाथा मन्यो—

१. "उदग्गिहुत्तं उपतिट्ठतो हि मे,
पभङ्करं लोकतमोनुदुत्तमं ।
सब्बानि भूतानि अतिच्च वासवो,
कोनेव मे पाणिसु किं सुधोदहि ॥
२. "सङ्खूपमं सेतमतुल्यदस्सनं,
सुचिं सुगन्धं पियरूपमम्भुतं ।
अदिट्ठपुब्बं मम जातचक्खुहि
का देवता पाणिसु किं सुधोदही'ति ॥"

अर्थ—

१—"अग्निहोत्र गरिसकेर लोकको अन्धकारलाई विनाशपाने उत्तम सूर्यको उपासनागरिरहेको बेलामा सब प्राणीहरूलाई अतिक्रमण गरी मेरो हातमा कसले सुधाभोजन राखिदियो ? शक्र त होइन ?

२—"शंख जस्तै सेतो, अतुल्य दर्शनीय, शुद्ध, सुगन्धित, प्रियरूप, अद्भुत तथा मैले कहिल्यै यो आँखाले नदेखेको यो सुधाभोजन कुन देवताले मेरो हातमा राखिदियो ?"

त्यसपछि मातलाले भन्यो—

१. "अहं महिन्देन महेसि पेसितो,
सुधाभिहासि तुरितो महामुनि ।
जानासि नं मातलि देवसारथि,
भुञ्जस्सु भत्तुत्तमं मा विचारयि ॥

२. “भुत्ता च सा द्वादस हन्ति पापके,
खुदं पिपासं अरतिं दरक्लमं ।
कोधूपनाहञ्च विवाद पेसुणं,
सीतुणहतन्दिञ्च रसुत्तमं इदन्ति ॥”

अर्थ—

१—“हे महामुनि ! म महेन्द्रद्वारा पठाइएको हुं । मैले तुरन्तै सुधाभोजन ल्याएँ । मलाई देवसार्थी मातली भनी जान । अरु केही विचार नगरी यो उत्तम भोजन खाऊ ।

२—“यो उत्तम रस भएको सुधाभोजन गर्नलि बाह्र (१२) वटा खराबीलाई हटाइदिन्छ । जस्तै—क्षुधालाई, प्यासलाई, उत्कण्ठालाई, शारीरिक पीडालाई, थकावटलाई, क्रोधलाई, बैरभावलाई, विवादलाई, पेशुन्यतालाई, ठण्डोलाई, गर्मीलाई र अल्छीपनलाई ।”

यो सुनेर आफ्नो व्रतको बारेमा कोसियले प्रकाशपार्दै गाथा भन्थो—

‘न कप्पति मातलि मय्ह भुञ्जितुं,
बुब्बे अदत्त्वा इति मे वत्तुत्तमं ।
न चापि एकासनमरियपूजितं,
असं विभागीच सुखं न विन्दतीति ॥”

अर्थ—

“मातली ! खानुभन्दा अघि कसैलाई नदिइकन म खाएँ—यो मेरो उत्तम व्रत हो । एकलै भोजन गर्ने आर्य-प्रशंसित हुन । दान नदिई खानेलाई सुखलाम हुन ।”

“भन्ते ! अरुलाई नदिइकन खानमा के दोष देखेर तपाइले यो व्रत पालन गर्नुभएको हो ?” भनी मातलीले सोधेपछि उसले भन्यो—

१. “थीघातका येचिमे पारदारिका,
मित्तहनो येच सपन्ति सुब्बते ।
सब्बेच ते मच्छरियञ्चमाधमा,
तस्मा अदत्त्वा उदकम्पि नास्मिये ॥

२. “यो हित्थिया वा पुरिसस्स वा पत्त,
दस्सामि दानं विदु सम्पवण्णितं ।
सद्धा वदञ्जू इध वीतमच्छरा,
भवन्ति हेते सुचिसम्मसम्मता’ति ॥”

अर्थ—

१—“स्त्रीघात गर्नु, परदार गमन गर्नु, मित्रद्रोह गर्नु, धार्मिक श्रमण ब्राह्मणलाई गालिगर्नु र पाँचौं कंजूस हुनु—यी सबै अधर्म हुन् । त्यसैले नदिइकन म पानी पनि पिउँछु ।

२—“स्त्रीलाई वा पुरुषलाई विज्ञद्वारा प्रशंसित वान दिन्छु । यसो गर्नले श्रद्धा हुन्छ, भनेको कुरा जान्ने हुन्छ र कंजूसपनलाई हटाउँछ बनि यही नै पवित्र र सत्ययुक्त हुन्छ ।”

यति सुनेर देखने गरी मातली एक ठाउँमा उभियो । त्यसबखत ती चारवटी देवकन्याहरू पनि चारदिशामा उभिइरहे । श्री पूर्वदिशामा उभिई, आशा दक्षिणदिशामा उभिई, श्रद्धा पश्चिमदिशामा उभिई र हिरी (=ही) उत्तरदिशामा उभिई । यो कुरा प्रकाशपार्दै शास्ताले भन्नुभयो—

१. “अतो मुता देववरेण पेसिता,
कञ्जा चतस्सो कनकत्तचूपमा ।
आसा च सद्धा सिरी ततो हिरी,
तं अस्समं आगमुं यत्थ कोसियो ॥

२. “ता दिस्वा सब्बो परमप्पमोदितो,
सुभेण वण्णेण सिखारिवग्गिनो ।
कञ्जा चतस्सो चतुरो चतुद्दिसा,
इच्चब्रवी मातलिनो च सम्मुखा ॥

३. “पुरिमं दिसं का त्वं पभासि देवते,
अलङ्कता तारवराव ओसधी ।
पुच्छामि तं कञ्चनवेल्लिविग्गहे,
आचिक्ख मे त्वं कतमासि देवता ॥

४. "सिराहं देवी मनुजेसु पूजिता,
अपापसत्तूपनिसेवनी सदा ।
सुधाविवादेन तवन्तिमागता,
तं मं सुधाय वरपञ्च भाजय ॥

५. "यस्साहं इच्छामि सुखं महामुनि,
स सब्बकामेहि नरो पमोदति ।
सिरीति मं जानाहि जूहतुत्तम,
तं मं सुधाय वरपञ्च भाजया'ति ॥"

अर्थ—

१—"देवेन्द्रद्वारा त्यहाँबाट पठाइएपछि सुवर्णवर्णी आशा, श्रद्धा, श्री र हिरी चारवटो देवकन्याहरू कोसिय नसिरहेको आश्रममा आए ।

२—"अग्निशिखा जस्तै सुवर्णवर्णी भई ती चारवटो कन्याहरूलाई चारै दिशामा देखेर अति प्रसन्न भई कोसियले मातङ्गीको अगाडि यस्तो भन्यो—

३—"अलंकृत भई ताराहरूमध्ये उत्तम ओसधि तारालि केँ प्रकाशपादैँ पूर्वदिशामा बस्ने कञ्चन शरीर भएकी तिमिसँग सोध्दछु कि तिमि कुन देवी हौ ?

४—"म मनुष्यहरूमा पूजिता 'श्री' देवी हुँ । म सधैं निष्पापी

पुरुषहरूकहाँ रहन्छु । सुधाभोजनको विवादले म तिमोकहाँ आएको हुँ ।
हे श्रेष्ठ-प्राज्ञ ! त्यो सुधाभोजन मलाई देऊ ।

५-“हे महामुनि ! जुन पुरुषको म सुख चाहन्छु त्यो पुरुष सबै
कामनाद्वारा आनन्दित हुन्छ । हे श्रेष्ठ-प्राज्ञ ! ‘श्री’ भनी मलाई जानी
सुधाभोजन देऊ ।”

यो सुनेर कोसियले मन्यो—

१. “सिप्येन विज्जाचरणेन बुद्धिया,
नरा उपेता पगुणा सकम्मना ।
तया विहीना न लभन्ति किञ्चनं,
तयिदं न साधु यदिदं तया कतं ॥
२. “पस्सामि पोसं अलसं महग्घसं,
सुदुक्कुलीनम्पि अरूपिमं नरं ।
तयानुगुत्तो सिरि जातिमं अपि,
पेसेति दासं विय भोगवा सुखी ॥
३. “तं तं असच्चं अविभज्जसेविनिं,
जानामि मूल्हं विदुरानुपातिनिं ।
न तादिसी अरहति आसनूदकं,
कुतो सुधा गच्छ न मय्ह रच्चसी’ति ॥”

अर्थ —

१—“मानिसहरू आफ्नो शिल्प, विदधा र आचरणद्वारा आफ्नो काममा दक्ष भएर पनि तिम्रो बिना केही पाउन सक्दैनन् । यो तिम्रो राम्रो काम होइन जो तिम्रो यस्तो गल्छौ ।

२—“म यहाँ देख्दछु कि तिम्रो अनुग्रहले अल्छी, धेरै खाने, बडो खराब कुलको कुरूप पुरुषलाई पनि भोगसम्पन्न सुखी बनाई जातिसम्पन्न भएनती पुरुषलाई भने दास समान बनाउँछ्यौ ।

३—“हे अविवेकपूर्ण असत्यमा बस्ने ! यो तिम्रो मूढता हो । हे पण्डितहरूलाई खसाल्ने ! तिम्रो जस्तीलाई आसन र पानी पनि दिन योग्य छैन भने कहाँको सुधाभोजन ! जाऊ, तिम्रोलाई म रुचाउँदिन ।”

उ उहाँ अन्तर्धान भई । त्यसपछि आशासँग कुरा गर्दै भन्यो —

१. “का सुक्कदाठा पटिमुत्तकुण्डला,
चित्तङ्गदा कम्बुविमट्टधारिणी ।
ओसित्तवण्णं परिदग्ध सोभसि,
कुसगिरत्तं अपिलग्ध मञ्जरि ॥

२. “मिगीव भन्ता सरचापधारिना,
विराधिता मन्दमिव उदिकखसि ।
को ते दुतियो इध मन्दलोचने,
न भायसि एकिका कानने वने'ति ॥”

अर्थ—

१—“हे सेता दांत भएकी ! हे कुण्डल धारण गरेकी ! हे विचित्र अंग भएकी ! हे सुवर्ण अलंकार धारण गरेकी ! हे दिव्यवस्त्र धारण गरी सुन्दरी भएकी ! हे कुशाग्नि जस्तै रातो मञ्जरी धारण गरेकी !

२—“घनुष बाँण लिएको व्याघ्राद्वारा हानेकी मृगी जस्तो मन्दलोचनले हेने ! तिम्नो यहाँ दोश्रो को छ ? यस्तो जंगलमा एक्लै तिमी डराउँदिनौ ?”

त्यसपछि उ भन्दछे—

“न मे दुतियो इधमत्थि कोसिय,
मसक्कसारप्पभवम्हि देवता ।
आसा सुधासाय तवन्तिमागता,
तं मं सुधाय वरपञ्च भाजयाति ॥”

अर्थ—

“हे कोसिय ! यहाँ मेरो कोही छैन । म त्रयस्त्रिंश भवनमा जन्मेकी देवी हुँ । म सुधाभोजनको आशा लिएर तिमीकहाँ आएकी हुँ । हे श्रेष्ठ-प्राज्ञ ! मलाई सुधाभोजन देऊ ।”

यो सुनेर कोसिय भन्दछ—“तिमी चाहि जसलाई रुचाउँछ्यौ उसलाई आशाको फल सफलपारिदिन्छ्यौ । जसलाई तिमी रुचाउँदिनौ

उसलाई बिझी । तिम्रो जस्ती इच्छा गरेको काम बिनासधानै अरु छैनने भन्ने कुरा प्रकाशपाद भन्यो —

१. "आसाय यन्ति वणिजा घनेसिता,
नावं समारूह परेन्ति अण्णवे ।
ते तस्थ सीदन्ति अथोपि एकदा,
जीनाघना एन्ति विनट्टपाभता ॥
२. "आसाय खेत्तानि कसन्ति कस्सका,
वपन्ति बीजानि करोन्तुपायसो ।
ईतीनिपातेन अवुट्टिकाय वा,
न किञ्चि विन्दति ततो फलागमं ॥
३. "अथत्तकारानि करोन्ति भत्तुसु,
आसं पुरक्खत्वा नरा सुखेसिनो ।
ते भत्तुरस्था अतिगाल्हिता पुन,
दिसा पनस्सन्ति अलद्ध किञ्चनं ॥
४. "जहित्वा घञ्जञ्च घनञ्च आतके,
आसाय सग्गाधिमना सुखेसिनो ।
तपन्ति लूखम्मि तपं चिरन्तं,
कुम्मंगममारूह परेन्ति दुग्गातिं ॥

५. "आसाविसंवादिकसम्मता इमे,
आसे सुधासं विनयस्सु अत्तनि ।
न तादिसी अरहति आसनूदकं,
कुतो सुधा गच्छ न मय्ह रच्चसी'ति ॥"

अर्थ —

१—" धनको खोजिगरी आशा लिएर व्यापारीहरू नौका चढेर समुद्रपारी पनि जान्छन् । कहिलेकाहि उनीहरू समुद्रमा डुब्छन् पनि । धन विनाशभई उनीहरू विनष्ट भएर आउँछन् ।

२—" आशा लिएर नै किसानहरू खेत जोत्छन्, उपाय गरी बिऊ रोप्छन् । अनावृष्टिले गर्दा वा धानमा रोग लागनाले त्यसबाट उनीहरूले केही फल पाउँन सक्दैनन् ।

३—" सुखकामी मानिसहरू आशा लिएर नै युद्धमा आफ्नो मालिकको सेवा गर्छन् । स्वामीकोनिमित्त मरिमेटी कामगर्ने उनीहरू युद्धद्वारा पीडित भई केही नपाई यताउता भागेर जान्छन् ।

४—" स्वर्गको इच्छागर्ने सुखकामी मानिसहरू धनधान्य र ज्ञातिबन्धुहरूलाई त्यागी रुक्ष जीवन बिताई चिरकालसम्म तपस्या गर्छन् । तर कुमार्गमालागी दुर्गतिमा पुग्छन् ।

५—" हे आशे ! तिम्रो कूठवादी ह्वी । हे आशे ! सुधाभोजनको आशालाई छाडिदेऊ । त्यस्तालाई आसन र पानी त दिन योग्य छैन भने कहाँबाट सुधाभोजन ! जाऊ, तिम्रीलाई म रचाउँदिन ।"

उसले प्रतिक्षेप गरेपछि उ पनि उहीं अन्तर्धान भई । त्यसपछि
श्रद्धासँग कुरा गर्दै गाथा भयो—

“दह्लमाना यससा यसस्सिनी,
जिषञ्जनामव्हयनं दिसं पति ।
पुच्छामि तं कञ्चनवेल्लिविग्गहे,
आचिव्व मे त्वं कतमासि देवता’ति ॥”

अर्थ—

“हे यशले यशस्विनी भई तेजिली भएकी ! हे दिशामा
उभ्रिइएकी तिरस्कृत नाम भएकी ! हे स्वर्णवर्णी ! तिमिसँग म सोध्दछु
कि तिमो कुनचाहि देवी हौ ?”

त्यसपछि उसले गाथा भनी—

“सद्धाहं देवी मनुजेषु पूजिता,
अपापसत्तूपनिसेविनी सदा ।
सुधाविवादेन तवन्तिमागता,
तं मं सुधाय वरपञ्च भाजया’ति ॥”

अर्थ—

“म मनुष्यहरूमा पूजिता श्रद्धा भन्ने देवी हूँ । म सधैं तिष्वापी
पुरुषहरूको साथमा बस्छु । सुधाभोजनको विवादको कारणले म तिमो-
कहाँ आएकी हूँ । हे श्रेष्ठ-प्राज्ञ ! मलाई सुधाभोजन देऊ ।”

अनि कोसियले जसको वचन भए पनि विश्वासगरी तदनुसार काम गर्दा कर्तव्यभन्दा पनि धेरैजसो अकर्तव्य नै प्राणीहरू गर्छन् । त्यो जन्मै तिमोले नै गराएकी हूँ” भनी यसो भन्यो—

१. “दानं दमं चागमथोपि संयमं,
आदाय सद्दाय करोन्ति हेकदा ।
थेय्यं मुसाकूटमथोपि पेसुणं,
करोन्ति हेके पुन विच्चुता तथा ॥
२. “भरियासु पोसो सदिसीसुपेक्खवा,
सीलूपपन्नासु पतिव्वतासु ।
विनेत्वा छन्दं कुलधीतियासुपि,
करोति सद्धं पन कुम्भदासिया ॥
३. “त्वमेव सद्धे परदारसेविनी,
पापं करोसि कुसलम्पि रिञ्चसि ।
न तादिसी अरहसि आसनुदकं,
कुतो सुधा गच्छ न मय्ह रुच्चसी’ति ॥”

अर्थ—

१—“कहिले काँहि मानिस भ्रष्टाको कारणले दान, दम, त्याग र संयम गर्छन् । फेरि कहिले काँहि तिम्नो कारणले चोरी, मृषा, छलकपट र चक्कली पनि गर्छन् ।

२-“आहू वेत्सी समान कुलकी भार्याप्रति ओंसा भीएर पनि,
शौचिती वेत्तिप्रता भुवा पनि कुम्भदासीको भुरा सुनी कुलकुमारी प्रतिको
प्रेमलाई छाडी अरुलाई सेवन गर्छन् ।

३-“हे भइ ! तिमो नै परदारगमन गर्ने ह्यौ । कुशलतालाई
छाडेर अकुशलता पनि गछ्यौ । त्यस्तालाई आसन र पानी त दिन योग्य
छैन भने कहाँको सुधाभोजन ! जाऊ, म तिमोलाई दघाउँदिन ।”

उ उहाँ अन्तर्धान भई । कोसियले पनि उत्तरबिनातिर
उमिहरहेको ‘हिरी’ सँग कुरागर्वे बुझवटा गाथा भन्यो—

१. “जिघञ्जरति अरुणस्म ऊहते,
या दिस्सति उत्तमरूपवण्णिनी ।
तथूपमा मं पटिभासि देवते,
आचिक्ख मे त्वं कतमासि अच्छरा ।

२. “काला निदाघेरिव अगगजातिव,
अनिलेरिता लीहितपत्तमांलिनी ।
का तिट्टसि मन्दमिवावलोकयं,
भासेसमानाव गिरं न मुञ्चसोति ॥”

अर्थ—

१-“हे देवी ! रातको अन्त्यको अरुणीवय समयमा जो उत्तम
रूप धारिणी ‘उवा’ देखिने हो मलाई तिमो त्यस्तै लाग्दछ्यौ ।
अन, तिमो कुनघाँहि अत्तरा ह्यौ ?

२—“ गर्भोको याममा कालोमेघ जस्तै नयाँ खेतमा फलाएको फल जस्तै बतासले चलिरहेको रक्तवर्ण लता जस्तै मन्द मन्द हेरी उभिइरहेको तिम्रो कोह्वी ? लाग्छ कि तिम्रो भसँग बोलन चाहन्छ्यौ, तर केही बोल्दैनौ ।”

स्थसपच्छि उ भन्द्ये—

“हिराहं देवी मनुजेषु पूजिता,
अपापसत्तूपनिसेविनी सदा ।
सुधा विवादेन तवन्तिमागता,
सा तं न सक्कोमि सुधम्पि याचितुं,
कोपीनरूपा विय याचनित्थियाति ॥”

अर्थ—

“म मानिसहरूमा पूजिता ‘हिरी’ (=ही) भन्ने देवी हुँ । निष्पापी मानिसहरूसँग म संधै बस्छु । सुधाभोजनको विवादको कारणले म तिम्रो कहीं आएको हुँ । तैपनि म सुधाभोजन माग्न सक्दिन किनकि माग्नु भनेको आइमाईहरूको निमित्त लाजले मर्नु जस्तै हो ।”

यो सुनेर तापसले दुइवटा गाथा भयो—

१. “धम्मेन जायेन सुगत्ते लच्छसि,
एसो हि धम्मो नहि याचना सुधा ।

तं तं अथाचन्तिमहं निमन्तये,
सुधाय यम्पिच्छसि तम्पि दम्मि ते ॥

२. “सा त्वं मया अज्ज सकम्हि अस्समे,
निमन्तिता कञ्चनवेल्लिविग्गहे ।
तुवं हि मे सब्बरसेहि पूजिया,
तं पूजयित्वान सुधम्पि अस्मिये’ति ॥”

अर्थ—

१—“हे सुगात्रे ! धर्मपूर्वक र न्यायपूर्वक तिमीले नै पाउनेछ्यौ ।
सुधाभोजन नमानुनै धर्म हो । अतः म तिमीलाई निम्त्याउँछु, सुधा-
भोजन मात्र होइन अरु पनि जो तिमी चाहन्छ्यौ दिनेछु ।

२—“हे कञ्चनवर्णा शरीर भएकी ! आज तिमीलाई मेरो
आश्रममा निम्त्याउँछु । सुधाभोजन मात्र होइन अरु रसहरूले पनि
तिमीलाई पूजा गर्छु । यदि बाँकी रहेको खण्डमा म पनि सुधाभोजन
गर्नेछु ।”

त्यसपछि यो अभिसम्बुद्ध गाथा हो—

१. “सा कोसियेनानुमता जुतीमता,
अद्धा हिरि रम्मं पाविसियस्समं ।
उदञ्जवन्तं फलमरियपूजितं,
अपापसत्तूपनिसेवितं सदा ॥

२. "रुक्खग्गहणा बहुकेत्थ पुप्फिता,
अम्बा पियाला पनसा च किंसुका ।
सोभञ्जना लोद्दमथोपि पन्नका,
केका च भङ्गा तिलका च पुप्फिता ॥
३. "साला करेरी बहुकेत्थजम्बुयो,
अस्सत्थनिग्रोधमधूकवेतसा ।
उद्दालका पाटलिसिन्धुवारिता,
मनुञ्जगन्धा मुचलिन्दकेतका ॥
४. "हरेणुका वेलुका वेणुतिन्दुका,
सामाकनीवारमथोपि चीनका ।
मोचा कदली बहुकेत्थसालियो,
पवीहयो आभुजिनो पि तण्डुला ॥
५. "तस्स च उत्तरे पस्से जाता पोक्खरणी सिवा ।
अकक्कसा अपम्भारा साधु अप्पटिगन्धिया ॥
६. "तत्थ मच्छा सन्निरता खेमिनो बहुभोजना ।
सिङ्गू सवङ्का सकुला सतवङ्का च रोहिता ।
आलिगगरकाकिण्णा पाठीना काकमच्छका ॥
७. "तत्थ पक्खी सन्निरता खेमिनो बहुभोजना ।
हंसा कोञ्चा मयूरा च चक्कवाका च कुक्कुहा ।
कुणालका बहुचित्रा सिखण्डो जीवञ्जिवका ॥

८. "तत्र पाण्डुरमायन्ति नानामिमगणा बहू ।
सीहा व्यग्धा वराहा च अक्षकोकतरुच्छ्रयो ॥
९. "पलासादा च गवजा महिसा रोहिता रुक् ।
एण्येय च वराहा च गणिनो निङ्कसूकरा ॥
१०. "कदलिमिगा बहुवेद्य विलारा मयकणाका ।
छमागिरी पुष्क विचित्र मृद्यता ।
दिजाभिधुत्वा दिजसङ्घसेवित्वाति ॥"

अर्थ—

१—"कोसियुक्तो भाशा पाई तेजिली शरीर भएकी उ बानी सुसम्पन्न भएकी, अनेक फलहरू भएकी, मायैहरूद्वारा प्रशंसित र निष्पाव मनुष्यहरूद्वारा सेवित आश्वममा गई ।

२—"त्यहाँ फलफूलहरू सुपुष्पित थिए र भाँप, पिपल, कटहर, पर्लाँत, सोमञ्जन, लोह, पथ, केका, मज्जा र तिलका मन्ने रक्षक पनि थिए ।

३—"त्यहाँ शाल, करेरी, छेदे कमुनाफा रक्षक, पीपल, वर, मधुक, वेतला, उद्दालक, पाटलि, सिन्धुवारित, मनोरम सुगन्ध भएकी मुचलिनव र केतकका रक्षक थिए ।

४—"त्यहाँ हरेणुका, वेतु, वेणुतिन्वुक, साम्बुक, नीबर, चीनक, मोच, केरा र छेदे प्रकारका धान्यवर्गहरू थिए ।

५—“त्यसको उत्तरतिर कर्कश नभएको, अभेदघ तट भएको सुगन्ध गन्धित रात्रो पोखरी थियो ।

६—“त्यो अभयप्राप्त पोखरीमा धेरै खानाको साथ धेरै माछाहरू थिए । जस्तै—सिगु, सवड्क, सकुला, सतवड्क, रोहित, अलिगरक, काकिष्ण, पाठिना र काकमाछाहरू ।

७—“त्यहाँ अभयप्राप्त तथा धेरै भोजनप्राप्त चराहरू थिए । जस्तै—हंस, क-याङ्कुरुड, मयूर, चखेवा, कुकुर, कोइली, रंगविरंगी भालेमयूर र जीवजीवकहरू ।

८—“त्यहाँ अनेक मृगगणहरू पानी पिउन आउँछन् । जस्तै—सिंह, बाघ, बनेल, भालु, कोक र तरच्छहरू ।

९—“त्यहाँ गंडा, गवज, अर्ना, रोहित, रुमृग, एणीमृग, बनेल, मोकर्ण र तिकसूगुरहरू—

१०—“त्यहाँ कदलिमृग, धेरै बिरालाहरू, ससकण्णक, डुंगाका पर्वतहरू, विचित्र फूलहरू, मधुरस्वरले कराइरहेका चराहरू र चराहरूका बयानहरू छन् ।”

यसरी भगवान्‌ले कोसियको आश्रमको वर्णना गर्नुभयो । अरु ‘द्विरी’ देवी त्यहाँ गएको आदि कारण दर्शाउनकोनिर्मरु भन्नुभयो—

१. “सा मुत्तचा नीलदुभाभिलम्बिता,
विज्जु महामेघरिवानुपज्जथ ।

तस्सा सुसम्बन्धसिरं कुसामयं,
 सुचि सुगन्धं अजिनूपसेवितं ।
 अत्रिच्छकोच्छं हिरिमेतदन्नवि,
 निसीद कल्याण सुखयिदमासनं ॥

२. "तस्सा तदा कोच्छगताय कोसियो,
 यदिच्छमानाय जटाजिना धरो ।
 नवेहि पत्तेहि सयं सहृदकं,
 सुधाभिहासी तुरितो महामुनि ॥

३. "सा तं पटिग्गय्ह उभोहि पाणिहि,
 इच्चन्नवी अत्तमना जटाधरं ।
 हन्दाहमेतरहि पूजिता तथा,
 गच्छेय्य ब्रम्हे तिदिवं जिताविनी ॥

४. "सा कोसियेनानुमता जुतीमता,
 उदीरिता वण्णमदेन मत्ता ।
 सकासे गन्त्वान सहस्सचक्खुनो,
 अयं सुधा वासव देहि मे जयं ॥

५. "तमेन सक्कोपि तदा अपूजयि,
 सहिन्दा च देवा सुरकञ्जमुत्तमं ।
 सा पञ्जली देवमनुस्सपूजिता,
 नवम्हि कोच्छम्हि यदा उपाविसी'ति ॥"

अथ—

१—“नीलवृक्षको शाखा समाती, महामेघद्वारा आमन्त्रित
विजुली जस्तं सुन्दर त्वचा भएकी उ वहाँ पुगी । अनि योग्य पवित्र
कुशासनमाथि सुगन्धित मृगछाला बिच्छुचाई ‘हिरी’ लाई कोसियले
भन्यो—‘हे कल्याणी ! यो आसनमा सुखपूर्वक बस’ ।

२—‘आसनमा बसेकी ‘हिरी’ को निमित्त जटाजिनधारी
कोसिय महामुनिले दक्षिणोदकको साथ नयाँ पातमा स्वयं हतार
हतार गरी सुधामोजन लिएर आयो ।

३—“अनि दुइहातले सन्तोषपूर्वक ग्रहण गरी उसले जटाधारी-
लाई यस्तो भनी—अहिले निमीद्वारा पूजित भएँ, हे ब्रह्म ! अब म
विजयी भई स्वर्गलोकमा जानेछु ।

४—“अनि कोसियबाट अनुमति पाई सहस्रनेत्र शक्रकहाँ गई
वर्णमदले मत्त भएकी उसले यस्तो भनी—‘हे वासव ! यो सुधामोजन
हो, अब मलाई ‘जय’ दिनुहोस्’ ।

५—“अनि शक्रले पनि देवताहरूसँग सुरकन्यालाई पूजा गरे ।
जब उ नयाँ आसनमा बसी तब देवमनुष्यहरूले पनि पूजा गरे ।”

यसरी उसको पूजा गरी शक्रले सोचनथाले—के कारणले
कोसियले अरुलाई नदिई यसलाई सुधामोजन दिएको होला ? यो
कारण जान्नकोनिमित्त उनले फेरि मातलीलाई पठाए । यसको अर्थ
प्रकाशपाद शास्ताले भन्नुभयो—

“तमेव संसी पुनरेव मातर्लि,
 सहस्सनेत्तो तिदसानमिन्दो ।
 गन्त्वान वाक्यं मम ब्रूहि कोसियं,
 आसाय सद्दयाय सिरिया च कोसिय,
 हिरी सुधं केन मलत्थ हेतुना’ति ॥”

अर्थ—

“सहस्रनेत्र भएका देवेन्द्रले फेरि मातलीलाई भने— कोसिय-
 कहीं गई मेरो वचनले यसो भन— ‘हे कोसिय ! आशा, श्रद्धा र
 श्रीले नपाई ‘हिरी’ ले सुधाभोजन किन पाई ?”

उनको वचन स्वीकार गरी उ वैजयन्त रथमा बसी गयो ।

रथो अर्थ प्रकाशपादौं शास्ताले भन्नुभयो—

१. ‘तं सुप्लवत्थं उदतारयी रथं,
 दह्ल्लमानं उपकिरिय सादिसं ।
 जम्बोनदीसं तपनेय्य सन्निभं,
 अलङ्कृतं कञ्चन चित्तसन्तिकं ॥

२. “सुवण्णचन्देय बहू निपातिता,
 हत्थि गवस्सा किक्किव्यग्घदीपियो ।
 एणेत्यका लङ्घीमयत्थ पक्खियो,
 मिगेत्थ वेलुरियमया युधायुता ॥

३. "तत्थस्सराजहरयो अयोजयुं,
दस सतानि सुसुनाग सादिसे ।
अलङ्कते कञ्चनजालुरच्छदे,
वावेलिने सद्गमे असंहिते ॥
४. "तं यानसेट्टं अभिरुह मातली,
दसदिसा इमा अभिनादयित्थ ।
नभञ्च सेलञ्च वनस्पतीनिच,
ससागरं पव्यथयित्थ मेदिनं ॥
५. "सखिप्पमेव उपगम्म असम्मं,
पावारमेकंसकतो कतञ्जलि ।
बहुस्सुतं वद्धं विनीतवन्तं,
इच्चन्नवी मातलि देवब्राह्मणं ॥
६. "इन्दस्स वाक्यं निसामेहि कोसिय,
दूतो अहं पुच्छति तं पुरिन्दो ।
आसाय सद्धा सिरियाच कोसिय,
हिरी सुधं केन मलत्थ हेतुना'ति ॥"

अर्थ —

१—"अनि सुखपूर्वक जानकोनिमित्त उसले काञ्चनमय सप्तरत्नले युक्त, सबै परिष्कारहरू भएको रथ हावन तयार गर्नुो ।

२—“त्यस रचमा वेंरै सुवर्णमय चन्द्रमाहरू, हात्ती, गोब, ब्याघ्र, बिलुवा, एणीमृगहरू तथा वेदुर्यैक्य पक्षीहरू बिए ।

३—“त्यसमा एकहजार बलवान् हात्तीहरू जोतिएका बिए । जावाज बिनासाथ जान तयार बिए ।

४—“त्यस्तो श्रेष्ठ मनमा रुस्से आकाश, स्र्गत, जंगल, सागर आदि दशदिशा गुञ्जायमान गर्छे भस्तकी गर्छे ।

५—“उ चाडै नै आश्रममा भुग्यो । जनि आफनो विषयवस्त्र एकांश गरी हातजोडी बहुभुस, गुण-भुस, विनीतवान् देवब्राह्मणलाई मातछीले यस्तो भग्यो—

६—“हे कोसिय ! इन्द्रको बचन सुन । म उनको बूत हुं । इन्द्र सोचवछन् कि आशा, अद्वा र श्री हुंवाहुंवे पनि किन ‘हिरी’ ले सुधाभोजन पाई ?”

उसको बचन सुनी उसले गाथा भग्यो—

“अन्धा सिरी भं पटिभाति मातलि,
सदा अनिच्चा पन देवसारथि ।
आसा विसंवादिकसम्मता हि मे,
हिरी च अरियम्हि गुणे पतिट्टिता’ति ॥”

अर्थ—

“हे मातछी ! मलाई लाग्छ कि ‘श्री’ भनेकी अन्धी छी ।

हे देवसारथी ! मलाई लाग्छ कि 'श्रद्धा' अनित्य हो । 'आशा' असत्यवादी सम्मत छे र 'हिरि' चाहि आर्यधर्ममा प्रतिष्ठिता छे ।"

अब उसको गुण वर्णनागर्दे भन्यो—

१. "कुमारियो याचिमा गोत्ररक्खिता,
जिण्णा च या या च सभत्तुइत्थियो ।
ता छन्दरागं पुसिसेमु उग्गतं,
हिरिया निवारिन्ति सच्चित्तमत्तनो ॥
२. "सङ्गामसीसे सरसत्तिसंयुते,
पराजितानं पततं पलायिनं ।
हिरिया निवत्तन्ति जहित्वा जीवितं,
ते सम्पटिच्छन्ति पुनाहिरीमना ॥
३. "बेला यथा सागरवेगवारिणी,
हिरायं हि पापजनं निवारणी ।
तं सब्बलोके हिरिमरियपूजितं,
इन्दस्स नं वदेय्य देवसारथी'ति ॥"

अर्थ—

१-“ जो गोत्ररक्षिता कुमारी हो, जो विधवा हो, जो स-स्वामी स्त्री हो—यी सबैको मनमा जब रागचित्त उत्पन्न हुन्छ तब 'हिरि' ले नै त्यस चित्तलाई रोक्दछ ।

२- 'बाण र विविध आयुधको बीच युद्धमा पराजित भई भागेर जान लागेको बेलामा 'हिरी' को कारणले नै ज्वान त्यागी फर्केर आफ्नो मालिकलाई बचाउँदछ ।

३- "जस्तै समुद्रको तटले सागरको लहरलाई रोक्छ त्यस्तैगरी 'हिरी' ले पापबाट रोक्दछे । सबै लोकमा आर्यजनद्वारा 'हिरी' पूजित छे । हे देवतारथी ! यही कुरा इन्द्रलाई भनिदिनू ।"

यो सुनेर मातलीले गाथा भन्यो—

"को ते इमं कोसिय दिट्ठिमोदहि,
ब्रह्मा महिन्दो अथवा पजापति ।
हिरायं देवेसु हि सेट्ठसम्मता,
धीता महिन्दस्स महेसि जायथा'ति ॥"

अर्थ—

"हे कोसिय ! यस्तो विचार तिम्रीलाई कसले दियो ? ब्रह्माले, महेन्द्रले अथवा प्रजापतिले ? महेन्द्रकी छोरी 'हिरी' (=ही) ले तिम्रीबाट सुधाभोजन पाएदेखि उ देवताहरूको बीचमा श्रेष्ठ सम्मत भई ।"

उसले यस्तो भन्दा भन्दै त्यसै क्षणमा कोसियको अन्तिम अवस्था आइपुग्यो । अनि मातलीले "हे कोसिय ! तिम्हो आयु-संस्कार क्षीण भयो । दानकार्य पनि सम्पन्न भयो । अब मनुष्यलोकमा

बसेर के गछौं ? आऊ, देवलोकमा जाओ !” भनी त्यहाँ लैजाने विचारा
सरी गाथा भयो—

“हन्देहिदानि तिदिवं समवकम,
रथं समारुह ममायितं इमं ।
इन्दोच तं इन्दसगोत कङ्कति,
अज्जेव त्वं इन्दसहव्यतं वजाति ॥”

अर्थ—

“हन्त ! आऊ, मैले ल्याएको यो सुन्दर रथमा बसी देवलोकमा
जाओ । तिम्रो पूर्वजन्मको सगोत्र इन्द्रले तिम्रो प्रतीक्षा गरिरहेका छन् ।
आज तिमीलाई इन्द्रको सहवासमा पुऱ्याउनेछु ।”

यसरी उसले कोसियसँग कुरा गरिरहेको बेलामा कोसिय
व्युत्तभई औपवातिक देवपुत्र भई रथमा बस्यो । अनि मातङ्गिणीले
उसलाई शक्रकहौं लग्यो । उसलाई देखेर प्रसन्नभई शक्रले आफनी
छोरी ‘हिरीदेवी’ लाई उसको अप्रमहिषी बनाइदिए । उसको ऐश्वर्य
महान थियो । यो अर्थ बुझ्नुभई ‘श्रेष्ठ जनको कर्म यसप्रकार विशुद्ध
हुन्छ’ भन्नुहुँदै शास्ताले अन्तिम गाथा भन्नुभयो—

“एवं समिञ्जन्ति अपापकम्मिनो,
अथो सुचिण्णस्स फलं न नस्सति ।
ये केचि मद्कखु सुघायभोजनं,
सब्बेव ते इन्दसहव्यतं गताति ॥”

अर्थ—

“यसरी निष्पापीको कर्म सफल हुन्छ । सुन्दरिणी गर्नेको फल नाश हुँदैन । जसले सुधामोजुको अनुमोदन गरे तिनै सबै पनि इन्द्रको सहवासमा पुगे ।”

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई “भिक्षुहरूो ! महिले माफ होइन अधि पनि अवानी भई ठूलो कंजूस भएको बेलामा मैले नै यसलाई दमन गरेको बिउँ” भनी जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसभन्दा ‘हिरी देवता’ उत्पलवर्णा बिई र कोशिय बाहि दानपति भिक्षु भियो । पृथ्वीशिव अनुकूल, मातङ्गी आनन्द, सूर्य कश्यप, चन्द्र मौद्गल्यायन, नारद सारिपुत्र र शक्र बाहि म नै बिउँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

२६. सूकर जातक (१५३)

“चतुष्पदो अहं सम्माति...?” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक बूढो स्थविरको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

एकदिन रातमा धर्मदेशना भइरहेको बेलामा शास्ता गन्धकुटीको द्वारसँगको मणिमय भन्याँडमा उभिई मिक्षुसंघलाई सुगतोवाद दिई गन्धकुटीमा मित्रिनुभयो । त्यसबेला तथागतलाई वन्दना गरी धर्मसेनापति आफ्नो परिवेणमा जानुभयो ।

महामौद्गल्यायन पनि परिवेणमा नै आउनु भई एकछिन विश्राम गरी स्थविरकहाँ गई प्रश्न सोध्नुभयो । आकाशमा चन्द्रमा प्रकट भए जस्तै गरी सोधे सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर धर्मसेनापतिले दिनुभयो । चारै परिषद् धर्मश्रवण गरी बसिरहे ।

१. जा. पा. I. पृ. ३४: सूकरजातकं, नं. १५३, अ. क. I-II.

पृ. ३८६.

अनि त्यहाँ एक बूढो स्थविरले सोचनथाह्यो—“ यदि मैले यो परिषद्को बीचमा सारिपुत्रसँग गोलमाल गरी एक प्रश्न सोध्ने भने यो परिषद्ले मलाई ‘बहुश्रुत रहेछ’ भन्ने ठानी मेरो सत्कार र सम्मान गर्नेछ ।” यति सोची परिषद्को बीचबाट उठी स्थविरकहाँ गई एक छेउमा उभिई “आधुतो ! सारिपुत्र ! हामी पनि तपाइसँग एउटा प्रश्न सोध्न चाहन्छौं । हामीलाई पनि समय दिनुहोस् र तपाइको निर्णय पनि दिनुहोस् भन्दै—“ बाँढेको नै नबाँढिएको, निग्रह गरेको नै निग्रह नगरिएको र विशेषता नै अविशेषता हो ?” भनी सोधयो ।

उसलाई हेरेर स्थविरले “यो बूढो पनि छ र इच्छाको वशमा पनि छ, यो तुच्छ र केही जान्दैन” भन्ने सोची उसँग केही नबोली लज्जित भई पंखा^१ राखी आसनबाट ओल्होँ परिवेणमा जानुभयो । महाभौद्गल्यायन स्थविर पनि आफ्नो परिवेणमा नै जानुभयो । मानिसहरूले उठी “समात यो दुष्ट बूढोलाई ! हामीलाई मधुर धर्मश्रवण गर्न दिएन” भनी उनीहरूले लखेटे । उ भागेर जाँदा विहारको छेउमा भाँचिएको फलेक भएको चर्पीबाट लडी गुहुमा लटपटिएर उठ्यो । उसलाई देखेर मानिसहरू घृणागर्न थाले र शास्ताकहाँ गए ।

उनीहरूलाई देखेर शास्ताले “उपासकहो ! केहो ? असमयमा आयो नि ?” भनी सोध्नुभयो । उनीहरूले सो कुरा बताए ।

१. त्यसबखत धर्मदेशना गर्दा हातमा पंखा लिनै चलन थियो । आजकल पनि लंकामा यस्तै चलन छ ।

शास्ताले “उपासकहो ! अहिले मात्र यो बूढो फूलेर आफनो बल नजानी महाबलवान्संग ङगडा गरेर गुहुमा लटपटिएको होइन अघि पनि यो फूलेर आफनो बल नजानी महाबलवान्संग ङगडा गरेर गुहुमा लटपटिएको थियो” भनी भन्नुहुँदा उनीहरूले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा हिमालय प्रदेशको पर्वत गुफामा सिंह योनिमा जन्मेका बोधिसत्व बास बसे । त्यसको आसपासको एक तलाउको आश्रय लिई धेरै सूगुरहरू बसेका थिए । सोही तलाउको आश्रय लिई तपस्वीहरू पनि पर्णशालाहरूमा बस्थे ।

अनि एकदिन सिंहले भैंसी र हस्तिनीहरूमध्ये कुनै एकलाई मारी भरिपूर्ण मासु खाई तलाउमा ओल्हीं पानी पिई उक्लिरहेको थियो । त्यसबखत एउटा मोटो सूगुर त्यो तलाउको आसपासमा चरिरहेको थियो । सिंहले उसलाई देखेर “अर्को दिनमा यसलाई खानुपर्छ, मलाई देखेर फेरि उ नआउन सक्छ” भनी उ नआउने डरले तलाउबाट माथि उक्लेर एक छेउ लागेर जान थाल्यो । सूगुरले देखेर “मलाई देखेर भयले नजिकमा आउन नसकी डरले यो भागेर जाँदैछ । आज यो सिंहसँग लड्नुपर्छ” भनी टाउको उठाई उसलाई लड्नको-निमित्त आह्वान गर्दै पहिलो गाथा भन्यो —

“चतुष्पदो अहं सम्म त्वम्पि सम्म चतुष्पदो ।
एहि सीह निवत्तस्सु किम्भु भीतो पलायसी’ति ॥”

अर्थ—

“हे सोम्य ! मैं पनि चौपाया हूँ र तिमो पनि चौपायाहूँ ।
हे सिंह ! फकर आज, किन डराई भागेर जाँदछो ?”

उसको कुरा सुनी—“सोम्य सुगुर ! आज तिमिसँग युद्ध हुने
छैन । आजको सातौँ दिनमा यसै ठाउँमा युद्ध हुनेछ ।” भन्दै सिंह फकर
गयो ।

“सिंहको साथ लड्नेछु” भनी संतोषभरी यो उभैर उभैर
जीवन नतिशरहरूलाई सुनायो ।

उसको कुरा सुनी उनीहरू भयभीत भई “अब तिमिले हामी
सबैलाई विनाश गराउनेछौं । आफ्नो बललाई नजानी सिंहको साथ
लड्न चाहन्छौं । सिंह आएर हामी सबैको ज्यान लिने छ । दुस्साहस
काम नगर” भनी भनि ।

अनि उ भयभीत भई “अब के गर्नु त ?” भनी सोध्यो ।

सुगुरहरूले “यो तस्कोहरूको विज्ञा बल्ने ठाउँमा गर्नु साहसिक-
सम्म त्यो कुह्रेको गुह्रमा तिम्नो शरीर लटपटाई, शरीर सुकाई सातौँ
दिनका सीतको पानीले पिजाई सिंह आउनुभन्दा अगाडि नै अघर
हावा बहने ठाउँ जानी हावा बहने ठाउँमा उभिएर बस । सुग्घर सक्का

चाहने सिंहले तिम्नो शरीर सुँधी तिमीलाई विजयी बनाइ जानेछ ”
सती भने ।

उस्तै गरी सातौँ दिनमा उ त्यहाँ उभिइरह्यो । सिंहले उसको शरीरको दुर्गन्ध सुँधी गुह्रले लटपटिएको भन्ने जानी “सौम्य सूरुर ! तिमीले राम्रँ उपाय गर्नुो । यदि तिमी गुह्रमा नलटपटिएको भए र्याँह नै तिम्नो ज्यान लिने थिएँ । अब म तिम्नो शरीरलाई न मुखले टोक्न सक्छु, न त खुट्टाले प्रहार गर्न सक्छु; तिमीलाई नै विजयी बनाइदिन्छु ” भन्दै बोश्रो गाथा भन्यो—

“अमुचि पूतिलोमोसि दुर्गन्धो वासि सूकर ।
सवे युञ्जितुकामोसि जयं सम्म ददामिते’ति ॥”

अर्थ—

“हे सूरुर ! तिम्नो रौँ घृणायुक्त फोहर छ र तिम्नो शरीरबाट दुर्गन्ध आउँदै छ । हे सौम्य ! यदि तिमी युद्ध गर्न चाहन्छ्यो भने तिमीलाई नै विजयी बनाइदिनेछु ।”

यति भनी सिंह फर्केर आफ्नो खाना लिई तलाउमा पानी पिई पर्वतको गुफामा नै गयो ।

सूरुरले पनि “सिंहलाई मैले जितेँ” भनी आफ्ना नातेदारहरूलाई भन्यो । उनीहरू भयभीत भई अर्को कुनै दिनमा आई “सिंहले हामी

[२०६]

सूकर जातक

सबको ज्यान लिनेछ” भन्ने विचारले भागेर अर्को ठाउँमा गए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत सूगुर हुने बूढो थियो र सिंह चाहिँ म नै थिएँ ”
भनी भन्नुभयो ।

२७. चतुमट्ट जातक (१८७)

“उच्चै विटभिमारुह्या’ति... १” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले एक बूढो भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

एकदिन बुइ अप्रभ्रावकहरू परस्पर प्रश्नोत्तर गरी बसिरहेको बेलामा उनीहरूकहाँ गई तेश्रो पुरुष भई बसेर एक बूढो भिक्षुले “ भन्ते ! हामी पनि तपाइहरूसँग प्रश्न गर्नेछौं र तपाइहरूले पनि आफ्नो शंका लागेको कुरा हामीसँग सोध्नुहोस् ” भनी भन्यो ।

उ प्रति घृणा गरी स्थविरहरू उठेर गए । स्थविरहरूको धर्मकथा सुन्नकोनिमित्त भेलाभई बसिरहेको परिषद्को सभा भंग भएपछि परिषद् शास्ताकहाँ गयो । शास्ताले “ किन असमयमा आएका ह्वी ? ” भनी सोध्नुभएपछि उक्त कुरा बतायो ।

१. जा. पा. I. पृ. ४५: चतुमट्टजातकं, नं. १८७, अ. क. I-II.

पृ. ४५१.

शास्ताले " भिक्षुहो ! अहिते मात्र यसमाथि घृणा गरी केही नबोली सारिपुत्र मौद्गलयायनहरू उठेर गएका होइनन् अधि पनि गएका थिए " भनी मन्नुमई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व जंगलका वृक्षवेत्ता भएका थिए । बुद्ध हुंस-बन्धुहरू चित्रकूट पर्वतबाट निस्की ल्यो रूखमा बसेर गोधर छोउन जान्थे । फर्केर आउँदा पनि सोही रूखमै विश्राम गरी चित्रकूटमा जाने गर्थे । समय बित्दै गएपछि बोधिसत्वसँग उनीहरूको विश्राम भयो । अनि जाँदा पनि आउँदा पनि परस्पर कुशलक्षेम कुरा गरी घर्मकथा सुनाएर जान्थे ।

एकदिन रूखको टुप्पोमा बसी बोधिसत्वसँग उनीहरूले कुरा गरिरहेको बेलामा त्यस रूखमति ब्रह्मिई ती हुंस-बन्धुहरूसँग कुरा गर्दै भौट्टा स्थालले पहिलो गाथा भयो—

"उच्चे विटभिमारुह मन्तयव्हो रहोगता ।

नीचे ओरुह मन्तव्हो मिगराजापि सोस्सती'ति ॥"

अर्थ—

"रूखमाथि बसी रहस्यमय रूपले कुरा गर्दै छौ । तल आएर

कुरा गर ताकि मृगराजाले? पनि सुन्न पाउनेछ ।”

घणा गरी हंस-बच्चाहरू उडेर चित्रकूटमा नै गए । उनीहरू गइसकेपछि स्याललाई बोधिसत्वले दोशो गाथा भने—

“यं सुपण्णो सुपण्णेन देवो देवेन मन्तये ।

किं तत्थ चतुमट्टस्स बिलं पविस जम्बुका’ति ॥”

अर्थ—

“चराले चरासँग र देवताले देवतासँग कुरा गरिरहेकोमा चारप्रकारको^१ दोष युक्त तँ स्याललाई के भयो र ? जा तँ प्वालभित्र पस् ।”

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत बूढो भिक्षु स्याल थियो । बुड हंस-बच्चाहरू सारिपुत्र र भौद्गल्यायन थिए । वृक्षदेवता चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१. आफूलाई नै लक्षगरी यहाँ ‘मृगराजा’ भनिएको हो ।

२. शरीर, जाति, स्वर तथा गुणलाई चारप्रकार भनिएको हो ।

२८. कस्तपमन्दिय जातक (३१२)

“अपि कस्तप मन्दिया’ति...१” मन्ने यो गाथा जेतवनमा
 बसिरहनुमएका शास्ताछे एक बूढो मिल्को कारणमा बताउनु भएको
 हो ।

वर्तमान कथा

कामविषयको बुष्परिणामलाई देखी शास्ताकहाँ प्रव्रजित भई
 कमंस्थान (—ध्यान) मा लागेर चिरकाल नभित्दै आबस्तीवासी एक
 कुलपुत्र बरहृत्वमा पुग्यो । पछि उसको आमा मरी । अनि आमा
 मरेपछि उसले पितालाई र काम्छो भाइलाई प्रव्रजित गरायो र उनीहरू
 जेतवनमा बसे । वर्षावातको समय आएपछि धीवरादि प्रत्यम्को
 बुलकता सुनेर एउटा नाउको आवासमा गई तीन जनाले त्यहाँ वर्षावास
 गरे । वर्षावात तिष्ठिएपछि जेतवनमै फर्क ।

१. आ. पा. I. पृ. ११: कस्तपमन्दियजातक, नं. ३१२, अ. क. III.
 पृ. २६.

“श्रामणे ! स्थविरलाई विश्राम गराउंदे विस्तारसँग ल्याऊ । अगाडि गएर म चाहिँ परिवेण सका, सुगधर गर्नेछु” भनी तरुण भिक्षु जेतवनमा गयो । बूढो भिक्षु विस्तारसँग आउंदैथ्यो । अनि श्रामणेरले शीरले घचाडेको जस्तै गरी “भन्ते ! जाऊँ जाऊँ” भन्दै जबरजस्ती गरी हिडाउदथ्यो । “आपनो अधीनमा राखी मलाई ल्याउँछौ” भनी फर्की थेर पुनः शुरुदेखि आउंथ्यो । यसरी आपसमा उनीहरू ढगढा गर्दा गर्दै सूर्यास्त भयो । अँध्यारो भयो । अकालि चाहिँ परिवेण बढारी पानी राखी सबदा पनि उनीहरू आएको नदेखेर घिराक लिएर बाटो हेर्न जाँदा उनीहरू आइरहेको देखेपछि “किन अबेर भएको ?” भनी सोधयो । बूढोले उक्त कुरा बतायो । उसले ती बुवँजनालाई विश्राम गराउंदे विस्तारसँग ल्यायो । त्यसदिन बुद्धोपस्थानमा जाने समय भएन । अनि दोश्रो दिन बुद्धोपस्थानमा गई वन्दना गरी बसिरहेकासँग शास्ताले “कहिले आयौ ?” भनी सोध्नुभयो ।

“भन्ते ! हिजो ।”

“हिजो आएर आज बुद्धोपस्थानमा आएको त ?”

“हो, भन्ते !” भनी उसले उक्त कुरा सुनायो । शास्ताले बूढो भिक्षुलाई निन्दा गर्नुभई “यसले (श्रामणेरले) अहिले मात्र यस्तो काम गरेको होइन अघि पनि गरेकै थियो । अहिले चाहिँ यसले तिम्रीलाई कष्टदियो । अघि पनि पण्डितहरूलाई कष्टदिएकै थियो” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीव कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा काशी निगमको बाह्यणकुलमा बोधिसत्व जन्मेका थिए । उनको ब्रह्म पुगेपछि उनको आमा मरिन् । अनि आमाको शरीरकृत्य गरी महोत्सव आयोजना गरिनेपछि घरमा भएको धन दानदिई बाबुलाई र कान्छो भाइलाई लिएर उनी हिमवन्त प्रदेशमा देवताले दिएको बेलकल लिएर ऋषिभेष अनुसार प्रसन्नित भई मूल फलाफलहरू र विभाटन्द्वारा जीवन यापन गरी रमणीय वनछण्डमा बसे । वर्षाकी समयमा मूसलघारे पानी पर्दा हिमालतिर कन्धमूल खस सकिनेन थियो । फलाफल र पातहरू पनि फर्दथे । तापसहरू धेरैजसो हिमालतिरबाट अलिही मनुष्यपथमा बस्दथे । त्यसबखत पिता र कान्छो भाइलाई लिएर बोधिसत्व पनि मनुष्यपथमा बसी हिमालतिर फलफूलहरू फलेपछि फेरि ती बुबेलाई लिएर हिमालतिरको आफ्नो आज्ञाकारी नजिक आइपुग्दा सूर्यास्त भएपछि “तिमीहरू विस्तारसँग आउनु । म अगाडि गई आश्रम सफा, सुगन्ध गर्नेछु” भनी उनोहरूलाई छाडेर गए । बाबुसँगै विस्तारसँग गएरहेको बेलामा स्थानीय तापसले उसको कमरेमा टाउकोले खस्योको “जठ्ठ जाठ्ठ” भनी उसलाई जबरजस्तीसँग हिनाउँदथ्यो । आफ्नो इच्छा अनुसार तिमी मलाई ल्याउँदै छौ” भन्ने ठूटो शेर कर्करे सुबेला आउँदथ्यो । यसरी उनीहरू कगडा गढीगई अर्धरि भयो ।

पर्वशालामा बहारी, पानी राखी चिराक लिएर बोधिसत्वले

बाटो हेनं आउंदा उनीहरूलाई देखेपछि “अहिलेसम्म के गरिरहेका हौ ?” भनी सोधे । स्यानो तापसले पिताले गरेको कुरा बतायो । बोधिसत्वले दुवैलाई विस्तारैसँग लगे । अनि परिष्कारहरू राखी पितालाई नुहाई, पाउधुने, तेलघस्ने र पिठ्यूँमिच्ने आदि काम गरिसकेपछि गोलको मकल राखी थकाइ मेटिएपछि पितालाई बसाली “तात ! तरुण केटाहरू भनेका माटाका भाँडाहरू जस्तै एकैछिनमा फुट्छन् । एकचोटि फुटेपछि फेरि जोडन सकिन्न । उनीहरूले गालि गरे पनि परिभाष गरे पनि बूढा हुनेहरूले नै सहन सक्नुपर्छ ” भन्दै पितालाई अबवाद गरी उनले यी गाथाहरू भने—

१. “अपि कस्सप मन्दिया युवा सपति हन्ति वा ।
सब्बन्तं खमते धीरो पण्डितो तं तितिकवति ॥
२. “सचेपि सन्तो विवदन्ति खिप्पं सन्धीयरे पुन ।
बाला पत्ताव भिज्जन्ति न ते समथमज्जगू ॥
३. “एते भिय्यो समायन्ति सन्धि तेसं न जीरति ।
यो चाधिपन्नं जानाति यो च जानाति देसनं ॥
४. “एसोहि उत्तरितरो भारवाहो धुरन्धरो ।
यो परेसाधिपन्नानं सयं सन्धातुमरहतीति ॥”

अर्थ—

१—“हे कश्यप ! मन्दबुद्धि भएको युवाले गालि गरे पनि पिटे पनि धीर पण्डितले ती सबै कुरा सहन्छ ।

२-“सहजने कगडा गरे पनि उनीहरूको मेलमिलाप चाँडै हुन्छ । बालमूर्खहरू चाहिँ माटाका भाँडाहरू जैँ चाँडै फुट्छन् र तिनीहरूको मेलमिलाप पनि हुन सक्दैन ।

३-“जसले अर्कालाई गरेको दोष देखेका र जसले त्यो दोषलाई स्वीकार गरी क्षमा माग्नेलाई क्षमा दिन्छ—यस्ता दुवैको मेलमिलाप हुन्छ र मित्रता पनि बढ्छ हुँदैन ।

४-“जसले उत्तरोत्तर मैत्री-भाव बहिन गर्छ, अर्कको अपराधलाई मैत्रीपूर्वक धारण गर्छ—त्यो नै सुरम्भरे हो ।”

बसरी बोधिसत्त्वले पितालाई अवचाव दिए । त्यहाँदेखि उ पनि शान्त सुवाग्म भयो ।

शास्ताले यो घनदेशना स्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत पिता-तापस ठूलो बेर बियो । स्यानो-तापस कामजोर बियो । पितालाई अवचाव दिने चाहिँ म नै बिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२६. अहितुण्डिक जातक (३६५)

“धुत्तोमिह’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताले एक बूढो भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

वर्तमान कथा चाहि माथि साङ्ख्यक जातकमा^१ उल्लेख
भइसकेको छ । यहाँ पनि त्यो बूढोले एउटा गाउँले केटोलाई प्रव्रजित
गराई उसलाई गाली गथ्यो र पिट्न पनि पिट्यो । केटोले माभेर
चीवर छाड्यो । दोश्रो पटक पनि उसलाई प्रव्रजित गराई त्यस्तै गर्‍यो ।
दोश्रो पटक पनि चीवर छाड्यो । फेरि भन्न आउँदा चाहि हेर्न पनि
चाहेन । भिक्षुहरूले घर्मसभामा कुरा उठाए—“भावसो ! फलाना बूढो
आपनो भ्रामणेरसँग बस्न पनि सक्दैन र उ नहुँदा पनि बस्न सक्दैन ।

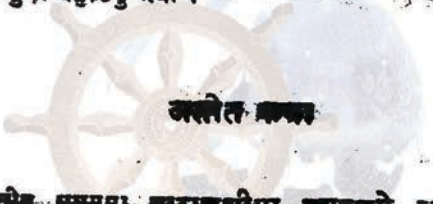
१. जा. पा. I. पृ. १२०: अहितुण्डिकजातकं, नं. ३६५, अ. क. III.

पृ. १३७.

२. माथि पृ. ५८ मा हेर्नु ।

उतले उसको दोष देखेर फेरि हेर्न पनि चाहिन । कुमारक बाहि सुहृदयी भियो ।”

रामानुज अन्नुमाई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमोडक के कुरक मरो बसिरहेका भियो ?” भनी सोछुहुँदा “ यो यो ” भनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अधि पनि त्यो भ्रामणेर सुहृदयी नै किनो ? एकमस्तक धैर्य देखेपछि फेरि हेर्न पनि चाहियो ?” भनी रामनुमाई पूर्वजन्मकी कुटा बहूउनु भयो ।

असलेत भण्डार

असलेत भण्डारमा कुनैजस्तोमा अक्षयुधैर रक्ता पुरिरहेको केवलमा धन उपपत्तीको कुठमा आनेकको तिखतको है कः सुमेति-कल-जे-जे कोविदमा सुमप्रउर ताले । अनि बाँबरलाई निरलाई संपुपई कपलाई तल मरेप हिमाम्मे । सुकनिन त्रसकपरीमा वरकको धेडता-प्रसमति त्यो बाँबरलाई धान प्रयासकीकहाँ हाजी न भामनिनसस किड-तलेर हिमाम्मे । सुमे ध्यापतीने बाँबरलाई सुकमा-भोला दिप्ये । बाह्रदिपयति उरसत किडिपयति सुमेडा कएउ इयो बाँबरलाई कँडको सुदीले तीनपटक पीठी त्यसलाई लिएर उवधानमा गई बाँधी निभायो । रामानुज कुठाली बापको वकाम्मे सुमे धैर्य बाई बाँबर ब्रिकुठयो । उ बिउंकिपयति बाँबरलाई दखमा देखी “ यसलाई फछई कुल्याई समालनु पछं ” भन्ने सोचेर त्योसंग कुरागई पहिलो गभ्या भयो—

“धुत्तोमिह सम्म सुमुख जूते भक्खपराजितो ।
हरेहि अम्बपक्कानि विरियन्ते भक्खयामसे’ति ॥”

अर्थ—

“हे सौम्य सुमुख ! म जुवामा हारेको धूर्त हुँ । मलाई आफ
देऊ, तिम्रो वीर्यको फल खाने छु ।”

यो सुनेर बाँदरले शेष गाथा मन्यो—

१. “अलिकं वत मं सम्म अभूतेन पसंससि ।
को ते सुतोवा दिट्ठोवा सुमुखो नाम मक्कटो ॥
२. “अज्जापि मे तं मनसि यं मं त्वं अहितुण्डिक ।
धञ्जापणं पविसित्वा मत्तो छातं हनासि मं ॥
३. “ताहं सरं दुक्खसेय्यं अपिरज्जम्पि कारये ।
नेवाहं याचितो दज्जं तथाहि भयतज्जितो ॥
४. “यञ्च जञ्जा कुलेजातं मग्गे तित्तं अमच्छरि ।
तेन सखिञ्च मित्तञ्च धीरो सन्धातुमरहती’ति ॥”

अर्थ—

१—“हे सौम्य ! ऊठो कुराले तिम्रो मेरो प्रशंसा गछौ । सुन्दर
मुख भएको बाँदरलाई तिमिले कहाँ देख्यौ र सुन्यौ ।

२-“ हे सपेरा ! जो तिमीले धामको पसलमा बसी मत्तभएर जोको बसेको मलाई पीट्यो त्यो कुरा अहिलेसम्म पनि मेरो मनमा रहिरहेको छ ।

३-“ त्यो पसलमा दुःखपूर्वक सुतेको कुरालाई सम्झना गर्दा र तिजो भयबाट डराएको हुँदा तिमीले राज्य दिए पनि म तिमीलाई भाप दिने छैन ।

४-“ जसलाई धीरपुसवले यो असल कुलमा जन्मेको र गर्भबाटै अमात्यर्थे छ मनी आन्ध्र छ स्वस्तासेम सखिभाव र मित्रभाव राख्न योग्य हुन्छ ।”

यति भनेर बाहिर तुरन्तै ज्ञानलजिन्न पस्यो ।

शास्ताले यो जर्मवेसना स्याउजुलाई जातक समझान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत सपेरा ठूलो डेर बियो । बाहिर आबनेर बियो । धामको स्वापारी बाहि म नै दिएँ ” मनी भग्नुभयो ।

३०. मिगपोत जातक (३७२)

“अगारा पच्चुपेतस्सा”ति...’” मन्ने यो गाथा जैतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक बूढो (भिक्षु) को कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उसले एक केटोलाई प्रव्रजित गरायो । उसलाई आदरपूर्वक उपस्थान गरिरहेको भ्रामणेर पछि अस्वस्थताको कारणले गर्दा मन्थो । उ मरेपछि शोकाभिभूत भएको बूढो डाँको छोडेर रुँदै हिड्न थाल्यो । भिक्षुहरूले सम्झाउन नसकेपछि धर्मसभामा कुरा निकाले—“आवुसो ! फलाना बूढो भ्रामणेर मरेपछि रुँदै कराउँदै हिडिरहेको छ । लाग्छ कि उ मरणानुस्मृतिबाट बाहिर छ ।”

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि

१. जा. पा. I. पृ. १२४: मिगपोतकजातकं, नं. ३७२, अ. क. III.

पृ. १४९.

“मिगुहो ! अहिले मात्र होइन अधि पनि त्यो सबैछिरि रोई कराई-
हिडेको बिचो” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अक्षय कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
वेलाभन्दा होबिसत्तले शास्त्रव्य भएकन भिन्न । त्यसकालमा काशी
राज्यको एक पुरुष हिकाशमना कई ऋषिमेव भन्नुकाहु प्रकृतिक क्रमेः
फलाफलद्वारा उसले जीविका गर्नवाप्त्यो । एकदिन माउ भरेको एक
मृगबच्चासाई देखी आश्रममा ल्याई खाना दिएर उसलाई पोषण गर्‍यो ।
मृगबच्चा ठूलो भएपछि अस्त्ररूप तथा शोभायमान भयो । तपस्वीले
उसलाई आफ्नो पुत्र समान गरी हेरचाह गर्‍यो । एकदिन घेरं घाँस
खाई पचभउन नसक्ती मृगबच्चा भन्थोः “मेरो पुत्र भन्ने” खर्कै तपस्वी
बर्दे कराउने हिंसावाप्त्यो । त्यसकालमा लोकको विषयमा विचार गरी
हेमिल्लेको ब्रह्मका ब्रह्मदेवदत्तजाके त्यो तपस्वीलाई देखी—“उसलाई
मिराल पार्नेछु” भनी भाई भक्त्यामना उभिई इहिसो सभ्य भने—

“अगारा पञ्चुपेतस्स अनगारस्स ते सतो ।

समणस्स न तं साधु यं पेतमनुत्तोचसीति ॥”

अर्थ—

“घर छाडी अनगारिक तथा भ्रमण भएका तिमीलाई त्यो
भरिसकेकाकोनिमित्त अनु उचित हुन्न ।”

यो मुनेर तपस्वीले दोधो गाथा भन्यो—

“संवासेन हवे सक्क मनुसस्स मिगस्सवा ।
हृदये जायते पेमं न तं सक्का असोचितु^१न्ति ॥”

अर्थ—

“हे शक्र ! साथमा बस्नाको कारणले गर्दा मनुष्यको होस् वा पशुको होस् मनमा प्रेम उत्पन्न हुन्छ । अतः म अपसोच नगरी बस्न सकिदैन ।”

त्यसपछि शक्रले दुइ गाथा भने —

१. “मत्तं मरिस्सं रोदन्ति ये रुदन्ति लपन्ति च ।
तस्मा त्वं इसि मारोदि रोदितं मोघमाहु सन्तो ॥

२. “रोदितेन हवे ब्रह्मे मतो पेतो समुट्ठहे ।
सब्बे सङ्गम्म रोदाम अञ्जमञ्जस्स वातके^२ति ॥”

अर्थ—

१—“जो रोएर विलाप गर्छ उ मृतहुने वा मृत भएकाकोनिमित्त रुन्छ । हे ऋषि ! अतः तिमी नरोऊ । पण्डितहरू रुनेलाई तुच्छ भन्दछन् ।

२—“ब्राह्मण ! यदि रोएर मरेको प्राणी उठेर आउँछ भने हामी सबै ज्ञातिहरू मिली परस्पर रुनेछौं ।”

यसरी शक्रले भन्दा भन्दै तपस्वीले “ दनु भनेको व्यर्थ नै रहेछ ”
भन्ने ठानी शक्रको स्तुतिगर्दै तीनवटा गाथा भन्यो—

१. “आदित्तं वत मं सन्तं घतसित्तं पावकं ।

वारिना विय ओसिञ्चं सब्बं निब्बापये दरं ॥

२. “अब्बूल्हं वत मे सल्लं यमासि हृदयनिस्सितं ।

यो मे सोकपरेतस्स पुत्तसोकं अपानुदि ॥

३. “सोहं अब्बूल्हसल्लोस्मि वीतसोको अनाबिसो ।

न सोचामि न रोदामि तव सुत्थान वासथा'ति ॥”

अर्थ—

१—“ घिउ हालेर जलिरहेको भागो जस्तै जलिरहेको मेरो
जलनलाई पानी छस्की भागो निभाइदिए छँ नरी मेरो सबै दुःखलाई
निभाइदियो ।

२—“ मेरो हृदयमा गडिरहेको शोककपी काटालाई तिमीले
मिकालिदियो र शोकले ग्रस्त भएको मलाई पुत्रशोकबाट दूर गराइदियो ।

३—“ हे शक्र ! तिमीले कुरा सुनेर अब ममा शोककपी काटो
छैन र शोकबाट दूरभई परिशुद्ध भएको छु; अब उपान्त शोकमर्ने छैन
र बँदा पनि बँने छैन ।”

शास्ताले धो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नभयो ।

“त्यसबखत तपस्वी हुने बूढो थियो । मृग हुने श्रामणेरे थियो ।

शक्र चाहिं म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

(११) कलाचन्द्रिका ११६

Dhamma Digital

३१. सोमदत्त जातक (४१०)

“बो मं पुरे पच्चुवेतीति...” मन्ने यो गाथा जेतवनमा
बसिरहनुभएका शास्ताले एक बूढो (भिक्षु) को कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

उसले एक भामजेरलाई प्रसन्नित गरायो । भामजेर उसको
उपकारी बियो । त्यस्तै रोगले उ मर्न्यो । उ मरेपछि हर्दे कराउँदै
बूढो (भिक्षु) विचरण गर्न थाल्यो । यो देखेर धर्मसभामा भिक्षुहरूले
कुरा उठाए—“भावसो ! फलाना बूढो (भिक्षु) भामजेर मरेपछि
हर्दे कराउँदै विचरण गर्न थालेको छ । लाग्छ कि उसमा मरणानुस्मृति
भावना छैन ।”

शास्ता भानुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमीहरू के कुरा

१. जा. पा. I. पृ. १५९: सोमदत्तजातकं, नं. ४१०, अ. क. III.
पृ. २७४.

गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अघि पनि यो मर्दाखिरि रोएकै थियो” भनी भन्नुमई पूर्वजन्मको कुरा बताउनुभयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व शक्रत्वमा थिए । अनि काशी गाउँमा बस्ने एक ‘ब्राह्मण महाशाल’ काम-भोग छाडी हिमवन्तमा गई ऋषिभेष अनुसार प्रव्रजित भई भिक्षाचार गरी वनको फलफूलद्वारा जीवन घापन गरी बस्न थाल्यो । फलफूलकोनिमित्त जाँदा थोटा हात्तीको बच्चा देखी उसलाई आफ्नो आश्रममा ल्याई सोमदत्त भन्ने नाम राखी पुत्रस्थानमा राख्यो र त्यसपछि घाँसपात खुवाई हेरविचार गर्न थाल्यो ।

बैँश पुगेपछि उ ठूलो भयो र एकदिन धेरै खाई पचाउन नसकी कुबल भयो । उसलाई आश्रममा राखी तापस फलफूलकोनिमित्त गर्‍यो । उ फर्केर नआउँदंमा हात्तीको बच्चा मर्‍यो । तापस फलफूलहरू लिई आउँदा “अरूहरू दिनमा मेरो छोरा बाटो हेर्न आउँथ्यो आज चाहि देखिन, कहाँ गयो होला ?” भनी रुँदं पहिलो गाथा भन्‍यो—

“यो मं पुरे पच्चुदेति अरञ्जे दूरमायती ।

सो न दिस्सति मातङ्गो सोमदत्तो कुहि गतोति ॥”

अर्थ—

“यो दूर जंगलमा जसले मलाई पहिले बाटो हेर्न आउँथ्यो आज
सो हात्ती देखिदैन, सोमदत्त कता गएछ ?”

यसरी रुँदै आउँदा चक्रमण स्थानको एक छेउमा उसलाई
लडिरहेको देखेर गर्धनमा समाती परिदेव गर्दै उसले दोश्रो गाथा
भयो—

“अयं वा सो मतो सेति अल्लपिङ्गुं व छिज्जितो ।
भूम्या निपतितो सेति अमरा वत कुञ्जरो'ति ॥”

अर्थ—

“मकिएको लहरा चुडिए जस्तै यो हात्ती मरेर भुइमा लडो
मुतिरहेछ ।”

त्यसबखत लोकमा हेरिरहेका शकले उसलाई देखेर “यो तापस
पुत्रदारहरू त्यागी प्रव्रजित भएर अहिले हात्तीको बच्चामाथि पुत्रसंज्ञा
राखी रुँदैछ । उसलाई विरक्तपारी स्मृति दिलाउनेछु” भनी उसको
आश्रममा आई आकाशमा उभिई उनले तेश्रो गाथा भने—

“अनगारियुपेतस्स विष्पमुत्तस्स चेतसो ।
मरणस्स न तं साधु यं पेतमनुसोचसी'ति ॥”

अर्थ—

“अनगारिक भई विमुक्त चित्त भएको श्रमणलाई मरेकाको-
निमित्त शोक गर्नु राम्रो होइन ।”

उनको वचन सुनी तापसले चौथो गाथा भन्यो —

“संवासेन हवे सक्क मनुस्सस्समिगस्स वा ।
हृदये जायती पेमं तं न सक्का असोचिनु'ति ॥”

अर्थ—

“मनुष्य होस् वा पशुमा होस्—साथमा बस्नाको कारणले गर्दा
मनमा प्रेम उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले शोक नगरी बस्न सकिदैन ।”

अनि उसलाई अववाद गर्दै शक्रले दुइ गाथा भने—

१. “मत्तं मरिस्सं रोदन्ति ये रुदन्ति लपन्ति च ।
तस्मा त्वं इसि मारोदि रोदितं मोघमाहुसन्तो ॥

२. “कन्दितेन हवे ब्रह्मं मतो पेतो समुट्टहे ।
सब्बे सङ्गम्मं रोदाम अञ्जमञ्जस्स जातके'ति ॥”

अर्थ—

१—“जो रोएर विलाप गर्छ उ मृतहुने अथवा मृत भएकाको-
निमित्त नै रुन्छ । हे ऋषि ! तिम्रो नरोऊ, रुनेलाई पण्डितहरू निरर्थक
भन्दछन् ।

२-“ब्राह्मण ! यदि रोएर मरेको प्राणी उठेर आउँछ भने हामी सबै ज्ञातिहरू मिली परस्पर रुने थियौं ।”

शक्रको वचन सुनेर तापसले होस पाई निश्शोकी भई आंसु पृथ्वी शक्रलाई स्तुतिको रूपमा शेष गाथा भन्थो—

१. “आदित्तं वत मं सन्तं घतसित्तं पावकं ।
वारिना विय ओसिञ्चं संबं निब्बापये दरं ॥”
२. “अब्बही वत मे सल्लं सोकं हृदयनिस्सितं ।
यो मे सोकपरेतस्स पुत्तसोकं अपानुदि ॥”
३. “सोहं अब्बूल्हसल्लोस्मि वीतसोको अनाविलो ।
न सोचामि न रोदामि तव सुत्वान वासवा’ति ॥”

अर्थ—

१-“घिउ हातेर जलिरहेको आगो जस्तै जलिरहेको मेरो जलनसाई पानी छुस्की आगो निभाइदिए जस्तै मेरो सबै दुःखलाई निभाइदियो ।

२-“मेरो हृदयमा गडिरहेको शोकरूपी काँठालाई तिमिले निकालिदियो र शोकले ग्रस्त भएको मलाई पुत्रशोकघाट दूर गराइदियो ।

३-“हे शक्र ! तिम्रो कुरा सुनेर अब ममा शोकरूपी काँडा छैन र शोकबाट दूरभई परिशुद्ध भएको छु; अब उप्रान्त शोकगर्ने छैन र हँदा पनि हुने छैन ।”

यसरी तापसलाई अववाद दिई शक्र आफनै ठाउँमा गए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत हात्तीको बच्चा श्रामणेर थियो । तापस चाहिँ बूढो (सिद्ध) र शक्र चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

३२. तच्छसूकर जातक (४९२)

“यदेसमाना विचरिम्हा'ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवन-
मा बसिरहनुभएका शास्ताले दुई बूढाथेरहरूको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा

महाकोशल राजाले बिम्बिसारराजाछाई छोरी दिदा
छोरीलाई नुहाउने आदि छर्चकोनिमित्त काशीगाउँ दिएका थिए ।
अजातशत्रुले आफ्ना पितालाई मारेपछि राजा प्रसेनजित्ले^२ त्यो
गाउँ छोप्नेर लिएका थिए^१ । सो गाउँको कारणमा यिनीहरू युद्ध गर्दा

१. जा. पा. I. पृ. २९०: तच्छसूकरजातकं, नं. ४९२, अ. क. V.

पृ. ५०.

२. महाकोशल राजाका छोरा ।

३. यस विषयमा केही कुरा जान्नकोनिमित्त लेखकको बु. रा. भाग-१,
को पृ. १५३, १६८, २११ र २३६ मा हेर्नु बेग हुनेछ ।

पहिले अज्ञातशत्रुको विजय भएको थियो । पराजित भएका कोशला (प्रसेनजित्) राजाले अमात्यहरूसँग सोधे—“ कुन उपायद्वारा अज्ञात-शत्रुलाई समाप्तु पर्ला ? ”

“ महाराज ! भिक्षुहरू भनेका मन्त्रकुशल हुन्छन् । अतः गुप्तचरहरू विहारमा पठाई उनीहरूको कुरा सुनाउन लगाउनु पर्छ । ”

“ ठीकछ ” भनी “ तिमीहरू यता आऊ, विहारमा गई प्रतिच्छत्र रूपले भदन्तहरूको कुरा सुन ” भनी राजाले पुरुषहरूलाई पठाए ।

जैतवनमा धेरै राजपुरुषहरू पनि प्रव्रजित भएका थिए । तीमध्ये दुइ बूढाथेरहरू विहारको एकापट्टि पर्णशालामा बस्दथे । जसमध्ये यौटाको नाम धनुगहतिस्सत्थेर र अर्काको नाम मन्तिदत्तथेर भन्ने थियो । रातभरी सुती उनीहरू प्रत्युषसमयमा बिउके । यसमध्ये धनुगहतिस्सत्थेरले आगो बाली भन्यो—

“ भन्ते दत्तथेर ! ”

“ भन्ते ! के हो ? ”

“ तपाई निदाउदै हुनुहुन्छ ? ”

“ निदाएको छैन । के गर्नुपर्‍यो ? ”

“ भन्ते यी कोशला राजा अति मूर्ख छन् । केवल हाँडीभरीको आत मात्र खान जान्दछन् । ”

“ अनि के त, भन्ते ! ”

“ आपनो पेटको कीरा (= जुका) समान अजातशत्रु राजा-
द्वारा पराजित भयो भनी बनाउन लगाए । ”

“ भन्ते ! त्यसोभए के गर्नुपयो त ? ”

“ भन्ते दत्तत्थेर ! युद्ध भनेका तीनप्रकारका हुन्छन् । जस्तै—
रथ-व्यूह, चक्र-व्यूह र पद्म-व्यूह । यी मध्ये अजातशत्रुलाई
समाप्तकोनिमित्त ‘रथ-व्यूह’ बनाई समात्नुपर्छ । फलानो पर्वत-खण्डको
दुवैतिर शूर पुरुषहरू राखी अगाडितिर सेना देखाई (शत्रु) मित्र पसेको
बुझी गर्जन गरी बाँडेर गई जालमा फसेका माछाहरूलाई जस्तै मुट्टीमा
पारी उसलाई समाप्त सकिन्छ । ”

नियुक्त पुरुषहरूले यो कुरा सुनी राजालाई बताए । ठूलो
संख्यामा सेना लिएर गई राजाले त्यस्तै गरे । अनि अजातशत्रुलाई
समाप्ती सिक्रीले बाँधी केहीदिनसम्म उनको मानलाई मर्दन गरी “ केरि
यस्तो नगनू ” भनी सम्झाई छाडिदिए । त्यसपछि आफनी छोरी
बज्रिकुमारी भन्नेलाई उनलाई विई महापरिवारका साथ पठाइदिए ।

“ धनुगहतिस्सत्थेरको संविधानद्वारा कोशला राजाले
अजातशत्रुलाई समाते ” भन्ने कुरा भिक्षुहरूको बीचमा चल्यो ।
धर्मसभामा पनि यस्तै कुरा निकाले ।

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रीहरू के कुरा
गरी बसिरहेका थियौ ? ” भनी सोधनुहुंदा “ यो यो ” भनी भनेपछि
“ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अघि पनि धनुगहतिस्सत्थेर युद्ध

संविधान गर्नमा वक्ष नै थियो ” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशी नगरको द्वारगाउँमा बस्ने एक सिकर्मी काठकोनिमित्त जंगलमा जाँदा उसले खाटोमा खसेको एक सुगुरको पाठो देखेर ल्याई 'तच्छसूकर' भन्ने नाम राखी पोषण गर्‍यो । उ उसको उपकारी थियो । थुनुनोले रुख ढालिदिन्थ्यो बाह्रामा बेरो धागो तानिदिन्थ्यो, मुखले च्यापी बसिला मुग्रो आदि ल्याइदिन्थ्यो । ठूलो भएपछि उ महाबलवान् र ठूलो शरीरको भयो । सिकर्माले उसमाथि पुत्र प्रेमको भाव राखी “यो यहाँ बस्यो भने कसैले यसलाई मारिदिन पनि सक्छ” भनी उसलाई जंगलमा छाडिदियो । अनि उसले सोच्न थाल्यो — “म यस जंगलमा एकलै बस्न सक्नेछैन । ज्ञातिहरूको खोजी गरी उनीहरूसँगै बस्नेछु” अनि घनाजंगलमा सुगुर खोजीगर्दै हिंडिरहेको उसले धेरै सुगुरहरू देखी खुशभई तीनवटा गाथा भन्थो —

१. “यदेसमाना विचरिम्ह पढ्वतानि वनानि च ।

अन्वेसं विचरिं ज्ञाती तेमे अधिगता मया ॥

२. “बहुं इदं मूलफलं भक्खोच्चायं अनप्पको ।

रम्माच्चिमा गिरिनदियो फासुवासो भविस्सति ॥

३. “इधेवाहं वसिस्सामि सह सब्बेहि जातिभि ।
अप्पोसुक्को निरासङ्की असोको अकुतोभयो’ति ॥”

अर्थ—

१—“ जुन जातिहरूको खोजी गर्दै पर्वत तथा बनमा घुमिरहेको थिएँ अब ती जातिहरूलाई फेलापारें ।

२—“ यहाँ धेरै मूलफलहरू छन्, धेरै खानेकुराहरू पनि छन् । यो नदी र पर्वत पनि रमणीय छ । यहाँको बसोबास राम्रो हुनेछ ।

३—“ उत्सुकता रहित, आशंका रहित, शोक रहित तथा भय रहित भई जातिहरूसँग म यहाँ बस्नेछु ।”

उसको कुरा सुनी सुगुरहरूले चौथो गाथा भन्ने—

“अञ्जं हि लेणं परियेस सत्तु नो इध विज्जति ।

सो तच्छ सूकरे हन्ति इधागन्त्वा वरं वर’न्ति ॥”

अर्थ—

“ हे तच्छ ! अकै गुफा खोज । यहाँ हामीहरूको शत्रु बस्छ ।
उ यहाँ आई ठूल ठूला सुगुरहरूलाई मार्छ ।”

यहाँदेखि उता मूलपालि अनुसार सोकै सम्बन्ध भएका गाथाहरू हुन् भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ ।

‘कोनम्हाकं इध सत्तु को जाती सुसमागतो ।
अप्पधंसे पधंसेति तम्मे अक्खाथ पुच्छिता ॥”

अर्थ—

“हे एकत्रित भएका ज्ञातिगणहरू ! विनाश गर्ने नसक्ने हामी-
हरूलाई विनाश गर्ने हाँचो शत्रु कोहो ? यो प्रश्नको जवाफ देऊ ।”

“उद्धमगराजी मिगराजा बली दाठावुधो मिगो ।
सो तच्छ सूकरे हन्ति इधागन्त्वा वरं वरं ॥”

अर्थ—

“माथितिर रेखा गएको टाटेपाटे तथा दाह्ला नै शस्त्र भएको
मृगराजा (=बाघ) यहाँ आई ठूल ठूला सुगुरहरूलाई खान्छ ।”

“न नो दाठा न विज्जन्ति बलं काये समूहतं ।
सब्बे समग्गा हुत्वान वसं काहामि एककं ॥”

अर्थ—

“हामीहरूका दाह्ला नभएका होइनन् र शरीरमा बल नभएको
पनि होइन । हामी सबै मिलेर एकलो भएको उसलाई आफ्नो बशमा
राख्नेछौं ।”

“हृदयङ्गमं कण्ठसुखं वाचं भाससि तच्छक ।
योपि युद्धे पलायेथ तम्पि पच्छा हनामसे’ति ॥”

अर्थ—

“हे तच्छ ! मतमा राखन योग्य र कानलाई आनन्दलाग्ने कुरा तिम्रो सन्दर्भो । युद्धबाट जो भागेर जाने छन् उनीहरूलाई पनि लखेटो मान्छौ ।”

तच्छसुगुरले सबै सुगुरहरूलाई एकमत गराई सोध्यो—
“कुनबेला बाघ आउंछ ?”

“आज बिहानै एउटालाई लिएर गइसक्यो । अब भोलि बिहान सबेरै आउनेछ ।”

युद्ध-कुशल उ भूमिभागको परीक्षा गर्न पनि जान्दथ्यो । अनि “यसै ठाउँमा बसेर जित्नसक्नेछु” भन्ने सोच्यो । अनि एउटा ठाउँ रोजेर रातमै सुगुरहरूलाई गोचर ग्रहण गर्न लगायो । घेरै बिहान सबेरै युद्ध गर्दा ‘रथ-व्यूह’ आदि त्रिविधाकारले युद्ध गरिन्छ भनी ‘पद्म-व्यूह’ को संविधान गर्‍यो । क्षीचमा दूध पिउने पाठाहरूलाई राख्यो । उनीहरूलाई घेरा लगाई तिनीहरूका आमाहरू, उनीहरूलाई घेरा लगाई थारी सुगुरनीहरू, त्यसपछि सुगुरका पाठाहरू, त्यसपछि स्व-स्याना दाह्रा भएका तरुण सुगुरहरू, त्यसपछि ठुल-ठूला दाह्रा भएका, त्यसपछि बूढा सुगुरहरू र त्यसपछि घताउता दश डफा, बीस डफा र तीस डफा गरी सेनाको टुकडी राख्यो । त्यसपछि अप्पनोनिमित्त एउटा खाल्टो र बाघ

खसालनकोनिमित्त नाङ्गलोआकारको खूब गहिरोपारी एउटा खाडल खनाउन लगायो । दुवै खाट्टाको बीचमा आफू उभिनकोनिमित्त पीठ बनाउन लगायो । त्यसपछि बलसम्पन्न योधा सुगुरहरू साथमा लिई यताउता गई सबै सुगुरहरूलाई घंर्य दिंदै उ हिंड्यो । यसरी हिंड्दा हिंड्दै सूर्योदय भयो ।

अनि बाघको राजा कूटजटिलको आश्रमबाट निस्की पर्वतमाथि उभियो । यो देखेर सुगुरहरूले “ भन्ते ! हाम्रो वंरो आउंदेछ ” भनी भने ।

“ नडराऊ; जसरी जसरी उसले गर्नेछ उसरी उसरी नै प्रतिपक्ष भई तिम्रोहरूले गर । ”

बाघले आइ तानि पछ्याडि हटेर मुत्यो । सुगुरहरूले पनि त्यस्तै गरे । सुगुरहरूलाई हेरेर बाघ गज्यो । उनीहरूले पनि त्यस्तै गरे । उनीहरूको क्रिया देखेर उसले सोचन थाल्यो — “ यिनीहरू अघि जस्ता छैनन् । आज यिनीहरू विरोधी भएर डपका डपका भई उभिरहेका छन् । यो संविधान गर्ने उनीहरूको नेता पनि देखिन्छ । आज म उनीहरूकहाँ जान हुन्न ” भनी मरणभयले डराई उ सक्कै कूटजटिलकहाँ गयो । अनि खालि हात देखेर उसलाई नर्वो गाथा भयो —

“पाणात्तिपाता विरतीनु अज्ज,

अभयन्नु ते सब्भभूतेसु दिन्नं ।

१. यो जटिलले बाघले ल्याए ल्याएको मासु खाने गथ्यो ।

दाठानु ते मिंग विरियं न सन्ति,
यो सङ्घपत्तो कपणोव कायसी'ति ॥”

“हे बाघ ! आज तिम्री प्राणी हिसाबाट दूररह्यौ कि क्याहो ? सबै प्राणीहरूलाई अभय दियोकि क्याहो ? अथवा दाहामा बल भएनकि क्याहो ? जो सुगुरहरूको समूहमा पुगेर पनि कृपण जस्तै भई सोच्दैछौ ।”

अनि बाघले तीनवटा गाथा भन्यो—

१. “न मे दाठा न विज्जन्ति,
बलं काये समूहतं ।
जाती च दिस्वान समङ्गि एकतो,
तस्मा कायामि वनम्हि एकको ॥
२. “इमस्सुदं यन्ति दिसोदिसं पुरे,
भयद्दिता लेणगवेसिनो पुथु ।
तेदानि संगम्म वसन्ति एकतो,
यत्थट्ठितो दुप्पसहज्ज ते मया ॥
३. “परिनायकसम्पन्ना सहिता एकवादिनो ।
ते मं समग्गा हिसेय्युं तस्मा तेसं न पत्थये'ति ॥”

अर्थ—

१—“मेरा दाहा नभएको होइन तर एकत्रित भएका ज्ञाति सेनाको समूह देखेरुछु त्यसैले एकल जंगलमा सोच्दैछु ।

२-“ पहिले यिनीहरूलाई मैले हेर्दा यिनीहरू सबै भयले
यताउता भागी गुफा खोज्दथे । किन्तु आज यिनीहरू एकत्रित भई एक
ठाउँमा बसिरहेका छन् । त्यसैले आज त्यहाँ जाने साहस भएन ।

३-“ सेना नायकको कुरा सुनी उनीहरू एकगठ भएका छन् ।
अतः उनीहरू मिलेर आज मलाई मार्न पनि सक्छन् । त्यसैले उनीहरूको
इच्छा गर्दिन ।”

यो सुनेर कूटजटिलले भन्यो—

“एकोव इन्दो असुरे जिनाति,
एकोव सेनो हन्ति दिजे पस्यह ।
एकोव व्यग्धो भिगसङ्घपत्तो,
वरं वरं हन्ति बलं हि तादिस'न्ति ॥”

अर्थ—

“एकले इन्द्रले असुरहरूलाई जित्छन्, एकले बाजले पक्षिहरू-
लाई मार्छ र एकले बाघले मृगहरूको समूहमा गई ठूल-ठूला मृगलाई
मार्छ—यस्तै बल बाघमा हुन्छ ।”

अनि बाघले भन्दछ—

“नहेव इन्दो न सेनो नपि व्यग्धो भिगाधिपो ।
समग्गे सहिते जाति व्यग्धेच कुरुते वसे'ति ॥”

अर्थ—

“एक जूट भई मिलेर बसेका बाघ जस्तै सुगुरहरूको समूहलाई न इन्द्रले, न बाजले न त बाघराजाले जित्न सक्छ ।”

फेरि जटिलले उसलाई उत्साहित पारी बुझ गाथा भन्यो—

१. “कुम्भीलका सकुणका सिद्धिनो गणचारिनो ।
सम्मोदमाना एकज्जं उप्पतन्ति डयन्ति च ॥
२. “तेसञ्च डयमानानं एकेत्थ अपवत्तति ।
तञ्च सेनो नितालेति वेय्यग्धीयेव सा गतीति ॥”

अर्थ—

१—“स्याना स्याना कुम्भिलक चराहरू समूहमा र गणमा बस्छन् । उनीहरू प्रियभाषी भई एकै साथ उफ्रन्छन् र उड्छन् पनि ।

२—“उडिरहेका ती चराहरूमध्ये कुनै कुनै अलगिएर वा पछाडि परेर उड्छन् । त्यस्तालाई बाजले समात्छ । त्यस्तै काम बाघको पनि हो ।”

यति भनी “हे बाघराजा ! तिम्रो आफ्नो बललाई जान्दैनौ । नडराऊ । केवल तिम्रो गर्जिदै गई फुट । एकैसाथ बुझवटा भागेको तिम्रो पाउने छैनौ । उत्साह गर । अनि उसले त्यस्तै भन्यो ।

यो अथं प्रकाशपार्दे शास्ताले भन्नुभयो—

“उत्साहितो जटिलेन लुदेनामिसचक्खुना ।
दाठी दाठीसु पक्खन्दि मञ्जमानो यथा पुरे’ति ॥”

अर्थ—

“ लोभदृष्टि भएका व्याधा (= जटिल) द्वारा उत्साहित पारिएपछि पहिले जस्तै सम्झी दाह्लावाल बाघले दाह्ला भएका सुगुर-हरूमाथि फुटयो । ”

उ आएर पहिले पवंतमाथि उभियो । सुगुरहरूले— “स्वामी ! चोर फेरि आउँदैछ ” भनी भने ।

“ डराउनु पर्दैन ” भनी उनीहरूलाई आश्वासन दिई उ उठेर दुवै खाल्टोको बीचको पीठमा उभिएर बस्यो । तच्छक सुगुरलाई समात्नको लागि एक बेगले बाघ फुटिन आयो । तच्छक सुगुर पल्टी थुत्तुनो पछाडि फर्काई अगाडिको खाल्टोमा खस्यो । आफ्नो बेगलाई थाम्न नसकी बाघ गएर नाडलो जस्तो आकारको गहिरो खाडलमा खसी घुसमुन्टिई एक डल्लो भयो । फुटपट उठेर आई तच्छ सुगुरले जाँघको बीचबाट दाह्ला गाडी छ्यातिसम्म चिरी उसको मासु खाई मुखले च्यापी खाडलबाट बाहिर ल्याएर पछारी “ यो दासलाई समात ” भनी भन्यो । पहिले आएकाहरूले एक एक चोटि टोक्दा जति आउनेहो त्यति मासु पाए । पछि आएकाहरूले “ बाघको मासु कस्तो

हुन्छ ?” मात्र भन्न पाए । खाडलबाट बाहिर आएको तच्छसुगुरले सुगुरहरूतिर हेरेर “ के तिमीहरू अब राअरी सन्तुष्ट भएनौ ?” भनी सोध्यो ।

“ स्वामी ! अहिले चाहि एउटा बाघ समातियो । दशवटा बाघ जत्र अर्को एउटा छ ।”

“ यो केहो ?”

“ बाघले ल्याए ल्याएका मासु खाने कूटजटिल हो ।”

“ त्यसोभए आऊ, उसलाई पनि समातौं ” भनी उनीहरूका साथ बेगले दौड्यो ।

“ बाघ अहिलेसम्म आएको छैन ” भनी उ आउने बाटोतिर जटिलले हेरिरहेको बेलामा सुगुरहरू आइरहेको देखेर “ बाघलाई मारी मलाई पनि मानकोनिमित्त यिनीहरू आइरहेका होलान् ” भन्ने ठानी उ भागेर एक डुम्रीको रुखमाथि चढ्यो ।

सुगुरहरूले “ यो रुखमा चढ्यो ” भनी भने ।

“ यो केको रुख हो ?”

“ डुम्रीको रुख हो ।”

“ त्यसोभए सोच्नु पर्दैन । अहिले नै उसलाई समात्नेछु ” भनी तरुण सुगुरहरूलाई बोलाई रुखको जरोको माटो खोस्न लगायो । सुगुरनीहरूलाई मुख भरी भरी पानी ल्याउन लगायो । ठुल-ठूला दाह्रा हुने सुगुरहरूलाई चारैतिरका जराहरू काट्न लगायो । एउटा ठाडो

जरो मात्र बाँकी रह्यो । त्यसपछि बाँकी सुगुरहरूलाई “तिमीहरू हट” भनी उनीहरूलाई हटाई घुँडाटेकी जरोमा बाह्रा घस्यो । बञ्चरोले गरेको प्रहार जस्तै प्रहारले चुडिदा रुख पल्टिएर ढल्यो । खसिरहेको कूटजटिललाई समातेर मासु छायो । यो आश्चर्य देखेर वृक्षदेवताले गाथा भने —

“साधु सम्बहुला जाती अपि रुखो अरञ्जजा ।
सूकरेहि समगेहि व्यग्घो एकायने हतो’ति ॥”

अर्थ —

“जातिहरू एकजुट हुनु असल हो । त्यस्तै जंगलमा पंदा भएका रुखहरू पनि । एकजुट भएका सुगुरहरूले एकै चोटिमा बाघलाई मारिदिए ।”

दुर्बलाई मारेको कुरा प्रकाशपादं शास्ताले अर्को गाथा भन्नुभयो—

“ब्राह्मणञ्च व्यग्घञ्च उभो हन्त्वा सूकरा ।
आनन्दितो प्रमुदितो महानादमनादिसु’न्ति ॥”

अर्थ—

“ब्राह्मण र बाघ दुर्बलाई मारी आनन्दित तथा प्रमुदित भएका सुगुरहरूले महा गर्जन गरे ।”

फेरि तच्छक सुगुरले सोड्यो—“ अरू पनि तिमोहरूको शत्रु छ के ?”

“ स्वामी ! छैन ” भनी सुगुरहरूले भने । यति भनी “ उसलाई अभिषेक गरी राजा बनाउनेछौं ” भनी पानी खोज्दै जाँदा जटिलको पानीराख्ने शंख देखेर त्यो दक्षिणावर्त शंखभरी पानी ल्याई डुम्रीको रुखमनि तच्छकलाई अभिषेक गरे । अभिषेक पानी छरिसकेपछि उसको सुगुरनीलाई नै अग्रमहिषी बनाइदिए । त्यसपछि डुम्रीको असल पोठमा बसाली दक्षिणावर्त शंखले अभिषेक कार्य गरे । त्यो अर्थ प्रकाशपादें शास्ताले अवशान गाथा भन्नुभयो—

“तेसु उदुम्बरमूलस्मि सूकरा सुसमागता ।
तच्छकं अभिसिञ्चिसु त्वं नो राजासि इस्सरो'ति ॥”

अर्थ—

“ त्यस डुम्रीको रुखमनि भेला भएका सुगुरहरूले “ तपाईं नै हाम्रा राजा र ईश्वर हुनुहुन्छ ” भनी तच्छकलाई अभिषेक गरे ।”

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई, “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अघि पनि धनुगहतिस्स युद्धसंविधान गर्नमा दक्ष नै थियो ” भन्नुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखत कूटजटिल देवदत्त थियो । तच्छकसुगुर धनुगहतिस्स थियो । वृक्षदेवता चाहि म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

३३. अनुसासिक जातक (११५)

“यायब्बे मनुसासती’ति... ?” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले अनुशासन गर्ने एक भिक्षुणीको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ ब्राह्मणीवासी एक कुलकी छोरो थिएँ । प्रव्रजिज भई उपसम्पन्ना भएबेखि भ्रमणधर्ममा मन नलगाई लोभी भई जहाँ अरु भिक्षुणीहरू जास्ये त्यस्तो नगरको एक प्रवेशमा भिसागनं थाली । मानिसहरू उसलाई उत्तम भिक्षा भोजन दिन्थे । उ रस-तृष्णामा आसक्ता भई “ यदि यो ठाउँमा अरु भिक्षुणीहरू भिक्षाटनार्थ आएका खण्डमा मेरो लाभ हराउनेछ ” भन्ने सोची “ जे गर्दा यो ठाउँमा अरु कुनै आउने छैनन् त्यसै गर्नुपऱ्यो ” भनी भिक्षुणीहरू बस्ने ठाउँमा गई

१. जा. पा. I. पृ. २६: अनुसासिकजातकं, नं. ११५, अ. क. I-II.

पृ. ३१६.

“आर्या ! फलाना ठाउँमा चण्ड-हात्ती, चण्ड-घोडा र चण्ड-कुक्कुरहरू हिड्छन् । त्यो स्थान भययुक्त छ । अतः त्यहाँ भिक्षाटनार्थ नजानु होला ” भनी भिक्षुणीहरूलाई अनुशासन गरी । उसको कुरा सुनी एउटी भिक्षुणीले पनि त्यस ठाउँतिर कहिल्यै मुट्टो फर्काएर हेरिन ।

एकदिन त्यस ठाउँमा भिक्षाटन गरिरहेको बेलामा बेगले घरभित्र गइरहेको एक चण्ड-भेडाले हानेर उसको जाँघको हाड भाँचिदियो । दौडेर आई भाँचिएको जाँघको हाड मिलाई बाँधी उसलाई खाटमा राखी भिक्षुणीहरू बस्ने ठाउँमा मानिसहरूले लगे ।

“यो अरु भिक्षुणीहरूलाई अनुशासन गरी आफू स्वयं त्यस ठाउँमा भिक्षाटन गर्दा जाँघ भाँचिई आई ” भनी भिक्षुणीहरूले उसको परिभाष गर्नथाले । त्यसले गरेको त्यो कुरा चिरकाल नबित्दै भिक्षुसंघमा पनि प्रकट भयो । अनि एकदिन धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा निकाले —
 “आवुसो ! अनुशासिका भिक्षुणीले अरुलाई अनुशासन गरी स्वयं त्यस ठाउँमा भिक्षाटन गर्दा एक चण्ड-भेडाद्वारा जाँघ भाँचन लगाई आई ” भन्दै उसको अवगुणका कुरा गरे ।

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अघि पनि अरुलाई अनुशासन गरी आफू स्वयं चाहिँ तदनुसार काम नगर्ने भएकी यसले संघभरी दुःख नै भोगेकी थिई ” भनी सन्तुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा जंगलमा चराको योनिमा जन्मेका बोधिसत्व ठूलो भएपछि चराहरूको जेठो भई अनेक शय चराहरूले परिवृत्तभई हिमालयमा गए । उनी वहाँ बस्ने समयमा चण्ड स्वभावकी एक पोथी-चरा महाराज-मार्गमा गई गोचर खोज्दथी । उसले त्यहाँ गाडाबाट खसेका घानहरू मूगिका गोडाहरू पाई—“जसो गर्दा यो ठाउँमा अरु चराहरू आउने छैनन् त्यसो गर्नुपर्न्यो” भन्ने विचार गरी चराहरूको समूहलाई यसरी अववाद गर्थी—“महाराजमार्गमा भय हुन्छ । हात्ती घोडाहरू र चण्ड-गोरुहरू नारेका घानादिहरू आवत जावत गर्छन् । ऊट्ट उडन पनि नसकिने हुइन्छ । अतः त्यस्तो ठाउँमा जानुहुन्न ।” चराको समूहले उसलाई ‘अनुशासिका’ भन्ने नाम राख्यो ।

एकदिन उ महाराजमार्गमा चरिरहेको बेलामा बेगले राजमार्गमा आइरहेको रथको आवाज सुनी फर्केर हेर्दा “अर्छं टाढा छ” भनी चरेश नै बसी । अनि बायुबेगले चाँडे नै रथ त्यहाँ आइपुग्यो । उ उड्न पनि सकिन । चक्काले दुइटुक्रा पारी गयो । चराको जेठोले चराहरू फर्केर आई उसलाई नदेखेपछि “अनुशासिका देखिन्न, उसलाई खोज” भनी भन्यो । चराहरूले खोजिगर्दा महाराजमार्गको बीचमा उ दुइटुक्रा झडेरहेको देखेर चराको जेठोलाई भने । अनि चराको जेठोले “उ अरु चराहरूलाई रोकी स्वयं त्यहाँ चरी अहिले दुइटुक्रा भई” भनी यो गाथा भन्यो—

“यामञ्जे मनुसासति सयं लोलुप्पचारिनी ।
सायं विपक्खिका सेति हता चक्केन सालिका'ति ॥”

अर्थ —

“अरुलाई अनुशासन गरी जो स्वयं लोभिनी भई अहिले
चक्काले किचिएर विनाप्वाँखकी भई लडिरहेकीछे ।”

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत अनुशासिका पोथी-चरा यही अनुशासिका
भिक्षुणी थिई । चराको जेठो चाहि म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

सुधाविवादेन तवन्तिमागता १७८,

१८४

सुवर्णपस्य नाम गिरी उलारो

२६०

सुवस्स च वरं दत्त्वा १२३

सूकरेहि समगोहि २४३

सूरो सूरेण संगम्म ५६

सो खो तदा देवदत्तो अहोसि २७९

सो ते सुव वरं दम्मि १२१

सो न विस्सति मातङ्गो २२५

सो जति मच्छो गङ्गेय्यो ५१

सो लुट्ठो कासिपुरं उवागमि २७७

सोहं अब्बूल्हसल्लोस्मि २२२, २२८

संवासेन हवे सक्क २२१, २२७

ह

हृदयङ्गमं कण्ठसुखं २३६

हृदये जायति पेमं २२१, २२७

हिरायं हि पापजनं निवारणी १९७

हिरायं देवेसु हि सेट्टसम्मता १९८

हिराहं देवी मनुजेसु पूजिता १८७

हिरिधोत्तप्पसम्पन्ना ७

हिरिया निवारन्ति सच्चित्तमत्तनो

१९७

हिरि च अरियमिह गुणे पतिवृत्तु

१९६

हिरि सुधं केन सलस्य हेतुना १९५

विचेय्य दानादि ददाति कोसिय

१७२

विदेसवासं वसतो ७९

विद्धो च नागो कोञ्चनादि धोरं

२७०

स

सक्कच्चं उपतिट्ठामि ९२

सका रट्ठा पञ्चजितो ७९

सङ्खूपमं सेतमनुत्थयस्सनं १७४

सचे अनुद्धिं तथा महामुनि १६८

सचेपि सन्तो विवदन्ति २१३

सच्चं तस्स हृतं होति १५८

सन्तो सप्पुरिसा लोके ७

सद्धा अनिच्चा पन देवसारथि १९६

सद्धा वदञ्जू इध वीतमच्छरा १७६

सद्धाहं देवी मनुजेषु पूजिता १८४

सब्बन्तं खमते धीरो २१३

सब्बेव सदिसा होम १००

सब्बे सदिसा होन्ति १००

सब्बे सङ्गम्म रोदाम २२१, २२७

सब्बे सत्ता सब्बे पाणा ४६

सम्बोधितो च महानुभावो २७८

समणस्स न तं साधु २२०

समप्पितो पुथुसल्लेन नागो २७२

स मातली देववरेण पेसितो १७३

सहस्सनेत्तो तिदसानमिन्वो १९४

सा कोसियेनानुमता बुद्धीमता

१८८, १९२

सा तं पटिरगय्ह उमोहि पाणिहि

१९२

साधु सम्बहुला ज्ञाती २४३

साधु सिन्धिकतं होति १२१

साला करेरो बहुकेत्थजम्बुयो १८९

सितं अकासि परिसाय मज्जे २७८

सिप्पेन विज्जाचरणेन बुद्धिया १७९

सिराहं देवी मनुजेषु पूजिता १७८

सिरीति मं जानाहि जूहुत्तमा

१७८

सीलञ्च नवं विलेपनं १०९

सीहा व्याधा वराहा च १९०

सुच्चि सुगन्धं तिदिसेहि सबकतं

१६७

सुधाभिहासी तुरितो महामुनि १९२

यदेसमाना विचरिस्वह २३३	यो मे हृत्थे च पादे च ८६
यन्तु पुब्बे विकत्थिस्वो १३०	यो मं पुरे पच्चुदेति २२५
यस्सा हि नो नारद त्वं पवस्ससि १६९	यो यं मिसानि खणति ११४
यस्मिञ्च जायमानस्मि सदत्थं नाव- बुज्जति १३२	यो सब्बलोकं चरको महामुनि १७१
यमेतं वारिजं पुष्पं ११३	यो हित्थिघा वा पुरिसस्स वा पन १७६
यायञ्चे मनुसासति २४८	यं तं पत्रिकत्थितं पुरे २५
यस्मिं जाते न पस्सति १३१	यं पुच्छितो न तं अस्खा ५१
ये केचि मानुसा कामा २५६	यं वनेजो वनेजस्स ७५
येकेचिमे मच्छरितो कर्दारिया १६४	यं सुपण्णो सुपण्णेन २०९
येकेचिमे सुगतिमाससाना १६४	र, ल, व
येन जातेन नन्दन्ति १३२	स्वच्छरगहणा बहुकेत्थ पुष्कता १८९
येनामिभूतो कुसलं जहाति १३२	स्वं मनुज्जं १२
ये वे सखीनं सखारो भवन्ति १२०	रोदितेन हवे ब्रह्मे २२१
ये हि अमित्तं जानेय्य ४२	सुद्धा देव समायन्तु २५७
यो च वन्तकसावस्स २७१	सुद्धपुत्ता निसामेथ २५८
यो ते इमं विसालविद्ध १२८	वधत्थिका वेरमकासि बाला २७३
यो ते हृत्थे च पादे च ८६	वधिस्समेतन्ति परामसन्तो २७०
यो दन्धकाले तरति ९६	बालगमत्तं पापस्स ११५
यो दन्धकाले दन्धति ९६	वरञ्च मे हंसं भवं वदेय्य १२२
यो पहट्ठेन चित्तेन १८	वरं वरस्सु वक्कञ्ज १२१

नीचे ओरुह मन्तव्हो २०८
 नेव किणामि नपि विधिकनामि
 १५६
 नेव तं उपजीवाम ११६
 नेवामिसज्जामि न चापि कुप्पे ९२

प

पस्सामि पोसं अलसं महगघसं १७९
 पमाणवन्तानि सिरिसपानि ४७
 परिनायकसम्पन्ना २३८
 पाणातिपाता विरतोनु अज्ज २३७
 पाणस्सरा मुतिङ्ग च १६३
 पापं सेदमलन्ति वुचचति १०९
 पुञ्जं आकांखमानेन १३८
 पुञ्जानि परलोकास्मि १३९
 पुरिसं विसं का त्वं पमासि देवते
 १७७

ब

बलिसं हि सो निग्गलति १६०
 बह्वं इवं सुलफलं २३३
 बहुम्पि सो विकारेण ३५

बहुम्पेतं वने कट्टं २९
 बहुम्हा बहुकं वज्जा १५७
 बहूनि स्वखिह्वानि ९६
 बहूहि मे वन्तयुगा उलारा २७३
 बहूहिमे राजकुलम्हि सन्ति २६१
 ब्रह्मचारि खमस्सु मे ९१
 बाला पत्ताव भिज्जन्ति २१३
 ब्राह्मणञ्च व्यगघञ्च २४३

भ, म

भुत्ता च सा द्वावस हन्ति पापके
 १७५
 मच्छेरो च पमादा च १३८
 मतं मरिस्सं रोदन्ति २२१, २२७
 मारेतुकामा कुञ्जरं छुब्बिसाणं
 २६२
 मा मं अपावको हिंसि ४५
 मिगीव भन्ता सरचापधारिना १८०
 मोघंचस्स हुतं होति १५८
 य
 यत्थालसो च दणलो स १०१

द्विस्वान् नागस्स गतिं ठित्तिञ्च २६८	न तं पावा वधिससामि ५६ नन्दन्ति सरীরघातिनो १०९
दुद्धं दधमानं १३९	ननु जीविते न रमसि ६६
दुभो यदा होति फलुपपन्नो ११९	ननु मं हवयेति मञ्जसि ६०
दोहलो मे महाराज २५६	न नो दाठा न विज्जन्ति २३५
	न नो पितुनं न पितामहानं २५९
	न नं उम्हयते दिस्वा ४२
	न मे दाठा न विज्जन्ति २३८
ध, न	न मे दुत्तियो इधमत्थि कोसिय १८७
धञ्जापणं पविसित्वा २१७	नवच्छन्दकेवानि दिप्पति १०७
धम्ममेन जायेन सुगत्ते लच्छसि १८७	न हरामि न भञ्जामि ११४
धम्मो रहदो अकहमो १०९	नहेव इन्दो न सेनो २३९
धम्मं चरे योपि समुच्छकं चरे १४१	नागराजा तदाहोसि एवं धारेथ जातकं २७९
धीता महिन्दस्स महेसि जायथ १९८	नागो हतो हन्द इमस्स वन्ता २७३, २७७
धुत्तोम्मिह सम्म सुमुख २१७	नादत्त्वा भत्तं वरगत्ते भुञ्जति १७२
न कप्पति मातलि मय्ह भुञ्जितुं १७५	नायं नेरु विभज्जति १०१
नगुत्तमे गिरिवरे गन्धमादाने १६७	निसीद कल्याण सुखयिदमासनं १९२
नचापहं किञ्चि करेय्य पापं १६५	
नच्चेन ते धीतरं १२	
न तत्थ मानं कथिराथ ७९	
न ते पीठमादायिम्मह ९१	

त

ततो चतस्रो कनकक्षूपमा १६७
 तत्त्वच्छति कुञ्जरो ह्यद्विसाणो
 २६०
 तत्त्वदृसा कुञ्जरं ह्यद्विसाणं २६८
 तत्त्वदृसा पोक्खरणि अद्वरे २६८
 तत्थेव सा पोक्खरणी अद्वरे २६४
 तस्मा त्वं इति मारोदि २३७
 तस्मा विनेद्य मच्छेरं १३९
 तस्मा सतञ्च असतञ्च १३९
 तमेव कट्टं डहति १३२
 त्वमेव सद्धे परदारसेविनी १८५
 तवेव अत्थाय इघागतम्हा १६५
 तस्स कम्मस्स कव्वस्स ८७
 तससिं भमसिं लेणमिच्छसिं १०७
 ता नारदेन परमण्येकोपिता १७०
 ता दिस्वा आयत्तमना पुरिन्दवो
 १७१
 ते तत्थ कन्दिस्वा रोदिस्वा नागा
 २७७
 त्तेसञ्च इयमानानं २४०

तेसु उवुम्बरमूलस्मि २४४
 तं तं असच्चं अविभज्जसेविनि १७९
 तं तं वदामि कोसिय १५७, १५८,
 १५९, १६०
 तं यानसेट्टुं समिस्सुह मातली १९५
 त्वं नो जाति पुरिमासु जातिसु
 १६५
 तं पस्स सम्म फलमं उलारं १२२

थ, द

थीघातका येचिमे पारदारिका
 १७६
 वन्ते हि अत्थोति च मं अत्रोच
 २७२
 वदन्ति हेके वितमे निविट्ठा १४२
 वहल्लमाना यत्तसा यत्तस्सिनी १८४
 वस्सामि ते गामवरानि पञ्च २६२
 वानं वलं चागमथोपि संयमं १८५
 विसा चतस्सो विदिसा चतस्सो
 २५९
 दिस्वान वन्तानि गजुत्तमस्स २७८

कस्स गन्धो न कदाचि छिज्जति	कोनम्हाकं इध सत्तु २३५
१०९	
काकोला काकसङ्गा च १००	ख
कायस्सभेदा निरयं वजन्ति १६४	खणित्वान कासुं फलकेन छादि
कायस्सभेदा सुगतिं वजन्ति १६४	२७०
कासावमद्द्विख धजं इसीनं २७०	खीणं अखीणन्ति न तं गहन्ति १२०
कासिस्स रञ्जो महेसी भवन्ते	खेमं यंहि तत्थ अरी उदीरितो ३८
२७२	
का सुक्कदाठा पट्टिमुत्तकुण्डला	ख, छ, ज, ञ
१८०	
कि ते उप्पज्जि नो मुच्चि १३१	चतुप्पदेहि मे मेत्तं ४५
किन्नु सोचसि अनुच्चङ्गी २५६	चतुप्पदो अहं सम्म त्वम्पि सम्म
किमु सेवमलन्ति वुच्चति १०९	चतुप्पदो २०४
कुतो सुधा गच्छ न मय्ह रुच्चति	चन्दो च सुरियो च १६३
१७९, १८५, १८७	चर चारिकं लोहित तुण्ड माचरि
कुम्भिलका सकुणका २४०	११९
कुमारियो याचिमा गोत्तरविखता	चीरं जीवतु सो राजा ८६
१९७	छदनं कत्वान सुब्बतानं ६९
केनेस थञ्जो विपुलो महग्घनो	छेत्वा वन्तानि गजुत्तमस्स २७५
१४१	जिघच्छा च विपासा च १३९
कोधो महाराज न मे अमुच्चथ	जातो च मे होति सखा च रुक्खो
१३२	१२०

इधेव निक्खिप्प सरीरवेहं १६४

इधेवाहं वसिस्सामि २३४

इमानि मं दहर तापयन्ति ७९

इमे ते लुहका देवि २५८

उ

उच्चे विटभिमारायह २०८

उट्ठाय सो लुहो खरं गहेत्वा २७५

उट्ठेहि त्वं लुह खरं गहेत्वा २७३

उडुम्बराचिमे पक्का ७४

उद्धगराजो मिगराजा २३५

उप्पज्ज मे न मुच्चेत्थ १२८

उप्पज्ज मे नमुच्चित्थ १३०

उत्तारवण्णा वत ब्राह्मणा इमे १६२

उत्साहितो जटिलेन २४१

ए, ओ

एकङ्गमेतं थेय्यानं ११३

एकपुत्तको भविस्ससि ६०

एकोव इन्दो असुरे जिनाति २३९

एतादिसो नून कुलस्स धम्मो ९२

एवं सक्क सुखी होहि १२३

एवं समिज्जन्ति अपापकम्मिनो

१९९

एवं सो सुखितो होति ७५

एसम्हाकं कुले धम्मो ९२

एसाहमज्जेव उपारमामि १६५

ओगाह र्हवं अकह्मं १०७

क

कज्जा चतस्सो चतुरो चतुद्दिसा

१७७

कट्ठस्मि मत्थमानस्मि १३२

कतमञ्च नवं विलेपनं १०९

कतमो र्हवो अकह्मो १०९

कतमा मे रवखा ४७

कत्थच्छति कत्थमुपेति ठानं २६३

कथं सहस्सानं सहस्सयागिनं १४१

कवल्लिमिगा बहूचेत्थ १९०

कन्दितेन हवे ब्रह्मे २२७

कस्मा सुव सुवखदुमं न रिञ्चसि

११९

कलम्पि नाग्घन्ति तथा विधस्स

१४१

अरहत्त्वजो सविभ अवज्जरूपो २७०	आसाच सद्धाच ततो सिरि हिरि
अरियवत्तसि वक्कङ्ग ६८	१६८
अरियावकासोसि पसन्न नेत्तो ६८	आसा च सद्धा सिरि ततो हिरि
अलिकं वत मं सम्म २१७	१७७
असन्तो निरयं यन्ति १३९	आसाय खेत्ताय कसन्ति कस्सका
असुचि पूतिलोमोसि २०५	१८२
असूहि यो सम्मति १७३	आसाय यन्ति वणिजा धनेसिना
असंविभागीच सुखं न विन्दति १७५	१८२
अहू अतीत मद्धानं ८७	आसाय सम्पाधिमना सुखेसिनो
अहं तदा नागराजा अहोसि २७९	१८२
अहं महिन्देन महेसि पेसितो १७४	आसा विसंवादिकसम्मता इमे १८३
	आसा विसंवादिकसम्मता हि मे
आ	१९६
आचिक्ख मे त्वं कतमासि अच्छरा	आसं पुरवत्तवा नरा सुखेसिनो
१८६	१८२
आचिक्ख मे त्वं कतमासि देवता	इ
१८४	
आदाय वन्तानि गजुत्तमस्स २७७	इतो उजुं उत्तरियं विसायं २६०
आदित्तं वत मं सन्तं २२२, २२८	इन्दस्स नं वदेय्य देवसारथि १९७
आरुह सेलं भवनं किन्नरानं २६०,	इन्दस्स वाक्यं निसामेहि कोसिय
२६७	१९५
आसनं उदकं पज्जं ९२	इध सीहा च व्यग्धा च १००

गाथा - सूचि

अ

अकल्लमेतं वचनं सुगतं १७०	अदाहि मं वो हितकामां १६५
अकिण्णलुद्धो पुरिसो ११५	अनङ्गणस्स पोसस्स ११५
अगारा पच्चुपेतस्स २२०	अनगारियुपेतस्स २२६
अग्गीव तिणकट्टास्मि १३२	अनिक्कसावो कासावं २७१
अज्जापि मे तं मनसि ६६, २१७	अपचन्तापि विच्छन्ति १३८
अज्जेव त्वं इन्दसहस्यतं वजाति १९९	अप्पमाणो बुद्धो ४६
अज्जं हि लेणं परियेस २३४	अप्पस्मा दक्खिणा विन्ना १४०
अतिषिस्मि यो नितिसम्मिह १५८, १५९, १६०	अप्पस्मेके पवेच्छन्ति १४०
अतो मुता देववरेण पेसिता १७७	अप्पम्हा अप्पकं दज्जा १५७
अद्धा मं यक्ख जानासि ११५	अपादकेहि मे मेत्तं ४५
अन्धा सिरी मं पटिभाति मातलि १९६	अपि कस्सप मन्दिद्या २१३
	अप्पोसुक्को भुञ्ज तुण्डल १०७
	अम्बा पियाला च किमुका १८९
	अब्बूलहं वत मे सल्लं २२२, २२८
	अमानना यत्थ सिया १०१
	अयं वा सो मतो सेत्ति २२६

२६९, राजाले २५४,	हिलो नभएको तलाउमा १०८
बस्छ २६१, मन्यो २७८,	हंस १२, १०२, १९१, राजा १३,
लाई वेष्टयो २६९, लाई	बच्चाहरू २०८, २०९,
मारी २६४, ले ५६, हक	बच्चाहरूसँग २०८,
२५०, २७५, २७६, हक-	योनिमा जन्मे ९९, राजा
को साथ २६४, हक फर्कर	भई ११९, राजाले ११,
आए २७६, हकले २५३,	१२
२५४	शान्ति ५७, ८५, छैन ८४, वादी
हांडीभरीको भात मात्र २३१	भनेको केही ? ८४, वादी
हांसी २५०	हुँ ८४, ८५
हितैषिणी भएकी थिएँ २५०	धुधालाई १७५
हिरोत्प ३, ७	

११४, को आशा लिए	सोहहजार २५५
१८१, नमाम्नु ने धर्म हो	संग्रामभूमिसा २४, गई २५
१८८, पाई १९६	
मुनको द्विको १७, १८	ह, ४५
सुवर्णमार्ग १५४	
सुवर्णहंसलाई राजा बनाए ११	हस्तिनीहकलाई २५४
सुहृदयो थियो २१६	हस्तिनीहकले नुहाए २५४
सुगुर २०३, २०४, २०५, २०६,	हलो १७
ले २०५, ले देखेर २०३	हाङ्गाविङ्गा २५४
सुगुरहक २०३, ले २०४	हात काट ८५
सूँड २५१, चलाउंदे २९, मा टेकंदे	हात काटिदियो ८५
२७४, ले करौंती समाती	हात खुत्ता र नाक कान छेदन
२७५	गन्थो ८६
सूर्यास्त भयो २११	हात्ती २९, ४२, ५६, ५७, २४७,
सेता तीलहक ६४, ६५	को गद्दी २५, को बच्चा
सेता थिए २५०	देखी २२५, को बच्चासाई
सेनापति ९, ८८, ले ८२, ८६	पाल्यो ४१, को बच्चा
सेनाव्यूह तोडी २५	मन्यो २२५, बाट खसी
स्रोतापत्तिकलमा प्रतिष्ठित भयो	मनेछ २४, बाट ओह्लाली
९, २९, ९३, १०२, १११,	२५, का दाहाहक २७७,
११६	२७९, २८०, राजा २५४,
स्रोतापत्तिकल प्राप्त गरे ८८	२६१, २६३, २६४, राजा
स्रोतापत्तिकल आदि प्राप्त गरे	थिए २७६, राजा थिए
२८०	२८०, राजा भएको थिएँ
स्रोतापत्ति ७१	२८०, राजा नुहाउंदथ्यो
१६,००० २५५	२६९, राजालाई हानी

सभा संग मएपछि २०७

सरोवरमा ११३

सलाक भोजन ५३, ल्याई ५४, हक

पाइन्थे ५३

सर्वज्ञज्ञानरूपी दाहाहकको नै २७५

साठी योजन १५४

साठीहजार २५८, वर्षसम्म रह्यो

१११

सातदिनमा २७५, पुग्यो २६९

सात प्रकारको शील छ १४

सात पर्वतहरू थिए २५२

सात महीना २६९, २७५

सात वर्ष २६९, २७५

सारणीय धर्म १४८, लाई १४८

स्थालले २०८

सिकर्मी २३३, ले २३३

सिक्राले बाँधो २३२

सिगु १९१

सिह १००, १९१, आउनुमन्दा

अगाडि २०४, चाहि २०६,

योनिमा २०३, लाई राजा

बनाए ११, ले २०३,

फर्केर गयो २०४, को साथ

२०४, संग लडनुपछि २०३,

लाई मैले जिते २०५

सुगा १२०, १२१, को राजा ११८,

११९, को राजाले १२०,

१२२, १२३, हक ११८

सुगुरको पाठो २३३

सुगुरका पाठाहरू २३६

सुगुरनीले १०४

सुगुरनीको कोखमा १०४

सुगुरहरू आइरहेको देखेर २४२

सुगुरहरूको समूहमा पुगेर पनि

२३८

सुगुरहरू देखी २३३

सुगुरनीहरू २३६, ले २३४, २४१,

२४२, २४३, २४४, ले पनि

त्यस्तै गरे २३७

सुगुरहरूलाई २४३, छान्छ २३५,

माछं २३४, एकमत गराई

२३६, धर्म दिने २३७,

हेरेर बाघ गर्ज्यो २३७,

बोलाई २४२

सुन्दरछु ५०

सुन्दरछी ५०

सुन्दरछौं ५०

सुधामोजन १७२, १७४, १९३,

गर्नाले १७५, देऊ १७९,

१८१, १८४, फिन पाई

विशाल आँखा भएकी १२८
 विहार बनाई बसेको थियो ७२
 वृक्षवेवता २९, ५०, ५२, चाहि
 ७६, चाहि म नै थिएँ
 २०९, भई २८, ७४,
 भएका थिए २०८, ले २९,
 २४३

वेरता गर्नु हुन्न ७०

वंशपरम्परासाई १३७, छाड्यो
 १५५, नाश नगरी १४५

श

शक्रत्व २७५, पाएका थिए २२०,
 मा थिए २२५

शत्रु २४४, बस्छ २३४

शाखाको माथि २५३

शाखाहरू २५३, हल्लिवा १०३

शांति रिक पीडालाई १७५

शाल वन २५२, मा गई २५४

शाला १९०

शाश्वतवादीहरू आए ९८

शीलन नयाँ थिलेपल हो ११०

शोक उत्पन्न भयो २५०

शोकरूपी काँठो २२२, २२९

शोभायमान ४९, ५०

शंख देखेर २४४

शंख भरी पानी ल्याई २४४

श्रमणधर्ममा मन नलगाई २४५

श्रामणेर चीवर छोडेर गयो ५८

श्रामणेर मरेपछि २१९, २२४

श्रामणेरलाई प्रव्रजित गरायो २२४

श्रृगाल १००

स

सकृवागामी ७१

सक्खर १५४

सङ्गुण पनि अप्रमाण छ ४६

सतपदीहरू ४७

सन्तुष्टिताकोनिमित्त ३

सत्त्वुवय महापद्य २५४, पाई २५४

सर्प नचाई ५९

सर्प निस्की ४३

सर्पले डसी ४३

सर्पहरू ४७, ७८, ले ४४, ले डस्ने

छिनन् ४४

सर्पराजाको कुल प्रति ४४

सर्पले डस्ने थिएन ४४

सपेरा ६१, २१६, २१८, को

शरीरमा खसाल्यो ६०, ले

५९

मुखमा पानी आउन थाल्यो १५१	राजमहिषीको कोखमा २५५
मुखमा पानी भरिएर आयो १५१	राजालाई पञ्चशील दिए ११०
मुगीको वन २५२	राज्यद्वारा पूजागरे ११०
मुगिका गाडाहरू २४७	रात्री-स्थान ११७
मुर्ते हिड्यो १६१	रुखको गहन २६६
मुसाहरू ४७	रुख सुकाइदिए ११८
मृगगणहरू १९१	रुख सुकेर जाँदा ११८
मृगबच्चा मन्यो २२०	रुखसुख्या भोजनहरू १९
मृगबच्चालाई देखी २२०	रुन थाली २५०
मृत्युदेखि भयभीत हुन्थ्यो २७	रूप प्रशंसक ४९, ५०
मृत्युसंग भयभीत हुने १०३	
मैत्री-कायकर्म १४८	ज्ञ, व
मैत्री भावना गरे ४८	
मौलो भाँची २८	लज्जा ७, र भय ३, ११, १२, र
मंगल हात्तीलाई २८	भय छाडी १३, र भयलाई
	छाडी १२
य, र	लात्तले हानी ८५
	लिङ्ग-आयं ६७, हो ६९
बागु र भोजन नपाई ९१	लीड खसालेर ५७
बागु सिद्धिएको बेलामा ९०	लोटा लिई ३३
बुट्टकथा २५	लौका २५२
बुद्ध-भेरी २४	वचीद्वार १६
बगत्तले मुख भरियो २७४	वर्षावासको समय माएपछि २१०
बय-ब्यूह २३२, २३६	वासना सुँठ्यो ११२
बकसी पिई ५५	विस्टा खसाल्छन् ३८
राजकन्या पिई २८०	विदेशमा बस्ने पण्डितले ८०

ब्रह्मलोकबाट च्युत भई १२६
 ब्राह्मण-पाठ हुँदछ १३८, १४१
 ब्राह्मण भएवले १५५

भ

भण्डागारिक भएपछि ३१
 भय ७, भीत हुने भिक्षुको कारणमा
 २७
 भयान्कता उभई २०१
 भयाकुता खाने ७९
 भालु १९१
 भिक्षाटनार्थ आएका खण्डमा २४५
 भिक्षा-भोजन ११८, बाट ११८
 भिक्षुणीहरूलाई अनुशासन गरी
 २४६
 मुहुर्मा २५२
 भैसि २०३
 भोजनको निन्दा गर्न थाल्यो ३५
 भोजन सिद्धिसकेपछि ९०

म

मधुमा मिलाई २५५
 मधुर फलहरू २५५
 मनद्वारा १६

मनमा प्रेम उत्पन्न हुन्छ २२१,
 २२७
 मयूर १२, १३, १९१
 मरणानुस्मृतिको कर्मस्थान २७, २८
 मरण भएवले डराउने कुरा २८
 मरण भएवले डराई २९
 मरण भएवले डराउँथ्यो २९
 मरण भएवले भयभीत भई २७, २८
 मरणभीरुक छ १०३
 मरणभीरुकछौ १०४
 मरणभीरुक भिक्षु १११
 मह १५४
 महाशाल वन २५३
 माउसुलीहरू ४७
 माकुराहरू ४७
 माछा ५२, ५०, ५१, १९१,
 १९२, १९३
 माछामासु खाई ५५
 माटाका भाँडाहरू २१४, जस्तै
 २१३
 मारतब २७५
 मासु काटियो ८४
 मासु पाए २४१
 मित्रभाव ४१
 मित्र र अमित्रको लक्षण बताई
 ४२

- कीस ६४
 फूल सुघंदा ११३
 बन्दरो ८४, २६५, ले २४३, ले
 काटी २६६
 बनेल १९१
 बरको हख थियो २५३
 बरको हख देख्यो २६८
 बरको वृक्षराजलाई २६१
 बरदिनेछु ४
 बरदिएको थिएँ ४
 बहुभण्डिक भिक्षु ९, १३, को
 कारणमा १, १०
 बहुभण्डिक छ २
 बहुभण्डिक भयो ३
 बहुभण्डिक ह्यौ १०
 बाघ १००, १९१, को अगाडि गई
 २३, को राजा २३७,
 गएर २४१, लाई मान्यो
 २३, बस्ने ठाउँमा २३,
 निस्केर भाउँदथ्यो २२,
 को मासु २४१, राजाले
 २४०, लाई २४२, ले
 २३८, ले भन्दछ २३९,
 ले ल्याए ल्याएका मासु
 २४२, समाप्त सकिन २३,
- समार्ते २४, समातियो
 ०४२
 बाजले २४०, पक्षिहरूलाई माछै
 २३९, समात्छ २४०
 बाणले लागेको हात्तिले २७२
 बाणले हान्न लगाई २५०, २५५
 बाँदर ६१, ७६, ले ६०, ७५,
 लाई ५९, ७५, २१६,
 कहाँ छ ? ६०, लाई
 खादघ-भोज्य दियो २१६
 ब्याघा २८०, उठेर २७५, ले
 २६८, देखेर २६०, हरू
 २५७, २५८, हरू छन्
 २५८, हरू हुन् २५८,
 हरूतिर हेरी २६०
 बाल-सूर्य जस्तै देखिन्थ्यो २५३
 बाँसको गहन २६६
 बिच्छीहरू ४७
 बुद्धगुण वर्णन १६
 बुद्धगुण अप्रमाण छ ४६
 बुद्धगुणलाई अनुस्मरण गरे ४८
 बुद्धलीलाद्वारा मधुरस्वरले १०७
 बुद्धलीलाले धर्मदेशना गर्दै १०९
 बूढो भिक्षु २११, २२४, ले २०७
 बूढो थेर थियो २१८
 ब्रह्मत्व २७५

१२८, भएकी घिरे २५०

पि, पी

पानीको गहनमा २६६

पानीको राक्षसले ६

पानी पनि दिन योग्य छैन १८०,

१८३

पानीबाट आगे निकाली ३८

पानी-राक्षस ९

पानीलाई पसिनाको मयल बनाएको

हो ११०

पु, पू, पो, पं

पायस १५३, को निमित्त १६४,

खाई १५१, खाओ १५१,

खाने इच्छा १५१, खाइ-

रहेको भैले देखे १५२,

खाने इच्छा उत्पन्न भयो

१५२, खाने इच्छा गरी

१५५, पकाउन थाल्यो

१५४, पकाएर बेठ १५३,

पाकेपछि १५७, छैन

१६१, पनि पाकेपछि

१५६, देखेर नै १५१,

मात्रको चिन्ता गरी १५२

पिटेका घियो ६७

पिट्यो ४०, ४१

पिट्योमा तीनपटक पिट्यो ६५

पीपल १९०

पीठ बनाउन लगायो २३७

पुष्करिणी देख्यो २१

पुष्का २१

पुण्य नै परलोकमा प्रतिष्ठा हुन्छ

१३९

पुत्रशोकबाट दूर भराइदियो ३२३,

२२८

पूर्वजन्मको कुरा ३७, ४१, बत्ताउनु

भयो २०३, २०८

पोषी-चरा २४७

पंखा राखी २०२

पंखालिने चलन घियो २०२

परिच्छलक फल १६७, १६९

फ, ब

परिजात १६७, १६९

प्यासलाई १७५

फर्ती २५२

पाक्षिक-भोजन ५३

फासी १७

नाङ्गो देखियो १२
 नाङ्गो भई १०, ११
 नात्तन थाल्यो १२
 नाचको हुनाले १३
 निबर बनाउने २८
 निमित्त ३७
 नून र अमिलो १२७, सेवनार्थ ८२
 नेवासिक ७२, स्थविर ७२, भिक्षु
 ७३, ७६, भिक्षुको ७३
 नौ प्रकारको शील छ १४

प

पटिबोध-आर्य ६७, हुन् १९
 पर्णशाला बनाई ९८
 पर्णशाला बनाइदिनेछो ३६
 पदचिन्ह देखी ६
 पद्मको पात्रमा ५
 पद्म-भ्यूह २३२, २३६
 पद्मसरोवरमा ११२
 पद्मसरोवरको आशय लिई ११३
 पद्मफूलहरू ११४
 पद्मसुधा ११३
 परम्परालाई १३७
 परित्राण ४८
 परित्राजिकालाई लिएर गयो १२९

परिवेणमा नै आउनु भई २०१
 परिवेणमा जानुभयो २०२
 परिषद्को बीचमा २०२
 पलांस १९०
 पवारणा गरी ९९
 पतिनाको मयल केलार्ह भन्नुछन् ?
 १०९
 पंक्षी योनिमा जन्मी ३७
 पक्षिराजा ३९
 प्रत्यन्त गाउँमा ७२
 प्रत्यन्त नगरमा गए ३४
 प्रश्नोत्तर गरी २०७

पा

पाउमी बस्ने तैले ९२
 पाउछुने २१३
 पाउ भन्नुमेहरूको हिंसा नगरु ४६
 पाख १३, फिजाई १२
 पाच प्रकारको शील छ १४
 पाचशय प्रत्येकबुद्धहरू २७६
 पाठाहरूलाई छाडी १०४
 पात्र-चीवर ५८, ८९, लिनुहोस्
 १५, सुम्पियो १५
 प्रातिमोक्ष संवर शील हो १४
 पादपरिचारिका २४९, धिई,

देवकन्या ११६, ले ११६

देवघर्म ५, ६, को मतलब छ ७,
जान्नेलाई ५, पनि जान्दछु
८, बताउनेछु ७, मात्र
जान्दछौ ८, भन्दछन् ७

देवनगर १५४

द्रोणी भरी १०६, भात छ १०७

दोहलो २५६, २५७

ध

धन खर्च हुनेछ १५५

धन खर्च होला भन्ने भयको
कारणले गर्दा १५२

धन खर्च होला भन्ने डरले १५२

धनसम्पत्ति भने देखिन्छ १३६

धनुष ६, र धनुष राख्ने घोक्रो
२६८, लुकाई २७०, धारी
२१, धारी हुं २१, २२,
लिन लगाई २३

धर्म-अन्तेवासी ६४, हुनेहरू ६४

धर्मगुण अप्रमाण छ ४६

धर्मराजा १६

धर्मरूपी तलाउमा हिलो छैन ११०

धमिराहरू खसे २५४

धानको पसलमा २१८

धानको पसलबाट ६०

धान छुर्ना १४३

धान ब्यापारी ६१

धान बेची जीविका गर्न थाले ५९

धान बेची जीविका चलाउन थाले
२१६

धान लिएर आई १४३

धान्यवर्गहरू १९०

ध्यानकोनिमित्त मात्र पनि ३७

धूर्तहरूलाई रक्सले छाड्यो १०८

धूर्तहरूले विचार गर्दा १०५

धोक्रो बनाउनपन्थो २६५

धोक्रोलाई डोरिले बाँधी २६७

धोक्रो लेऊ २६५

न

नगरद्वारको चारैतिर १५०

नगनतावावीहरू आए ९८

नयाँ लेपन भनेको क्याहो ? १०९

नरकको बीचमा १५१

नाक र कान काट ८५

नागराजा ७७, ले ७८, बस्वथ्यो

३८

नागभवनबाट निस्केर ७८

दर्शन-आर्य ६७, हो ६८
 दशप्रकारको शील छ १४
 दशबलकहाँ २
 दशबललाई वन्दना गरी १५
 दशहजार योजन अलंकृत १५४
 दानफल-बोध गराई १६६
 दानदिनुपछ १३६
 दानदिने स्वभावको छ १४८
 दानदिने स्वभावको भयो १४९
 दानदिने स्वभावको थियो १४८
 दान परम्परालाई नबिगान्नु १५०
 दानशालामा आगो लगाई १३७,

१४५, १५५

दानशालामा आगो लगायो १४४
 दानशाला विनाशपारी १५०
 दानशाला बनाई १३६
 दानशाला विध्वंस गरी १३६
 दानशालाहरू १५०
 दानो स्वभावको थियो १३५
 दासको काम गरेर ३२
 दासले ३०
 दासको तर्जनलाई पनि ८०
 दासलाई ३२
 दासिले ३०
 दाह्रा २५८, २५९, हरू २५५,
 २६३, २६४, २७३, २७५,

२७८, छन् २६१, हरू
 काटी २७५, को गोलाई
 चाहि २५१, हरूको आव-
 श्यकता छ २७३, हरू
 दिई २७८, हरू दिए
 २७५, हरूभन्दा २७५,
 हरू लिएर २७७, हरू
 काट २७४, नभएको
 होइन २३८, नभएका
 होइनन् २३५, गाडी
 २४१, मा बल भएन कि-
 क्या हो ? २३८

दिवा-स्थान १७७

दिशा प्रमुख आचार्य ६५, संग २०
 दिसाबस्ने ठाउँमा गई २०४
 दिसाबस्ने बेलामा ३३
 दिसाबस्नको लागि ३३
 दुइ अंगुल ९५
 दुइटुका पारी गयो २४७
 दुइटुका भइरहेको देखेर २४७
 दुइ प्रकारको शील छ १४
 दुइ बूढा थेरहरू २३१, को कारण-
 मा २३०
 दुइलाख चालिस हजार ८७
 दुध १५४
 दुबोको महन २६६

जुला राह्ये थलो बनाई ४०

जंगलमा बस्ने देवता ५७

जंगलमा जागे लागेको खण्डमा ९६

जंगलमा जाने आज्ञा दिए ८

जंगली कौवाहरू १००

क, ड

क्याङ्गबाट निस्की १०६

इस्यो ४३

इंगा बनाई २६६

इन्जुको इखमनि २४४

इन्जुको इख ११९, १२२, मा
१२३, माथि चढ्यो २४२,
हो २४२

इन्जुको एक वनमा ११८

इरोरी कुण्डलाई २६७

इरोरीबाट चढी २६७

त, थ

तरवार २६५, लिएर ८३, ले
काटी २६६

तरुण भिक्षुहरूको कारणमा ४९

तलाउमा ५

तामाको वणं जस्तै बसि भएको

२६०

तिमी के वादी हौ ? ८५

तिमी को हौ र १५३

तियंकयोनिमा जन्मिदा पनि १२४

तीन चीवर मात्र २

तीन द्वारहरू रक्षा गर १६

तीन प्रकारको शील छ १४

तीन रत्नहरूको गुण ४७

तीन शील १५, हू रक्षा गर १६

तीरले लागेपछि २७१

तीलको मुट्टिको कारणमा ६७

तील सुकाउन ६४

तीलहरू ६५

तील लुटाउन लगाउँछन् ६५

तृणको गहन २६६

तृण उत्पन्न भएको छ १५२

तेलको एक थोपो पनि १३६,
१३७, १४८

तेल घस्ने २१३

तेल लगाई २५५

थकावटलाई १७५

थोरेबाट थोरै दिनु १५७

इ

इन्तहरूको आवश्यकता छ २७३

- चामल १५४, खर्च हुनेछ १५१,
 वेऊ १४३
 चारपरिवर्तको बीचमा ११
 चार प्रकारको शील छ १४
 चितामा हाकी २७६
 चिराक लिएर २११
 चिरंजीवि होस् ८६
 चीवर छाड्यो २१५
 चीवर छाडेर १५, गयो ५९
 चुल्लउपट्टाक २२
 चुलीमा परेको नून जस्तै ६२
 चीरघातकले ८५
 चीरघातकलाई बोलाउन लगाए
 ८४
 चीपाया हुँ २०४
 चीपाया ह्यौ २०४
 चीपायाहरू ९९, ले ११
 चक्रमण स्थानको एक छेउमा २२६
- छ
 छडी लिई ६५
 छ प्रकारको शील छ १४
 छवर्णयुक्त हात्ता २५८, २६१
 छवर्ण रङ्गी हुक २५१, २६०,
 हात्त २६३
 छवर्ण रङ्गी निस्कने २५५
 छाता टिकी ६३
 छाती उहाँ फुट्यो २७८, २७९
 छाती गर्मिएर आयो २५०
 छालाको डोरी २६६
 छालाको धोको राखिन् २६५
 छोरीहरू हुन् १७२
- ज
 जन्ताघर ४३
 जमुनाका खहक १९०
 जराहरू काट्न सक्ने २४३
 जरोको माटो २४२
 जरोमा बाह्य घस्यो २४३
 जलकुडा २५४
 जल-राजस ३
 जलिरहेको भागो जस्तै २२८
 जलिरहेको मेरो जलनलाई २३३
 जाऊ जाऊ २१२
 जाँघको बीचबाट २४१
 जाँघको हाड मिलाई २४६
 जाँघका हाड भन्चिबियो २४६
 जातिस्मरणज्ञान २४९, २५५
 जुसा फुकाली ६३
 जुसा राके सैनी जनायो ६३

ग

गङ्गाको पानी विई ११९
 गणाचार्य ४८
 गन्ध-चोर ह्वी ११२, ११३
 गन्धकुटीको २०१
 गन्धकुटीमा भित्रिनु भयो २०१
 गर्वो वस्तु पनि १७
 गर्ईको भात १४३, बिडा १४४
 गर्डेमा आगो लाग्यो ११७
 गाडाबाट खसेका धानहरू २४७
 गांस लिएर १४३
 गुणागुण नजान्नेकहाँ ९९
 गुणागुण जान नसक्ने ९९
 गुप्तचरहरू बिहारमा पठाई २३१
 गुफामा बस्वन्धो ७४
 गुह्रको गन्ध सुंघो ५६
 गुह्रखाने किरा ५५, ५७
 गुह्रमा २०४, लटपटिएको २०३,
 लटपटिएर २०२
 गुह्रले लटपटिएको २०५
 गंगाको तीरमा ५०
 गंगा र यमुनाको संगममा ५०

घ

घचाडेको अस्तं गरी २११

घरभित्र पसेर बस १३८
 घाँटिमा अट्केर १४४
 घाँटीमा अट्काएर १४३
 घाँसको गहन २६६
 घाँसको टुप्पोबाट खस्ने १३६,
 १३७, १४८
 घोडा जत्रं भई १६२
 घोडाहरू २४७

च

चक्र-भ्यूह २३२
 चण्ड-कुबकुरहरू २४६
 चण्ड-गोरुहरू २४७
 चण्ड-घोडा २४६
 चण्ड-भेडाद्वारा जाँघ बाँध्न लगाई
 २४६
 चण्ड-भेडाले २४६
 चण्ड-हात्ती २४६
 चण्डालनीहरू कहाँ गए ? ८३
 चतुपरिवद् ३, को बीचमाहुँदै
 चर्पीबाट लडो २०२
 चराको योनिमा जन्मेका २४७
 चराहरू १२, १९, ले ११, को
 जेठो भई २४७

कूटजटिल २४२, २४४, कहां गयो
२३७, को आश्रमबाट
निस्की २३७, लाई २४३,
ले भन्यो २३९

१५५, १६५, हुन्छ १६४,
पनतालाई दूर गरी १३९,
ले दानदिन १३९, भएको
बेलामा २००, पनलाई
पारगनेछु १६६

के, को, कं

ख

केरा १९०

के वादी ह्यौ ? ८४, ८५

कोशली २६५

क्रोञ्चनाद गन्यो २७१

क्रोध उत्पन्न भयो १२९

क्रोध उत्पन्न हुन्छ १३३

क्रोध गरेनन् १२६

क्रोधको दोष देखाउँदै १३१

क्रोधलाई जित्न सकेन १२५

क्रोध उत्पन्न भएको थियो १३१

क्रोध मात्रलाई पनि ६२

क्रोधो ६३, ७८, छौ ६२, भिक्षु

७१, ८०, ८८, १३४,

छौ ७७, १२५, थियो

१२५

कोसेली दियो ३३

कोसेली लिई ३३

कंजूस १३६, १३८, १४८, १५०,

खड्ग ६, लिई ८३

खरानी छरी २७७

खरायोहरू ९९

खलो कपडा लगाउँथ्यो १५१

खाल्टोको बीचमा २३७

खाडल खनी २६९

खाडल खनाउन लगायो २३७

खाडलमा २४१

खाडलबाट बाहिर २४२

खादघमोज्य ३५

खानाको निन्दा गर्छन् ३४

खुट्टा काट ८५

खुकुरी २६५, ले काटी २६६

खूर्पा २६५

खोपीमा पत्ती २५५

खोले र कनिकाको भात खान्थ्यो

१५१

एक कुइ अंगुल मात्र हिड्छ ९५
 एक प्रकारको शोल छ १४
 एक बूढो भिक्षुको कारणमा २०१,
 २०७, २१०, २१५, २१९,
 २२४
 एक भिक्षुको कारणमा १४, १९,
 ३०, ३६, ४०, ४३, ५३,
 ७२, ८९, ९८, १०३,
 ११२, ११७
 एक महास्यविरको कारणमा ५८
 एकै नासका हुन्छन् १००
 भोपपातिक देवपुत्र भई १९९

क, का

कञ्चनगुफा थियो २५३
 कञ्चनगुफामा बस्वथे २५१, २५३
 कछुवा ५०, ५२, ले ५१, माथि
 पानी फाली ५२
 कटहर १९०
 कन्दमूल २१२
 कपडाको एक टुक्रा ४०
 कपडा बुन्ने ठाउँमा २१
 कपासको खेतबाट १०४
 कपिट्टफलको वन २५२
 कर्मस्थान ३६, ३७, २१०

कन्याडकुवड १९५
 करौती २६५, लिई २७४, २७५,
 लिएर उठ २७४, ले रेट्न
 सकेन २७४, ले रेट्न
 थाल्यो २७४, मुखभित्र
 पसाल्यो २७४, समाप्त
 लगाऊ २७४

काक माछाहरू १९१
 काखमा सुते ८२
 काँचो लिप्राँ १४३
 काँडा भएको छडी ८४
 कायद्वार १६
 काशीगार्डे दिएका थिए २३०
 किसान भएका थिए १७
 काषाय-बस्त्र २७१, बेहयो २७१,
 धारणा गरी २८०

कु, कू

कुनचाहिँ तलाउमा हिलो छैन १०९
 कुक्कुर भएर १६१
 कुक्कुरले बिसाबले भरिदियो १६२
 कुप्रा २१
 कुलवंशको नाश गर्‍यो १४४
 कुलवंशलाई विनाश नबारी १४५
 कुलवंशलाई नाशबारी १४५

२०७

अमुन्वर छो ५०

आ

आइमाई भनेका पापी हुन्छन् ४

आगन्तुक भिक्षु ७६, ले ७३, हरुको

उपकारक कोछ ? ८९

आगो लाग्यो ३६

आचार्य-आर्य ६७, ७०

आचार्य-नाग ६४, दिनैले ६४

आचार्यमाथि रिसाई ६५

आजीव पारिशुद्धि शील हो १५

आठ प्रकारको शील छ १४

आठहजार २५३, हात्तीहरू २७६

८.०००, २५०, २५३

आप १९०, को रुखमा चढी ६०,

२१६, छाई ६०

आफूले पनि छाऊ १६१

आत्म प्रशंसा गर्ने ५२

आत्मवर्षन २०, ३५, गरी २०

आमा बाबुको गुणलाई नबुझी ३३

आमा बाबुको मीजन समयमा ३३

आत्माभिमानी २६

आर्य-व्यवहार हो ६८

आपुसंस्कार जीव भयो १९८

आवाह-विवाहको सम्बन्ध ३१

आवाह-विवाह गरिविए १२६

आशन शालामा ५४

आहारको निम्दा गर्दा ३४

इ, उ, ऋ

इन्द्रियसंवर शील हो १४

उच्छेदवादीहरू आए ९८

उपराजा ९

उपाध्याय ४०, ले ४१, ले राखीको

४०, माथिको विष्वात्मि

४१

ऋषिहरूको स्वजा २७१

ऋषिभेष अनुसार २१२, २२०

ऋषिहरूको उ्यान जान्थ्यो ४४

ए, ओ

एक अल्छी भिक्षुको कारणमा ९४

एक क्रोधी भिक्षुको कारणमा ६२,

७७, ८१, १२५

एक टुक्रा कपडा ४१

एक तरुणी भिक्षुणीको कारणमा

२४९

एक दानी भिक्षुको कारणमा १३५

शब्दावली

अ

अग्रमहिषी ४	अनु-सेठले १५१, १५२
अग्रधावक २०७	अनु-सेठलाई पनि १५१
अल्छीपनलाई १७५	अल्पेच्छता ११८, को निमित्त ३
अल्छी नै थियो ९५	अपूतो ब्राह्मण थियो १२६
अल्छी स्वभावका थिए ९५	अभिषेक गरी २४४
अल्छी भई ९४	अमात्यरत्न ९५
अल्छी थियो ९४	अमात्यहकले ७०
अल्छी जन्तु हो ९५	अमित्र भावलाई जान्न सकिन्छ ४१
अन्तेवासीले ६५	अरना निस्केर भाउँदैछ २४
अर्ना १९१	अरहत् षड्जाघारीलाई २७१
अनागामी ७१, फलमा प्रतिष्ठित	अरहत्त्व प्राप्तगरी २८०
भयो ७१, ८०, ८८,	अरहत्त्वमा प्रतिष्ठित भयो १६
१३४	अरहत्त्व प्राप्त गराइदिनु भयो १६
अग्निहोत्र १७४	अरिया वृत्तन्ति बुद्धा ६९
अनुशासना गरी २४८	अवीचि महानरकमा पुगे ८७
अनुशासन गर्ने एक भिक्षुको कार-	अवीचिबाट ज्वाला निस्की ८७
णमा २४५	अशोभायमान ४९
	अथडालु १३६
	असमयमा २०२, आएका ह्यौ

[२९२]

नामावली

२००, देवी १९१, देवी-
लाई १९९, लाई कोसियले
१९३, ले १९७, १९८,
मन्ने देवी हूँ १८७, उत्तर-

दिशामा उभिई १७७,
पूजिताखे १९८, सँग कुरा-
गदें १८६
क्षान्तिवादी दधु, तापस ८८

Dhamma.Digital

१०३, २१०, २४५, २४९
 श्री १६६, १६९ १७८, १९६, ले
 १९४, देवी हूँ १७८,
 पूर्वविशामा उभिई १७७,
 मनेको अन्धो हो १९६

स

सम्यक्सम्बुद्ध १६, को नमस्कार
 गच्छुं ४८, ले ९

सङ्घपाल जातकं ६८

सारणीयवग्गो १४८

सारिपुत्र ९, ८८, १४६, २००,
 २०८, २०९, संग २०२

सालक जातकं ५८

सालक जातकमा २१५

सिद्धपुष्प जातकं ११२

सुजाको १२३

सुजालाई ११९

सुजासंगे १२३

सुधर्म (सभागृह) १५४

सुधामोजन जातकं १४७

सुभद्रा २५५, २७३, २७५, ले
 २६०, २६५, २७७, २७८,
 लाई २६४, को २६७,
 द्वारा २६९, खोई? २५५

सुरियपत्त २५२

सुवग्गपत्त २५२, २६१, २६७,
 २६८

सूर्य १३७, १४५, १४६, १५४,
 २००, पनि १५८, भाएए
 १३९, कुमार ४, ५, ९,
 कुमारलाई ५, ९, कुमारले
 ५, देवपुत्र भाई १३६, भाई
 १४५, भाए १५०, संगे
 बस्यो १६०, पर्वतमहा
 २५३

सूकर जातकं २०१

सोणुत्तर २५०, २६०, ले २६४,
 लाई २६५

सोमवत्त २२६, जातकं २२४, मन्ने
 नाम राखी २२५

संयुक्त अर्थकवामा २५२

ह, झ

हिरो १६६, १६९, १७८, १९४,
 १९६, को निमित्त १९३,
 को कारबले नं १९८,
 चाहिं आर्य धर्ममा प्रति-
 ष्ठित छे १९७, देवतम

उत्पन्न एवं १६६, संगे
बस्यो १३९, १५८, सैने
गएर सोख १७०

शास्ता १६, ४१, ४३, ५५, ५९,
८१, १०६, २०१, आउनु
मई ११, १६, २०, २८,
५०, ७३, ७७, ९०, ९५,
१३३, २१९, २२४, २३२,
३४६, कहीं २, ३६, कहीं
गयी ९९, कहीं गए २०२,
कहीं कर्मस्थान १७७,
कहीं प्रजाजित मई २१०,
को १४७, को अगाडि १०,
को कुरा सुनी ३, को
धर्मवेशना सुनी १४, २७,
को धर्मसजामा गए १५,
लाई ७३, ११७, लाई
कथना गरी ३, १६, ३७,
६९, ११२, ले २, ३, ९,
१०, ११, १३, १५, १८,
१९, २६, २७, २९, ३०,
३५, ३६, ३७, ३९, ४०,
४३, ४८, ४९, ५२, ५३,
५७, ५८, ६१, ६२, ७१,
७२, ७६, ८०, ८१, ८८,
८९, ९३, ९४, ९७, ९८,

९९, १०२, १०३, १११,
११२, ११३, ११६, ११७,
११८, १२४, १२५, १३४,
१३५, १४६, १४७, १४८,
१६७, १७०, १७३, १९९,
२००, २०१, २०२, २०३,
२०६, २०७, २०८, २०९,
२१०, २११, २१४, २१८,
२१९, २२३, २६९, २४३,
२४४, २४५, २४८, २४९,
२६७, २७०, २७२, २७५,
२७६, २७७, २७८, ले
बेठना साथ १५, ले संजु-
सयी १९४, संग ९८,
मुस्काउनु जयो २५०

छ

अडा १६६, १६९, १७८, १९४,
१९६, अनित्य हो १९७,
पञ्चमविशामा उमई
१७७, मन्ने देवी हुं १८४,
संग कुरागई १८४, की
१४७

आवस्तीमा १४, ४०, ८९
आवस्तीबासी १४, २७, ४९, ६६,

१७२, लाई पठाए १९३,
लाई भने १९४, भई
१४९, भएर १४०, १५०,
ले १४०, १९८, १९९, ले
गाथा भन्यो १९८, ले
यस्तो भन्यो १९६, ले
सोधेपछि १७६, संग्राहक
हो १४५, संग्राहक भई
१३६, संगे १६१

ईमिगपोतक जातकं २१९

मित्तामित्त जातकं ४०

मुण्डमणि पर्वत १२३

सौदगल्यायन १४६, २००, २०१,
२०९, हक २०८

य, र, व

यामुनेय्य ५०, ५१

राहुलमाता १३४

रोहित १९१

बजिरकुमारी २३२

बिरुपाक्ष नागराज कुल ४५

दिशाखा ८९, को घरद्वारमा पुग्यो
९०

बैजयन्त (प्रासाद) १५४, रथमा

बसी १९४

बैश्वजने ५

बैश्वजनेसंगबाट ५

श

शक्र १९९, १२३, १२४, १३७,

१४६, १५७, हुँ १६३,

का १६६, कहाँ गई १७०,

१९३, कहाँ लग्यो १९९,

को भवन ११८, को वचन

सुनेर २२८, को स्तुतिगर्वे

२२२, को स्तुतिगर्वे १२३,

चाहि २००, २२९, ले

११८, १२१, १२३, १३८,

१४४, १४५, १५६, १५७,

१६६, १७२, १९३, २२६,

भन्दा भन्ने २२२, लाई

स्तुतिको रूपमा २२८,

देवराज १६२, देवराजले

१३७, १५४, २२०, देव-

राज भई १४५, देवेन्द्रकहाँ

गई १७१, देवेन्द्रद्वारा

१७३, देवेन्द्रले १७१,

द्वारा १६८, देवलोकमे गए

१६६, भएर १५०, भई

५९, ६३

ब्रह्मवृत्तले ७४, ७८, ९०, ९५, ९९,
१०४, ११३, १२६, १३६,
१४९, २०३, २०८, २१२,
२१६, २२०, २२५, २४७

भ, म

श्रीमसेन २१, २४, २५, २६, जातकं
१९, ३०, को २४, लाई
२२, २४, २५, ले २२,
२४

मगधवासीहरूले ५६

सच्छरिषकोसिय १५०, १६६, लाई
१६२, १६६, लाई देखेर
१५१, ले १५५, १६१,
सेठले १५०

मणिपस्त २५२

महराज कुलमा जन्मेर २५५

मन्तिन्दत्थेर २३१

मतोशिलातलमा १६७, बसे १६७

महाकाल २५२

महाकोशल राजाका छोरा २३०

महाकोशल राजाले २३०

महानुण्डिल १०४, १११, लाई

१०५, ले १०६

महादहर ७८, ८०, ले ७८, ७९

महामौद्गल्यायन स्थविर २०२

महासत्व २६९, २७४, को १३४,
२५४, २७६, को सुद्धमा
२७४, लाई २७४, लाई
अलंकृत गरी २५४, लाई
दियो २५४, का २७८,
लाई अनुस्मरण गर्दा २७८,
ले ११०, ले ३४, १०७,
१०८, १०९, १२८, १३०,
धर्मदेशना गरे ११०, प्रति
वैरता लिई २५४

महासुव जातकं ११७

महासुमद्रा २५१, २५४, २७६,
लाई २७६, लाई दिए
२५४

महाहंस जातकं ६८

महिषक राष्ट्रमा पुगे २०

महिषासक ९, कुमार ४

महेन्द्रकी छोरी हिराले १९८

मातली १३७, १४६, १६३, १७३,
१७५, १७६, १७७, २००,
गएर १६०, पनि १५९,
लाई बोलाउन लगाई

गए २५, को छोरा हूँ ६४,
ले ११०, की २५५, लाई
दिए २५५

बिम्बिसार राजालाई २३०

बिलारकोसियले १४५

बिलारकोसिय जातकं १३५

बिलारकोसिय सेठले १४३

बिलार सेठको कारणमा हो १४५

बोधिकुमार १२६

बोधिसत्व ६, ९, १७, २०, २४,

२५, २८, ३०, ३३, ३५,

३७, ३९, ४१, ४२, ४४,

४८, ५०, ५९, ७४, ७८,

८२, ८३, ८७, ९०, ९५,

९९, ११३, १२६, १३०,

१३१, १३४, १३६, २०३,

२०८, २१२, २२५, २४७,

२५०, कहाँ ३३, ८४, कहाँ

थिई १२८, कहाँ गई १२८,

की ४, को १७, ८७, ९७,

को अववादमा बसी ४८,

को कुरा नमानी ३९, को

कुरा नसुनी ४१, को कुरा

मान्ने ३९, को चक्षुपथबाट

८७, को छवि काटियो

८४, को यो उपदेश १११,

को छातीमा ८५, को

कान्छो भाइले १००, को

शरीर ८७, को शरीरबाट

८६, को जस्तै छ १४८,

निस्के ३२, पनि २१२,

को बैश पुगेपछि २१६,

बाराणशीमे फर्के ३४,

लाई ६, २३, २५, ३३,

८६, ११०, लाई घेरा

लगाई ४१, लाई नुहाई

७, लाई भन्यो ७, ३२,

लाई साधुवाद दिई ८,

लाई सुनाए ४४, ले ४,

५, ६, ७, ८, २२, २३,

२४, २५, २९, ३२, ३४,

३८, ४२, ४४, ४७, ४८,

८३, ८६, ९१, ९३, ९५,

९६, १००, १०४, ११०,

११४, ११५, १२६, १२९,

१३०, २०९, २१२, २१३,

२१४, २२०, २५५, भएको

ठाउँमा गई १२८, सँग

३५, २०८, सँग सोधे ९५

ब्रह्मदत्त भन्ने छोरा ६३

ब्रह्मदत्त राजा ४, १७, २०, २८,

३०, ३७, ४१, ४४, ५०,

धर्मसेनापति २०१, ले २०१
 नच्च जातकं १०
 नन्दन वनमा १६७, गए १२३
 नारद १६७, १६९, १७१, २००,
 ले १६९, द्वारा १७०,
 देवसंग १६९
 नेरु ९९, १०१, १०२, जातकं ९८

प, ब

पञ्चशिख १३७, १४६, १६१,
 १६३, २००, आएर १४०,
 को कुरा सुनेर १४१, को
 छोरा १५५, को धर्मकुरा
 सुनी १४२, गन्धर्वपुत्र
 १४५, गन्धर्वपुत्र मई
 १३६, मई जन्म्यो १४५,
 भएर १५०, लाई १३७,
 ले १४२, ले पनि १६०

पठम सारणीय सुत्तं १४८

पञ्चलक ९६

पण्डुकम्बल शैलासन १५४

प्रत्येकबुद्धहरूलाई २५१, विई
 २५५

प्रत्येकबुद्धहरूले २७६

प्रत्येकबुद्धहरूकहाँ गई २७६

प्रसेनजित्त्ले २३०

पीठजातकं ८९

बाराणशीका राजाले २८

बाराणशीको फोहर भूमिमा ७८

बाराणशीको सेठ ९३

बाराणशी सेठ ९१

बाराणशा घेरी २४

बाराणशीबाट ३१, आएको हुँ ६४

बाराणशीमा ४, १७, २०, २४,

२८, ३०, ३७, ४१, ४४,

५०, ५९, ६३, ६६, ७४,

७८, ८२, ९०, ९९,

१०४, ११३, १२६, १३६,

१४९, २०३, २०८, २१२,

२१६, २२०, २२५, २३३,

२४७, २७५, २७७,

फंलियो १०८, गई ९,

२२, गए १३७, जाने बाटो

१५५, पुगी १२७

बाराणशीवासी १५३, हरू १०८,

हरूले ११०

बाराणशीको सेठ १५४

बाराणशी सेठ ३५, को छोरा हुँ

३१, हरूलाई ९३

बाराणशी राजा ९५, १२९, कहाँ

छव्यापुत्र नागराजकुल ४५
 जेतवनबाट ५३, निस्कोर ११२
 जेतवनमा १, १०, १९, २७, ३०,
 ३६, ४३, ४९, ५३, ६२,
 ७२, ७७, ८१, ८९, ९४,
 ९८, १०३, ११२, ११७,
 १२५, १३५, १४७, २०१,
 २०७, २१०, २१९, २२४,
 २३०, २३१, २४५, २४९,
 आई ११२, गई ३७, ७३,
 बसे २१०, गयो २११

त

तच्छकलाई अभिषेक गरे २४४
 तच्छक सुगुर २४१, २४४, लाई
 २४१, ले २३६, २४१,
 २४२, ले सोधयो २४४
 तच्छसूकर २३३, जातकं २३०
 तथागतलाई वन्दना गरी २०१
 तक्षशिलाको भाचार्य ६६
 तक्षशिलाबाट २०
 तक्षशिलामा २०, ७०, ८२, ९०,
 ११३, १२६, गई ६३,
 गुगो ६३

त्रयस्त्रिंश भवनमा १३६, १८१,
 गई १६७
 तिलमुट्टि जातकं ६२, ८१
 तुण्डिल जातकं १०३

द

दहर जातकं ७७
 दहर नागभवन ७८
 दहर पर्यंतको फेदीमा ७८
 दहर राजाको छोरा ७८
 दशबलको २४९
 द्वारगाउँमा बस्ने २३३
 द्वारगाउँवासी १०४
 दुब्बलकट्ट जातकं २७
 देवदत्त ८८, २४४, २८०
 देवधम्म जातकं १
 देवधम्म जातकमा १०
 देवेन्द्रले १९४

ध, न

धनुगहतिस्स २४४, थियो २४४,
 त्येर २३१, २३२, त्येरको
 संविधानद्वारा २३२, त्येरले
 २३१

गजकुम्भ ९५, ९७, ले ९६, जातक ९४	चित्रकूटलता १६७
गङ्गेय्य ५०, ५१, जातक ४९	चन्द्रसुत ६९
गन्धमादान १७१, पर्वतमा आई १६८	चुल्लकाल २५२
गूथपाण जातक ५३	चुल्ल तुण्डिल १०४, १०६, १०७, १११, लाई १०५, १०६, लाई धर्मदेशना गर्नथाले १०८, लाई लिएर १११, ले १०८
घतासन जातक ३६	चुल्लवहुर ७८, ८०
च	चुल्लघनु उपस्थाक २२
चतुमट्ट जातक २०७	चुल्लघनुगह पण्डित २०, २५, २६
चन्द्रवस्स २५२	चुल्लबोधि जातक १२५
चन्द्र १४५, १४६, १५५, १५७, २००, कुमार ४, ९, कुमारलाई ६, ९, को साथमा बस्यो १५९, देव- पुत्र १४५, १५४, देवपुत्र भई उत्पन्न भयो १३६, भएर १५०, भएर जन्म्यो १३७, ले भात माग्यो १३८, सूर्य दुवै १६३	चुल्लसुभद्रा २५१, २५४ चुल्लसुभद्राको काम हो २७३
चित्रकूट पर्वतबाट २०८	छ, ज
चित्रकूट पर्वतमा ९९	छन्द जातक २४९
चित्रकूटमा ९९, नै गए २०९, जाने गर्थ २०८	छद्दन्त बह २५१, २५३, मा २६४, मा ओल्ह्यो २५४, लाई घेरी २५३, को आश्रम २५०, को पश्चिम भागमा २५३, को पूर्वोत्तर २५३
चित्रकूटमै गए १०२	छद्दन्त महाराजलाई २५० छद्दन्त बह नामक हात्तिराजा २५३ छद्दन्त हात्ती २५०, २६३

एणोमृग १९१

एरापथ नागराजकुल प्रति ४५

क

कञ्चनकण्ठ जातकं १४

कटाहक ३१, ३२, ३३, ३५, को
मुख ३४, लाई ३४, ले
३१, ३३, ३४, ३५, ले
सोच्यो ३२, जातकं ३०

कदलिमृग १९१

कलम्बु राजा ८२

कलाबु ८२, राजा ८८

कश्यप १४६, २००

कस्सपमन्दिय जातकं २१०

कण्हागोतम नागराजकुल ४५

का, कै, को

काशी २१२, गाउँको १२६, गाउँमा
बस्ने २२५, राष्ट्रका २२,
राष्ट्रको ४, ४१, ४४,
राष्ट्रवासी २२०, राष्ट्र-
वासीहरूले ११०, राष्ट्र-
लाई ८६, राष्ट्रमा २५७

कैलाशकूटमा २७४

कैलाशकूटलाई २५४

कोण्डञ्जमुस्तवण्णना २५२

कोशल जनपदको ११७

कोशल राजा अति मूर्ख छन् २३१

कोशल राजाले २३२

कोसम्बियमुत्तं १४८

कोसिय १६१ १६४, १७२, २००,

ले १६१, १६५, १७२,

१७३, १७५, १८५, १८६,

१९३, ले मन्यो १७९, ले

मातलीको अगाडि १७८,

को १९१, को अन्तिम

अवस्था १९८, को आज्ञा

पाई १९०, को हातमाथि

१६१, कहाँ गई १९४,

च्युतभई १९९, तापसकहाँ

१७२, तापसलाई १७३,

मन्दछ १८१, बसिरहेको

आश्रममा १७८, महा-

मुनिले १९३, बाट अनुमति

पाई १९३, सँग १९९

ख, ग, घ

खण्ड जातकं ४३

खन्तिवादी जातकं ८१

नामावली

अ

आ, इ, उ, ए

अजातशत्रुको विजय भएको थियो २३१	आनन्द ९, ९३, १०२, १११, १३४, १४६, २००, भन्ने माछालाई राजा बनाए ११
अजातशत्रुलाई समाती २३२	
अजातशत्रुलाई समात्नु पर्ला २३१	
अजातशत्रुलाई समाते २३२	आशा १६६, १६९, १७८, १९४, १९६, असत्यवादी सम्मत
अजातशत्रुले २३०	छे १९७, दक्षिणदिशामा
अजातशत्रु राजाद्वारा २३२	उभई १७७, सँग कुरा गर्दै भन्थो १८०
अत्तानुविट्टिवण्णना ६९	इन्द्रको सहवासमा पुऱ्याउनेछु १९९
अनाथपिण्डक ८९, को घरद्वारमा गयो ८९	इन्द्रको सहवासमा पुगे २००
अनुरुद्ध १२४, २००	इन्द्रलाई भनिदिनु १९८
अनुशासिका २४७, २४८, देखिन्न २४७, भिक्षुणीले २४६	इन्द्रले २४०, असुरहरूलाई जिच्छन् २३९
अनुशासिक जातकं २४५	इन्द्र सोढ्छन् १९६
अनोत्पत्त बहमा १६७	उदकपस्त २५२
अहितुण्डिक जातकं २१५	उडुम्बर जातकं ७२
अहिराजसुत्तं ४७	उत्पलवर्णा ११६, २००
अंग ५६, मगधवासीहरू ५५	

विष्णुसूक्त

१९५३

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“जासक संग्रह”

भाग-३, संग्रह-१८

Dhamma.Digital

२-“ सम्बोधि प्राप्त महाप्रताभवान् (बुद्ध) परिषद्को बीचमा मुस्काउनु भयो । अनि सुविमुक्तचित्त भएका भिक्षुहरूले बिना कारणले बुद्ध मुस्काउनु हुन्न भनी प्रश्न गरे ।

३-“ जुन तरुणी कुमारी काषायवस्त्र धारण गरी अनगारिका भई विचरण गरिरहेकी छे उसलाई तिमोहरूले देखेदछौ । अधि उ राजकन्या थिई र म चाहि हात्तीराजा थिएँ ।

४-“ सुशोभित, सुन्दर र यो पृथ्वीमा अतुलनीय भएको उत्तम हात्तीका दाह्राहरू लिएर जो व्याधा काशीपुरमा गयो उ त्यसबखत देबदत्त थियो ।

५-“ सूर्योदयदेखि सूर्यास्तसम्म चिरकालदेखि संसारमा विचरण गरिरहेँदा गरेका उच्च-नीच चरितहरू पुराना हुन् । त्यसलाई दुःखरहित, शोकरहित र शल्परहित बुद्धले स्वयं जानेर धो कुरा बताउनु भएको हो ।

६-“ हे भिक्षुहो ! त्यस समयमा म नै हात्तीराजा भएको थिएँ भन्ने कुरा बुझी यो जातकलाई धारण गर ।”

यो गाथाहरू चाहि धर्मसंग्राहकहरूले दशबलको गुण वर्णना गर्दै थपेका हुन् ।

यो धर्मदेशना सुनी धेरैले स्तोतापत्तिफल आदि प्राप्त गरे । सो भिक्षुणीले पछि विपश्यना वृद्धि गरी अरहत्त्व प्राप्त गरी ।

पुच्छिसु भिक्खू सुविमुत्तचित्ता,
नाकारणे पातुकरोन्ति बुद्धा ॥

३. “यमद्साथ दहरि कुमार्नि,
कासाववत्थं अनगारियं चरन्ति ।
सा खो तदा राजकञ्जा अहोसि,
अहं तदा नागराजा अहोसि ॥

४. “आदाय दन्तानि गजुत्तमस्स,
वगू सुभे अप्पटिमे पठब्बा ।
यो लुद्दको कासिपुरं उपागमि,
सो खो तदा देवदत्तो अहोसि ॥

५. “अनावसूरं चिररत्तसंसितं,
उच्चावचं चरितमिदं पुराणं ।
वीतद्दरो वीतसोको विसल्लो,
सयं अभिञ्जाय अभासि बुद्धो ॥

६. “अहं वो तेन कालेन अहोसि तत्थ भिक्खवो ।
नागराजा तदाहोसि एवं धारेथ जातक'न्ति ॥”

अर्थ—

१—“पूर्वजन्मको प्रिय पति उत्तम हात्तीका बाह्याहरू देखेर
उसको छाती उहाँ फुट्यो र त्यसैले सो मूर्ख उजो मरी ।

लिई त्यो ब्याधा काशीपुरमा पुग्यो । अनि राजकन्यालाई दाहाहरू दिदै—‘ हात्ती मन्थो । यी उसकै दाहाहरू हुन् ’ भनी मन्थो ।

दाहाहरू दिदै (ब्याधाले)—“ आर्या ! जसको थोरै दोषलाई तपाइले मनमा राख्नु भएको थियो सो हात्तीलाई मैले प्रहार गरी मारें । उसले पनि आफू मरेको कुरा तपाइलाई सुनाइदेऊ भनी मनेको थियो । अब उ मरिसकेको कुरा बुझ्नुहोस् । हेर्नुहोस् उसका यी दाहाहरू ! ” भन्दै ती (रानीलाई) दियो ।

महासत्वका छवर्ण रश्मीले विचित्र भएका दाहाहरू मणीमय पंखामा थापिलिई छातीमा राखी पूर्वजन्मको आफ्नो प्रिय पतिका दाहाहरू हेर्दै—“ यस्तो शोभायमान हात्तीलाई वीष भरिएको तीरले ब्यानलिई दाहाहरू काटी सोगुत्तर आयो ” भन्दै महासत्वलाई अनुस्मरण गर्दा उत्पन्न भएको शोकलाई उनले धारण गर्न सकिनन् । अनि उनको छाती उहाँ फुट्यो र उसैदिनमा मरिन् । यो कुरा प्रकाशपादं शास्ताले मन्नुभयो —

१. “दिस्वान दन्तानि गजुत्तमस्स,
भत्तुप्पियस्स पुरिमाय जातिया ।
तत्थेव तस्सा हृदयं अफालि,
तेनेव सा कालमकासि बाला’ति ॥

२. “सम्बोधिपत्तो च महानुभावो,
सितं अकासि परिसाय मज्जे ।

“ते तत्थ कन्दित्वा रोदित्वा नागा,
सीसे सके पंसुकं ओकिरित्वा ।
अगमंसु ते सब्बे सकं निकेतनं,
पुरक्खत्वा महेसि सब्बभद्दन्ति ॥”

अर्थ—

“त्यहाँ रोइकराई आ-आपना सीरमा ती हात्तीहरूले चिताको खरानी छरी सबै आ-आफू बस्ने ठाउँमा गए ।”

सौगुत्तर पनि सातदिन नबित्दैमा दाहाहरू लिएर वाराणशी-
मा पुग्यो । यो कुरा प्रकाशपादो शास्ताले भन्नुभयो—

“आदाय दन्तानि गजुत्तमस्स,
वग्गु सुभे अप्पट्टिमे पठव्या ।
सुवण्णराजीहि समन्तमोदरे,
सो लुद्धको कासिपुरं उपागमि ।
उपनेसि सो राजकञ्जाय दन्ते,
नागो हतो हन्द इमस्स दन्ता'ति ॥”

अर्थ—

“सुशोभित, सुन्दर, यो पृथ्वीमा अतुलनीय भएका तथा चारै-
तिरबाट सुवर्ण रश्मीद्वारा प्रकाश फैलिरहेका उत्तम हात्तीका दाहाहरू

उ फकिसकेपछि शत्रुलाई नदेखी ती हात्तीहरू फर्केर आए ।
यहि अर्थ प्रकाशपार्दै शास्ताले भन्नुभयो —

“भयद्विता नामवधेन अट्टा,
ये ते नागा अट्टु दिसा विघावुं ।
अदिस्वा पोसं गजपच्चमित्तं,
पच्चागमुं येन सो नागराजा’ति ॥”

अर्थ —

“हात्तीलाई मारेको भयले आत्तिएर जो ती हात्तीहरू आठ-
दिशातिर दौडेर गएका थिए हात्तीको शत्रुलाई फेलापार्न तसकेपछि जहाँ
सो हात्तीराजा थिए त्यहाँ फर्केर आए ।”

उनीहरूसँगै महासुभद्रा पनि आई । ती सबै आठहजार हात्ती-
हरू उहाँ रोइकराई महासत्त्वको कुलूपक (= विश्वासी) प्रत्येकबुद्ध-
हरूकहाँ गई — “ भन्ते ! तपाइहरूको प्रत्ययत्रायक वीष भरिएको तीरले
हानेर मारिए । उनको लास हेर्नेकोनिमित्त आउनुहोस् ” भनी भने ।
पाँचगय प्रत्येकबुद्धहरू पनि आकाशबाट आई विशाल आंगनमा ओल्हे ।
त्यसबखत बुइ तन्नेरी हात्तीहरूले हात्तीराजाको शरीरलाई बाह्राहरूले
उचाली प्रत्येकबुद्धहरूलाई वन्दना गराउन लगाई चितामा राखी
जलाए । रातभरी चितानिर बसी प्रत्येकबुद्धहरूले धर्मपाठ गरे । अनि
चिता निभाई नुहाई महासुभद्रालाई अगाडि राखी आठहजार हात्तीहरू
आफू बस्ने ठाउँमा गए । यो कुरा प्रकाशपार्दै शास्ताले भन्नुभयो —

सूँढले करौती समाती महासत्वले यताउता गरी रेटे । दाह्ला-
हुरू हांगा जस्तै काटिए । अनि त्यसलाई ल्याउन लगाई समाती “सौम्य
व्याधा ! यो दाह्लाहुरू मलाई अप्रिय लाग्छन् भनेर तिमोलाई मैले
दिइरहेको होइन । न त शक्रत्व, मारत्व र ब्रह्मत्व प्रार्थना गरेर नै
हो । यी मेरा दाह्लाहुरूभन्दा शयगुना हजारगुनाभन्दा बढी सर्वज्ञज्ञानरूपी
दाह्लाहुरूको नै मलाई माया लाग्छ । अतः यो मेरो पुण्य सर्वज्ञज्ञानलाई
अवबोध गर्नकोनिमित्त हेतु होस् !” भनी दाह्लाहुरू दिए । त्यसपछि
“सौम्य ! यो ठाउँमा तिमो कति समयमा आइपुग्थो ?” भनी सोध्दा
“सात वर्ष सात महीना र सात दिनमा” भनी भनेपछि—“जाऊ, अब
यी दाह्लाहुरूको प्रभावद्वारा सातदिन भित्र नै तिमो बाराणशीमा
पुग्नेछौ” भनी उसलाई परित्राण गरी पठाए । उसलाई पठाइसकेपछि
ती हात्तीहरू र सुभद्रा आइ नपुग्दैमा न उनको मृत्युभयो । त्यो अर्थ
प्रकाशपार्दै शास्ताले गाथा भन्नुभयो—

“उट्टाय सो लुट्टो खरं गहेत्वा,
छेत्वान दन्तानि गजुत्तमस्स ।
वग्गु सुभे अप्पट्टिमे पठब्ब्या,
आदाय पक्कामि ततोहि खिप्पन्ति ॥”

अर्थ—

“अनि व्याधा उठेर करौती लिई उत्तम हात्तीका सुन्दर तथा
यो पृथ्वीमा अनुलनीय दाह्लाहुरू काटी लिएर हतार हतार गरी
त्यहाँबाट गयो ।”

२-“हे ब्याधा ! करौती लिएर उठ । म मर्नु भन्दा अधि नै थी दाह्लाहरू काट । सो क्रोधो राजपुत्रीलाई भनिदेऊ कि यो दाह्लाहरू उसका हुन् र हात्ती मरिसवयो ।”

उनको कुरा सुनी उ बसेको ठाउँबाट उठी करौती लिई “दाह्ला-हरू काटनेछु” भनी उनको नगिचमा गयो । उनी चाँहि असीहात उँचाईका थिए । चाँदीको पर्वत जस्तै अग्ला थिए । त्यसैले दाह्ला भएको ठाउँसम्म पुग्न सकेन । अनि शरीर जुकाई सिर तलतिर पारी महासत्व फल्टे । अनि ब्याधा चाँदीको डोरो जस्तै महासत्वको सूँडमा टेक्दै माथिगई कैलाशकूटमा जस्तै सीरमा उभिई मुख फटाई धनुषाभिन्न राखी सीरबाट ओल्हाँ करौती मुखभिन्न पसाल्यो । दुवै हातले बलियोसँग समाती यताउता गरी करौतीले रेट्न थाल्यो । महासत्वलाई ठूलो वेदना उत्पन्न भयो । रगतले मुख भरियो । यताउता गरी रेट्दा पनि ब्याधाले करौतीले रेट्न सकेन ।

अनि मुखबाट रगत थुकी वेदनालाई सही महासत्वले “सौम्य ! के काट्न सकेनौ ?” भनी सोधे ।

“हो, स्वामी !”

अनि स्मृतिलाई राम्रोसँग राखी महासत्वले “सौम्य ! श्यसोभए मेरो सूँड उचाली करौती समात्नलगाऊ । स्वयं सूँड उचाल्ने शक्ति मसँग छैन” भनी भने ।

ब्याधाले त्यस्तै गर्‍यो ।

अर्थ—

“हे भदन्त ! सुभद्रा भग्ने काशी राजाकी महिषी छिन् । जो राजकुलमा सुपुजीता छिन् । उनले तिमिलाई देखेकी छिन् र तिस्रा दाहाहरूको आवश्यकता छ भनी मलाई भनिन् ।”

यो सुनेर “यो चुल्लुसुभद्राको काम हो” भग्ने जानी वेदनालाई सहेर महासत्वले—उसलाई मेरा दन्तहरूको आवश्यकता छैन । किन्तु मलाई मानकोनिमित्त पठाएको हो भग्ने कुरा दशाउँदै दुइ गाथा भने—

१. “बहूहि मे दन्तयुगा उलारा,
ये मे पितुनञ्च पितामहानं ।
जानाति सा कोधना राजपुत्री,
वधत्थिका वेरमकासि बाला ॥

२. “उद्वेहि त्वं लुद् खरं गहेत्वा,
दन्ते इमे छिन्द पुरा मरामि ।
वज्जासि तं कोधनं राजपुत्ति,
नागो हतो हन्द इमस्स दन्ता'ति ॥”

अर्थ—

१—“मेरा बाबु बाजेहरूका ठुल ठूला घेरै दाहाहरू यहाँ भएका कुरा उनी जान्दछिन् । क्रोधको कारणले वंर गरी मूर्ख राजपुत्री मलाई मानं चाहन्छिन् ।

यति भनी महासत्वले त्यसमाथि कत्तिपनि चित्त नबिगारी
अर्थात् मैत्री राखी—“सौम्य ! के कारणले तिमिले मलाई हानेका
ह्वी ? आपनो निमित्त हो कि अथवा अकलि पठाएकोले हो ?” भनी
सोधे ।

त्यो अर्थ प्रकाशपाउँँ शास्ताले भन्नुभयो—

“समप्पितो पृथुसल्लेन नागो,
अदुट्टचित्तो लुहकं अज्जभासि ।
किमत्थं किस्स वा सम्म हेतु,
ममं वधी कस्स वायं पयोगो’ति ॥”

अर्थ—

“ठूलो बाँणले लागेका हात्तीले ब्याधामाथि कुनै द्वेषभाव
नराखी—‘हे सौम्य ! के कारणले अथवा कसको कारणले मलाई
हानेका ह्वी ? कसले पठाएको हो ? भनी सोध्यो ।”

अनि उसलाई सुनाउँँदै ब्याधाले भन्यो—

“कासिस्स रज्ज्जो महेसी भदन्ते,
सा पूजिता राजकुले सुभदा ।
तं अद्दसा सा च ममं असंसि,
दन्तेहि अत्थोति च मं अबोच ॥”

२—“तीरले लागेपछि हात्तीले बेसकरी क्रोश्वनाद गऱ्यो ।
यो सुनेर सबै हात्तीहरू धीररूपले कराउँदै तृण र काठहरू चकनाचुर
पार्दै शत्रु खोज्नकोनिमित्त आठै विशातिर दौडे ।

३—“यो शत्रुलाई मान्छु भन्ने विचार गरी हेर्दा ऋषिहरूको
ध्वजा काषायवस्त्र देख्यो । दुःखवेदनाले अभिमूत भएर पनि उसको
मनमा यस्तो विचार आयो कि अरहत् ध्वजाधारीलाई कुनै हालतमा
पनि कसैले मार्न योग्य छैन ।”

अनि उसंग कुरागर्दै उसले (बोधिसत्वले) बुझ गाथा भन्यो—

१. “अनिक्कसावो कासावं यो वत्थं परिदहेस्सति ।

अपेतो दमसच्चेन न सो कासावमरहति ॥

२. “यो च वन्तकसावस्स सीलेसु सुसमाहितो ।

उपेतो दमसच्चेन स वे कासावमरहती’ति ॥”

अर्थ—

१—“जसले कषाय (=चित्तमल) बाट रहित नभई काषाय-
वस्त्र लगाउँछ—संयम र सत्यबाट दूर रहने त्यस्ता पुरुषले काषाय-वस्त्र
लगाउन योग्य छैन ।

२—“जसले कषाय (=चित्तमल) लाई दूर गरी शीलमा
प्रतिष्ठित भई बस्छ—संयम र सत्यताले युक्त हुने त्यस्ता पुरुषले
काषाय-वस्त्र लगाउन योग्य छ ।”

ढाकेर कौषायवस्त्र ओढी साथे वीष भरिएको बाण र धनुष लिई
खाडलभित्र पसी उभिइरह्यो ।

यो अर्थ प्रकाशपादें शास्ताले गाथा भन्नुभयो —

१. “खणित्वान कासुं फलकेन ह्यादि,
अत्तानमोधाय धनुश्च लुहो ।
पस्सागतं पुथुसल्लेन नागं,
समप्पयी दुक्कटकम्मकारी ॥
२. “विद्धो च नागो कोश्वमनादि घोर,
सन्धेव नागा निन्नदुं घोररूपं ।
तिणश्च कटुश्च चुण्णं करोन्ता,
घाविसु ते अट्टदिसा समन्ततो ॥
३. “वधिस्समेतन्ति परामसन्तो,
कासावमद्दिख धजं इसीनं ।
दुक्खेन फुट्टस्सुदपादि सञ्जा,
अरहत्तजो सन्धि अवज्जरूपो’ति ॥”

अर्थ—

१—“खाडल खनी फलेकले छोपी आफू सहित धनुष लुकाई
खाडलको एकातिरबाट आइरहेको हात्तीलाई सो कुकर्म गर्ने ब्याघाले
तीरले हान्यो ।

३—“त्यसपद्धि उसले त्यहाँ छवर्ण रश्मीयुक्त दाहा भएको, कसैले जित्न नसक्ने, सम्पूर्ण सेतो, रथको धुरी जत्रं दाहा भएको र बायुवेगले प्रहार गर्ने हात्तीलाई देख्यो । जसलाई आठहजार हात्तीहरूले रक्षा गर्दथे ।

४—“त्यसको नजिकै रम्य सुतीर्थ तथा धेरै पानी भएको, सुषुप्ति र भ्रमरगणहरूले भरिएको पुष्करिणी देख्यो । जहाँ सो हात्तीराजा नुहाउँदथ्यो ।

५—“हात्ती उभिने र बस्ने ठाउँ तथा नुहाउनकोनिमित्त आवत-जावत गर्ने बाटो पनि देख्यो । अनि चित्तको वशीभूत भएकी सुभद्रा-द्वारा प्रेरित व्याधाले खाडल खन्यो ।”

क्रमानुकूल कथा चाहिँ यसप्रकार हो । उ चाहिँ महासत्व बस्ने ठाउँमा सात वर्ष, सात महीना र सात दिनमा पुग्यो । उक्त अनुसार बस्ने ठाउँ हेरविचार गरी यहाँ खाडल खनी त्यसमा उभिएर हात्तीराजालाई हानी ज्यान लिनेछु भन्ने अठोट गर्‍यो । यति सोचेर जंगलमा गई थाम आदिकोनिमित्त रुखहरू काटी आवश्यक अरु काठका सामानहरू पनि तयारपारी हात्ती नुहाउनकोनिमित्त जाँदा बस्ने ठाउँमा ठूलो कोदालोले चारकुने खाडल खनी माटो ढिकेर बिऊ रोप्ने जस्तो गरी पानी राखी त्यसमा ढुंगाको ओखल राखी त्यसमाथि थाम राखी त्यसमाथि दलिन राखी फलेक बिच्छुचाई गर्धन जत्रो प्वाल बनाई त्यसमाथि माटो र फारपातहरू राखी एकातिरबाट आफू पस्ने ठाउँ बनायो । यसरी खाडल तयार पारीसकेपछि प्रातःकालमै शीर मुख

३. "तत्थद्दसा कुञ्जरं छब्बिसाणं,
सब्बसेतं दुप्पसहं परेहि ।
रक्खन्ति नं अट्टसहस्सनागा,
ईसादन्ता वातजवप्पहारिनो ॥
४. "तत्थद्दसा पोक्खरणि अदूरे,
रम्मं सुतित्थञ्च महोदिकञ्च ।
सुपुप्फितं भमरगणानुच्चिण्णं,
यत्थ हि सो न्हायति नागराजा ॥
- (५) ५. "दिस्वान नागस्स गतिं ठित्तिञ्च,
वीथिस्स या न्हानगतस्स ह्योति ।
ओपातमागञ्छि अनरियरूपो,
पयोजितो चित्तवसानुगाया'ति ॥"

अर्थ—

१—"उही साततले प्रासादमा उनको कुरा ग्रहण गरी ब्याघ्रले धनुष र धनुषराख्ने घोक्रो लिई सात पर्वतमा पुगी उसले 'सुवण्णपस्स' भन्ने विशाल पर्वत भनेको कुनचाहिं रहेछ भन्ने परीक्षा गर्‍यो ।

२—"अनि किन्नरहरू बस्ने शैलभवन चढेर उसले पर्वतको फेदीमा हेर्‍यो । त्यसपछि अठारहजार जरा भएको र मेघसमान वर्ण भएको बरको रङ देख्यो ।

त्यसमा उभिई छालाको डोरी कुण्डघाई त्यो समातेर ओल्ही तलको कीलामा बाँधी डोरीबाट चढी देखे हातले डोरी समाती दाहिने हातले मुग्रो लिई डोरी हल्लाई कीला निकाली फेरि चढ्यो ।

यस्तै प्रकारले पर्वतमाथि चढी उताबाट ओल्हिंदै पहिलेकं क्रमले सर्वप्रथम पर्वतमाथि कीला गाडी छालाको धोक्रोलाई डोरीले बाँधी कीलामा बेरी स्वयं धोक्रोमा बसी माकुराले सूत फाल्ने जस्तै गरी डोरी फुकाल्दै ओल्ह्यो । छालाको छाताले हावालाई थामी चरा जस्तै ओल्ह्यो पनि भन्दछन् ।

यसरी सुभद्राको वचन मानी नगरबाट निस्की सत्र (१७) गहनहरू पारगरी पर्वतको गहनमा पुगेपछि ६ पर्वतहरू पनि पारगरी 'सुवर्णपस्स' पर्वतमाथि चढेको कुरा प्रकाशपादं शास्ताले भन्नु-भयो—

१. "तत्थेव सो उग्गहेत्वान वाक्यं,
आदाय तूणिञ्च धनुञ्च लुदो ।
वितुरिय सो सत्त गिरी ब्रह्मन्ते,
सुवर्णपस्सन्नाम गिरि उलारं ॥
२. "आरुह सेलं भवनं किन्नरानं,
ओलोकयी पब्बतपादमूलं ।
तत्थद्दसा मेघसमानवर्णं,
निग्रोधराजं अट्टसहस्सपादं ॥

जंगलमा गयो । अनि मानिसहरूको बस्ती कटेपछि प्रत्यन्तवासीहरूलाई पनि फर्काई एक्लै तीस (३०) योजन बाटो गयो । सर्वप्रथम (१) दुबोको गहन, (२) घाँसको गहन, (३) तृणको गहन, (४) तुलसीको गहन, (५) सरको गहन, (६) तिरितबच्छको गहन गरी छ गहन र (७) काँडाको गहन, (८) फाँडको गहन, (९) बेतको गहन, (१०) मिश्रित भएको गहन, (११) बाँसको गहन, (१२) सरको गहन, (१३) सर्प पनि छिरेर जान नसक्ने गहन, (१४) रुखको गहन (१५) बाँसको गहन, (१६) घापको गहन, (१७) पानीको गहन र (१८) पर्वतको गहन गरी जम्मा अठार (१८) गहनहरू क्रमसँग पारगन्थो । दुबोको गहन आदिलाई तरवारले काटो, तुलसीको गहन आदिलाई बाँसको फाँड काटने खुकुरीले काटो, रुखहरू बन्धरोले काटो, अर्थात् ठूला रुखहरूलाई गलद्वारा (निखावन) ढलाई बाटो बनाउंदै गयो । बाँसको फाँडोमा भन्दाझ बनाई बाँसको फाँडमा उक्ली बाँस काटी अर्को बाँस फाँडोमाथि सो बाँस (राखी) बाँस फाँडोको माथि माथिबाट पयो । घापको गहनमा सुकेका रुखहरूका फलेक बिच्छुघाई त्यसबाट गई अर्को बिच्छुघाई अधिको फिकी फेरि अगाडिपट्टि बिच्छुघाई पारगन्थो । पानीको गहनमा पुगेपछि द्रोणो अर्थात् डुँगा बनाई त्यसबाट पानीको गहन तरेर गई पहाडको फेदमा उभिई फलामको चारकुने चक्का डोरीमा बाँधी माथितिर पयाकी पर्वतमा अटकाई डोरीबाट उक्ली त्यहाँ उभिई छालाको डोरी ऊण्डघाई त्यसलाई समाती ओल्होँ तल्लो कीलामा बाँधी डोरीबाट उक्ली फलामको छिनोले पाहाड खोपी कीला गाडी त्यहाँ उभिई चारकुने चक्का तानेरलिई फेरि माथि अटकाई

सातापछि त्यहाँ जानुपर्ने छ । उसलाई पठाइसकेपछि कालिगडहहलाई बोलाउन पठाई " तात ! हामीलाई तरवार, बन्धरो, कोदाली, गल, बाँसको ढाडकाट्ने खुखुरी, घाँसकाट्ने खूर्पा, फलामको दण्डी, करौंती, कीला, फलामको चारपाते चक्का आदिहरूको आवश्यकता छ । यी सबै छिटो बनाई ल्याऊ " भनी आज्ञादिइन् । त्यसपछि सार्कीलाई बोलाउन पठाई " तात ! हामीलाई घ्याम्पो जत्रै छालाको धोक्रो बनाउनपऱ्यो । अनि छालाको डोरी र फित्ता, हस्तीपाद उपाहन (= बूठ) र छालाको छाता आदिहरूको आवश्यकता छ । ती सबै छिटो बनाएर ल्याऊ " भनी आज्ञादिइन् । त्यसपछि दुवै जनाले छिटै बनाएर ल्याइदिए । अनि उनले उसको बाटोखर्चको प्रबन्ध गरी अरणी आदि सहित सबै उपकरणहरू र डल्ला पारेको सत्तु आदि बाटोखर्चकोनिमित्त छालाको धोक्रोमा राखिन् । ती सबै घ्याम्पाभरीको भार मात्र थियो ।

आपनो आवश्यक वस्तु तयार पारी सार्ती त्रिनमा सोगुत्तर आई देवीलाई वन्दना गरी उभिइरह्यो । अनि उनले " तिच्या सबै उपकरणहरू तयार छन् । यो धोक्रो लेऊ " भनी भनिन् । उ चाहिँ महाबल सम्पन्न थियो । पाँच हात्तीको बल उसमा थियो । त्यसैले पानको थैली जस्तै गरी उचाली काखीमा च्यापी रिस्त भए जस्तै गरी उभियो । सुभद्राले ब्याधाका केटाकेटोहरूकोनिमित्त खर्चदिई राजालाई भनी सोगुत्तरलाई पठाइन् ।

उ पनि राजा र देवीलाई वन्दना गरी राजदरवारबाट ओल्हीं रथमा बसी ठूलो परिवारका साथ नगरबाट निस्की क्रमशः गाउँनिगमहरू पारगरी प्रत्यन्तमा पुगेपछि जानपदिकहरूलाई फर्काई प्रत्यन्तवासीहरूसंग

१. "तत्थेव सा पोक्खरणी अदूरे,
रम्म-सुत्तित्था च महोदिका च ।
सम्पुप्फिता भमणगणानुचिण्णा,
एत्थ हि सो नहायति नागराजा ॥

२. "सीसं नहातो उप्पलमालधारी,
सब्बसेतो पुण्डरीकत्तचङ्गी ।
आमोदमानो गच्छति सन्निकेतं,
पुरक्खत्वा महेसि सब्बभद्'न्ति ॥"

अर्थ—

१—"त्यहाँ उ बस्ने ठाउँ नजिकै रम्य सुतीर्थ धेरै पानी भएको
एक पुष्करिणी छ । त्यहाँ अनेक प्रकारका भ्रमरगणहरू पनि छन् ।
सो हात्तीको राजा उही छद्दन्त द्दहमा स्नान गर्छ ।

२—"पुण्डरिकको जस्तो सबै सेतो भएको सो हात्तीराजाले नुहाई
उत्पलहरूको माला लगाउँछ । अनि आपनी महिषी सुभद्रालाई अगाडि
राखी आमोद प्रमोद गर्दै उ आफू बस्ने ठाउँमा सबै हात्तीहरूका साथ
जान्छ ।"

यो सुनेर—"हुन्छ, आर्या ! म त्यो हात्तीलाई मारी दाह्राहरू
ल्याउनेछु" भनी सोगुत्तरले स्वीकार गर्‍यो । अनि सन्तुष्ट भई
एकहजार (कार्षापण) दिई अहिलेलाई घर जाऊ । आजको एक

र म त्यसंको कारणले सुकेर पनि गइरहेकी छु । हे ब्याधा ! मेरो यो काम गरिदेऊ । म तिमीलाई पाँचशय गाउँहरू बरदान दिनेछु ।”

यति भनी—“सौम्य ब्याधा ! यो छहन्त हात्ती मारेर उसका दुइवटा दाहाहरू ल्याउन समर्थ होऊ भनी मैले अघि प्रत्येकबुद्धहरूसँग प्रार्थना गरी दानदिएको थिएँ । मैले स्वप्नमा देखेको होइन । त्यो मैले गरेको प्रार्थना सिद्धहुने छ । तिमी जानमा नडराऊ” भनी उसलाई आश्वासन दिइन् ।

“हुन्छ, वार्या !” भनी उनको वचन स्वीकारी “त्यसोभए उ बस्ने ठाउँको बारेमा मलाई प्रष्टरूपले भन्नुहोस्” भनी भग्यो—

“कथच्छति कथमुपेति ठानं,
वीथिस्स का नहानगतस्स होति ।
कथञ्चिह सो नहायति नागराजा,
कथं विजानेमु गतिं गजस्साति ॥”

अर्थ—

“उ कहाँ बस्छ र कहाँ उभिइरहन्छ ? उ नुहाउनजाने बाटो कुन हो ? सो हात्तीराजा कसरी नुहाउँछ ? हात्ती जाने बाटाहरू कसरी जान्नु ?”

त्यसपछि जातिस्मरण ज्ञानद्वारा प्रत्यक्ष रूपमा देखेका स्थानहरूको बारेमा उसलाई बताउँदै दुइ गाथा भनिन्—

यो सुनेर मरण भयले डराई सो पुरुषले भयो—

“बहूहिमे राजकुलमिह सन्ति,
पिलन्धना जातरूपस्स देवि ।
मुत्तामणी वेलुरियामया च,
किं काहसि दन्त पिलन्धने ।
मारेतुकामा कुञ्जरं छव्विसाणं,
उदाहु घातेस्ससि लुद्धपुत्ते’ति ॥”

अर्थ—

“देवी ! राजवरवारमा मोती मणी बेदुर्यमय सुन, चाँदीका धेरे गहनाहरू छन् । दाहाको गहनाले के गर्ला र ? छवर्ण रश्मीयुक्त दाहा भएको हात्तीलाई मान्नु चाहनुहुन्छ कि क्याहो ? अथवा ग्याघात्लाई मान्नु चाहनु हुन्छ ?”

त्यसपछि देवीले गाथा भनिन्—

“सा इस्सिता दुक्खिताचस्मि लुद्ध,
उद्धञ्च सुस्सामि अनुस्सरन्ती ।
करोही मे लुद्धक एतमत्थं,
दस्सामि ते गामवरानि पञ्चा’ति ॥”

अर्थ—

“हे ग्याघा ! अघि गरेको ईर्ष्यालाई सम्झेर मलाई दुःख हुन्छ

रक्खन्ति नं अट्टसहस्सनागा,
ईसादन्ता वातजवप्पहारिनो ॥

४. "तिट्ठन्ति ते तुमुलं पस्ससन्ता,
कुप्पन्ति वातस्सपि एरितस्स ।
मनुस्सभूतं पन तत्थ दिस्वा,
भस्मं करेयुं नास्स रजोपि तस्सा'ति ॥"

अर्थ—

१—"यहाँबाट सीधा उत्तरदिशामा सात महापर्वतहरू छन् । त्यसको उतातिर सुपुष्पित 'सुवर्णपस्स' भन्ने ठूलो पर्वत छ । जहाँ किन्नरहरू बस्छन् ।

२—"किन्नरहरूको शैलमय भवन उक्लो पर्वतको फेदीतिर हेर । अनि तिमीले आठहजार जरा भएको मेघवर्ण जस्तै बरको बुक्षराजलाई देखेछौ ।

३—"त्यहाँ छवर्णयुक्त दाह्ला भएको सम्पूर्ण सेतो हात्ती बस्छ । जसलाई कसैले पनि जित्न सक्दैन । उसलाई आठहजार हात्तीहरूले रक्षा गर्छन् । रथको धुरी जत्रै उसका दाह्लाहरू छन् र वायुबेगले उ प्रहार गर्छ ।

४—"महान आवाज निकाली साँस फेरी त्यहाँ बस्छ र उ वायु चल्दा पनि कुपित हुन्छ । मानिसलाई देखेपछि उसले खरानी मात्र पनि नरहने गरी भस्मपान सक्छ ।"

जम्मा दशविंशतिहुरु छन् । तपाइले स्वप्नमा देख्नु भएको छवर्ण रश्मी युक्त भएको हात्तीराजा कुन विशामा बस्छ ?”

यसो भन्दा सुभद्राले सबै व्याधाहरूतिर हेरी तिनीहरूको बीचमा—औंला फिजिएको पाउ भएको, भातको थैलो जस्तो जाँघ भएको, मोटो घुँडा भएको, ठूलो करङ्ग भएको, धेरै जुँगा भएको, तामाको वर्ण जस्तै दाँत भएको, खैरो रंगको आँखा भएको, कुरूप वीभत्स्य र सबैको बीचमा अग्लो देखिने, महासत्त्वको पहिलेको वंरी—
सोणुत्तर भन्ने व्याधा देखेर “ यसले मेरो वचन अनुसार गर्न सक्नेछ ” भन्ने ठानी राजासँग आज्ञा मागी उसलाई लिएर साततले प्रासादको माथिल्लो तलामा उक्ली उत्तरतिरको क्याल उधारी उत्तर हिमालयतिर हात पसारी चारवटा गाथा भनिन्—

१. “इतो उजुं उत्तरियं दिसायं,
अतिकम्म सो सत्त गिरी ब्रहन्ते ।
सुवण्णपस्सो नाम गिरी उलारो,
सुपुप्फितो किम्पुरिसानुचिण्णो ॥

२. “आरुह् सेलं भवनं किन्नरानं,
ओलोकय पब्बतपादमूलं ।
अथ दक्खसि मेघसमानवण्णं,
निग्रोधराजं अट्टसहस्सपादं ॥

३. “तत्थच्छति कुञ्जरो छब्बिसाणो,
सब्बसेतो दुप्पसहो परेहि ।

यो सुनेर व्याधाहरूले भने—

“न नो पितुनं न पितामहानं,
दिट्ठो सुतो कुञ्जरो छब्बिसाणो ।
यमद्दसा सुपिने राजपुत्ती,
अक्खाहि नो यादिसो हत्थिनागो’ति ॥”

अर्थ—

“हे राजपुत्री ! यस्तो छवर्ण युक्त दाहा भएको हात्ती हाँस्र बाबु बाजेहरूले पनि सुनेको वा देखेको छैनन् भने हामीहरूको त के कुरा ! स्वप्नमा तपाइले कस्तो हात्ती देख्नु भएको हो त्यसको वर्णन गर्नुहोस् ।”

यसपछिको गाथा पनि उनीहरूले नै भनेका हुन्—

“दिसा चतस्सो विदिसा चतस्सो,
उद्धं अधो दसदिसा इमायो ।
कतमं दिसं तिट्ठति नागराजा,
यमद्दस सुपिने छब्बिसाण’न्ति ॥”

अर्थ—

“चारदशाहरू छन्, चार अनुविशाहरू छन् र माथि तल नरो

आईं आएको खबर राजालाई दिन पठाए । उनीहरू सबै साठीहजार (६०,०००) थिए । उनीहरू आएको कुरा बुझी क्यालमा उभिई हात पसारी उनीहरू आएको कुरा देवीलाई भन्दै राजाले भने—

“इमे ते लुद्दका देवि कतहत्था विसारदा ।
वनञ्जू च मिगञ्जू च ममत्थाय चत्तजीवता’ति ॥”

अर्थ—

“हे देवी ! यी ती कुशल तथा विशारद ब्याधाहरू हुन् । यिनीहरूलाई वनको ज्ञान र पशुहरूको ज्ञान पनि छ । यिनीहरू मेरो-निश्चित जीवन परित्याग गर्न पनि तयार छन् ।”

यो सुनेर देवीले उनीहरूलाई सम्बोधन गर्दै अर्को गथा भनिन्—

“लुद्दपुत्ता निसामेय यावन्तेत्थ समागता ।
छब्बिसाणं गजं सेत अद्दसं सुपिने अहं ।
तस्स दन्तेहि मे अत्थो अलाभे नात्थ जीवित’न्ति ॥”

अर्थ—

“जति ब्याधाहरू यहाँ भेला भएकाछौं तिमीहरूले राम्ररी मेरो कुरा सुन । मैले स्वप्नमा छवर्णरश्मी युक्त बाह्ला भएको एक सेतो हात्ती देखे । भलाई उसको बाह्ला आवश्यकता छ । यदि मैले सो पाइन भने मेरो जीवन रहने छैन ।”

अर्थ—

“हे प्रिया ! यो लोकमा मानिसहरूले जुन वस्तुको इच्छा गर्छन्—ती सबै ममा प्रचूरमात्रामा छन् । तिम्रो दोहलो पूरा गरिदिने छु ।”

यो सुनेर “महाराज ! मेरो दोहलो पाउनु दुर्लभ छ । अहिले म सो कुरा बताउँदिन । तपाइको राज्यमा जति व्याधाहरू छन् तिनीहरू सबैलाई भेला गराउनुहोस् । उनीहरूको बीचमा बताउने छु” भनी रानीले तदनन्तर गाथा भनिन्—

“लुट्टा देव समायन्तु ये केचि विजिते तव ।

एतेसं अहमक्खिस्सं यादिसो मम दोहलो’ति ॥”

अर्थ—

“हे देव ! तपाइको राज्यमा जति व्याधाहरू छन् ती सबैलाई भेला गराउनुहोस् । उनीहरूलाई म भन्नेछु कि कस्तो मेरो ‘दोहलो’ हो ।”

“हुन्छ” भनी राजा खोपीबाट निस्की “तीनशय (३००) योजन भएको काशी राष्ट्रमा जति व्याधाहरू छन् ती सबैलाई भेला गराउनकोनिमित्त ज्वाली पिटाउन लगाऊ” भनी उनले अमात्यहरूलाई आज्ञा दिए । उनीहरूले त्यसो गर्न लगाए । चिरकाल नबित्दै काशी राष्ट्रमा बस्ने व्याधाहरू आ-आफ्नो गच्छेअनुसार कोसेली लिई

“किन्नु सोचसि अनुच्चङ्गी पण्डसि वरवण्णिनी ।
मिलायसि विसालविख मालाव परिमद्दिता’ति ॥”

अर्थ—

“हे स्वर्णवर्ण ! तिमि के सोचदंछघो ? हे उत्तमवर्ण ! तिमि पाण्डुवर्णी भएर गइरहेकी छघो । हे विशाल आँखा हुने ! मालालाई हातले मर्दन गरे केँ तिमि सुकेर जांदंछघो ।”

यो सुनेर उनले अर्को गाथा भनिन्—

“दोहलो मे महाराज सुपिनत्तेनुपच्चगा ।
न सो सुलभरूपोव यादिसो मम दोहलो’ति ॥”

अर्थ—

‘महाराज ! स्वप्नमा मेरो दोहलो (= गर्मिणी स्त्रीमा हुने इच्छा) उत्पन्न भयो । जुन कसिमको दोहलो समा उत्पन्न भयो त्यो सुलभ छैन ।”

यो सुनेर राजाले गाथा भने—

“ये केचि मानुसा कामा इध लोकस्मि नन्दन्ने ।
सब्बे ते पचुरा मय्हं अहन्ते दम्मि दोहल’न्ति ॥”

एकदिन बोधिसत्वले मधुर फलहरू र पद्मका जराहरू पुष्कर-
मधुमा मिलाई पाँचशय प्रत्येकबुद्धहरूलाई भोजन गराइरहेको देखेर—
चुल्लसुभद्राले आफूले पाएका फलफूलहरू प्रत्येकबुद्धहरूलाई दिई—
“ यहाँबाट च्युतभई महाराज कुलमा जन्मेर सुभद्रा भन्ने राजकन्या
भई ठूली भएपछि बाराणशी राजाकी अग्रमहिषीभावमा पुगी उनकी
प्रिया मनापिनी भई उनलाई आफ्नो हृदय अनुसार गर्न समर्था भएपछि
उनलाई भनी एउटा व्याधालाई पठाई यो हात्तीलाई बोध भएको बाँणले
हात्तलगाई ज्यानलिई छवर्ण रश्मी निस्कने दुवै दाह्राहरू ल्याउनमा
समर्था हुन सक्नु” भनी प्रार्थना गरी ।

छद्दन्तलाई मानं लगाए

त्यहाँदेखि खाना नै नखाई सुक्दै जाँदा चिरकाल नबित्दै मरी र
महाराष्ट्रको राजमहिषीको कोखमा उ जन्मी । उसको नाम सुभद्रा
भन्ने राखे । ठूली भएपछि बाराणशी राजालाई दिए ।

उनी राजाकी प्रिया र मनापिनी थिइन् र सोह्रहजार
(१६,०००) स्त्रीहरूमध्येमा जेठी भइन् । उनले जातिस्मरण ज्ञान पनि
पाइन् । अनि उनले सोचिन्—“ मेरो प्रार्थना सफल भयो ।” त्यसपछि
आङ्गमा तेल लगाई मैलो वस्त्र लगाई रोगिणी जस्तो देखाई खोपीमा
पसी खाट्मा लेटिन् । राजाले “सुभद्रा खोई ?” भनी सोधदा
“ बिरामी” भन्ने सुनेपछि खोपीमा पसेर खाट्मा बसी उनको पिठ्यू
सुम्सुम्याई पहिलो गाथा भने—

त्यसपछि सपरिवार “शाल-कृडा गर्नेछु” भनी शालवनमा गई एउटा सुपुष्पित शालको रुखलाई उसले टाउकोले प्रहार गर्‍यो । जहाँबाट माथितिर हावा बहन्थ्यो त्यहाँ चुल्लसुभद्रा उभिरहेकी थिई । उसको शरीरमा सुकेका हाँगाविङ्गा सहित पातहरू र घमिराहरू खसे । जहाँ तलतिर हावा बहन्थ्यो त्यहाँ महासुभद्रा उभिरहेकी थिई । उसको शरीरमा फूलका केशरहरू खसे । चुल्लसुभद्रा “यो हात्तीराजाले आफ्नी प्रिया भार्यामाथि फूल-केशरहरू खसाले । मेरो शरीरमा चाँहि सुकेका हाँगाविङ्गाहरू सहितका पातहरू र घमिराहरू खसाले । होओस्, गर्नुपर्ने कुरा जानेको छु” भनी महासत्व प्रति वंरता लिई ।

अर्को दिनमा नुहाउनकोनिमित्त सपरिवार हात्तीराजा छद्दन्त दहमा ओल्ह्यो । अनि दुइ तरुण हात्तीहरूले सूँढले जराको मुट्टा लिई कैलाशकूटलाई दले कं नुहाए । नुहाई उ उभिसकेपछि दुइवटो हस्तिनीहरूले नुहाए । उनीहरू पनि उक्लेर महासत्वको नजिकमा उभिरहे । त्यसपछि आठहजार हात्तीहरू दहमा ओल्ह्यो जलकृडा गरिसकेपछि दहबाट नानाप्रकारका फूलहरू ल्याई उनीहरूले चाँडोको स्तूपलाई अलंकृत गरे जस्तै महासत्वलाई अलंकृत गरी पछि दुइ हस्तिनीहरूलाई पनि अलंकृत पारे । अनि दहमा विचरण गर्दा एक हात्तीले सत्तुदय-महापद्म पाई लिएर आई महासत्वलाई दियो । उनले सूँढले लिएर केशर टाउकोमा छरी जेठो महासुभद्रालाई दिए । त्यो देखेर अर्कोले “यो सत्तुदय-महापद्म पनि आफ्नी प्रिया भार्यालाई नै दिएर मलाई दिएनन्” भनी फेरि पनि उनीमाथि वंरता गरी ।

पात्रको किनाराले जस्तै छद्दन्त दहलाई घेरी राखेको थियो । त्यसको भित्री भाग चाहि सुवर्णवर्णी थियो जसबाट निस्केको प्रकाशद्वारा छद्दन्त दह उदित बाल-सूर्य जस्तै देखिन्थ्यो । पर्वतको बाहिरतिरबाट चाहि उचाइले योटा सात योजनिक, योटा छ योजनिक, योटा पाँच योजनिक, योटा चार योजनिक, योटा तीन योजनिक, योटा दुइ योजनिक र योटा एक योजनिक थियो । यसरी सात पर्वतहरूले घेरिएको त्यस छद्दन्त दहको पूर्वोत्तर कुनामा पानीको हावा लाग्ने ठाउँमा विशाल बरको रुख थियो । त्यसको स्कन्धको गोलाई पाँच (५) योजन र उचाई सात (७) योजन थियो । चारविशामा चारवटा शाखाहरू छ छ योजनका थिए । माथितिर गएको शाखा पनि छ छ योजनकै थियो । यसरी त्यसको (बरको रुखको) फेरेदेखि लिएर माथिसम्म तेह्र (१३) योजन थियो र शाखाको माथि चारैतिर बाह्र (१२) योजन । आठहजार (८,०००) प्रशाखाहरूले प्रतिमण्डित मुण्डमणी पर्वत जस्तै सुशोभित भई खडा भएको थियो । छद्दन्त दहको पश्चिम भागमा चाहि सुवर्णपत्स पर्वतमा बाह्र (१२) योजनिक कञ्चनगुफा थियो । छद्दन्त नामक हात्तीराजा वर्षादको समयमा आठहजार (८,०००) हात्तीहरूले परिवृत्तभई कञ्चनगुफामा बस्दथ्यो । गृष्म समयमा चाहि पानीको हावा लाग्ने ठाउँमा विशाल बरको रुखको छायामा प्रशाखा-हरूको बीचमा बस्दथ्यो ।

चुल्ल सुभद्राको वैरीभाव

अनि एकदिन महाशाल-वन पुष्पित भएको छ भनी भने ।

ने (९) रातो शालीवन । तदनन्तर योजनभर फलैएको (१०) नीलो-पहेलो-रातो-सेतो सुरभि कुसुमहरूले भरिएको बहको किनारसम्म स्याना स्याना रुखको वन थियो । यसरी यी दश वनहरू योजनभर फलैएका थिए ।

त्यसपछि (१) स्याना-मास, ठूलो-मास र मुगीको वन, तदनन्तर, (२) लौका फर्सी भुइफर्सी आदि फलहरूका लताको वन, त्यसपछि (३) सुपारीको बोट जत्र उखूको वन, त्यसपछि (४) हात्तीको दाह्रा जत्र फल भएको केराको वन, त्यसपछि (५) शालवन, त्यसपछि (६) घँटो जत्र फल भएको कटहरको वन, त्यसपछि (७) मधुरफल भएको इमिलीको वन, त्यसपछि (८) कपिटृफलको वन, त्यसपछि (९) मिश्रित भएको महावनखण्ड र त्यसपछि (१०) बाँसको वन थिए । यही त्यसबखतको सम्पत्ति हो । संयुक्त अर्थ कथामा^१ चाहिँ हाल विदघमान सम्पत्तिको बारेमा मात्र बताइएको छ ।

बाँसको वनलाई घेरा लगाएका सात पर्वतहरू थिए । यिनीहरू-मध्ये बाहिरबाट प्रारम्भ गर्दा (१) पहिलो चुल्लकाल भन्ने पर्वत, (२) दोश्रो महाकाल भन्ने पर्वत, त्यसपछि (३) उदकपस्स भन्ने पर्वत, (४) त्यसपछि चन्द्रपस्स भन्ने पर्वत, त्यसपछि (५) सुरिय-पस्स भन्ने पर्वत, त्यसपछि (६) मणिपस्स भन्ने पर्वत र (७) सातौं सुवण्णपस्स भन्ने पर्वत थियो । उचाइले यी सात योजन थियो र

१. सं. नि. अ. क. I. पृ. २१७: कोण्डञ्जसुत्तवण्णना ।

अठारसी (८८) हात अगला भए । एकशय बीस (१२०) मुठीहान
 लामा थिए । अठाउन्न (५८) हात लामो चाँदीको डोरी जस्तै सूँड
 थियो । दाह्राको गोलाई चाहिँ (पन्ध्र) हात थियो । तीस (३०) हात
 लम्बाई थियो । छवर्ण रश्मीयुक्त थियो । आठहजार (८,०००) हात्ती-
 हरूपध्ये जेठा थिए । पाँचशय (५००) प्रत्येकबुद्धहरूलाई पूजा गर्थे ।
 उनको दुइवटी अप्रमहिषीहरू थिए - बुद्धसुभद्रा (= चूलसुभद्रा) र
 महासुभद्रा (= महासुभद्रा) । आठहजार (८,०००) हात्तीहरूका
 साथ यी कञ्चनगुफामा बस्दथे ।

छद्दन्त दह

लम्बाइ र चौडाईमा यो छद्दन्त दह पचास (५०) योजन
 थियो । त्यसको बाह्र (१२) योजन प्रमाणको बीचमा ऊँचाउ फारपात
 र हिलो थिएन । मणीस्कन्ध वर्ण जस्तै सफा पानी मात्र थियो ।
 (१) त्यसपछि योजनभर फैलिएको शुद्ध सुन्दर चन्द्र कमलको वनद्वारा
 त्यो घेरिएको थियो । (२) त्यसपछि योजनभर फैलिएको शुद्ध
 नीलोत्पलको वनद्वारा त्यो घेरिएको थियो । (३) त्यसपछि क्रमशः
 त्यसको अगाडि अगाडि पट्टि योजन योजन फैलिएको रक्त-उत्पल,
 (४) सेतो-उत्पल, (५) रातो-पद्म, (६) सेतो पद्म र (७) अगाडि
 अगाडि कुमुद वनले घेरिएको थियो । यी सात वनपछि (८) पुनः सबै
 सेता आदि फूलहरूले मिसिएको योजन प्रमाण फैलिएको वनले घेरिएको
 थियो । तदनन्तर हात्तीहरूको टाडसम्म आउने पानीमा योजन प्रमाणको

“अधि छद्दन्त हात्ती भएको बेलामा म वहाँ महापुरुषको पादपरि-
चारिका भएकी थिएँ” भन्ने ज्ञान भयो । यो कुराको संस्मरण गर्दा गर्दै
उसमा ठूलो प्रीति-प्रामोदच उत्पन्न भयो । उ प्रीतिको बेगले बेसकरी
हाँसी । फेरि सोचनथाली—“पादपरिचारिका भनेका स्वामीहरूप्रति
हितंषिणी हुन्छन् र थोरै मात्र अहितंषिणी हुन्छन् । म वहाँ महापुरुषप्रति
ठूलो हितंषिणी भएकी थिएँ वा अहितंषिणी ?” फेरि स्मरण गर्दा—
“अलिकता मात्र दोषलाई मनमा राखी एकशय बीस हात भएका
छद्दन्त महाराजलाई मैले सोगुत्तर भन्ने व्याधा पठाई बोध भएकी
बाँगले हास्र लगाई ज्यान लिएकी थिएँ” भन्ने कुरा उसलाई ज्ञात भयो ।
अनि उसमा शोक उत्पन्न भयो । छाती गर्भिएर आयो । शोकलाई
घाम्न नसकी आश्वास-प्रश्वास गर्दै ठूलो आवाजले रुन थाली । यो देखेर
शास्ता मुस्काउनु भयो । भिक्षुसंघले “भन्ते ! मुस्काउनाको के कारण
र के प्रत्यय हो ?” भनी सोधदा “भिक्षुहो ! यो भिक्षुणीले अधि
समाधि गरेको अपराधलाई संस्मरण गरी रुँदै छे” भनी भन्नुभई
पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा हिमालयतिर छद्दन्त दहको आश्रय लिई
आकाशचारी ऋद्धिवान् आठहजार (८,०००) हात्तीहरू बस्दथे ।
त्यसबखत बोधिसत्त्व जेष्ठ हात्तीका पुत्र भई जन्मे । उनी सम्पूर्ण
सेता थिए । मुख र पाद राता थिए । ठूलो भएपछि पछिगएर उनी

३४. छद्मन्त जातक (५१४)

“किं नु सोचसी’ति...?” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक तरुणी भिक्षुणीको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ श्रावस्तीबासी एक कुलकन्या थिई । गृहस्थी जीवनको दुष्परिणामलाई देखेर उ प्रव्रजित भई । एकदिन भिक्षुणीहरूका साथ धर्मश्रवणार्थ जाँदा अलंकृत धर्मासनमा बसी धर्मवेशना गरिरहनु भएका दशबलको अपरिमित पुण्यप्रभावद्वारा उत्पन्न भएको उत्तम सम्पत्तियुक्त आत्मभावलाई हेरेर “यो संसारमा विचरण गरिरहेको बेलामा के म वहाँ महापुरुषको पादपरिचारिका भएकी थिएँ वा थिइन होली?” भनी सोची । अनि उसमा उतनाघरीमै जातिस्मरण ज्ञान उत्पन्न भयो—

१. जा. पा. I. पृ. ३७१: छद्मन्तजातक, नं. ५१४, अ. क. V.

पृ. १९७.

लेखकका पुस्तकहरू —

संक्षिप्त बुद्धजीवनी (द्वितीयावृत्ति) ...		१/-
धम्मपद (तृतीयावृत्ति) ...		१/४०
गृही-विनय (द्वितीयावृत्ति) —		१/-
अग्रश्रावक (अप्राप्य) ...		
कसको कुरा सत्य हो ? ...		
बुद्धशासनको इतिहास (प्रथम भाग) —		४/-
पटाचारा स्थविरा चरित...		
अम्बसक्कर प्रेतकथा		
सुतनु जातक		
बुद्धकालीन ब्राह्मण (अप्राप्य) भाग-१ (पृ. ५०४) ...		७/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-१ (पृ. ५८१) ...	८/-
बुद्धकालीन राजपरिवार	भाग-१ (पृ. ६६५) ...	१०/-
बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-१ (पृ. ५५६) ...	८/-
बुद्धकालीन परिव्राजकहरू	भाग-१ (पृ. ७६६) ...	१६/-
बुद्धकालीन श्रावक-चरित	भाग-१ (पृ. ३७८) ...	६/-
बुद्धकालीन श्राविका-चरित	भाग-१ (पृ. १००५) ...	२२/-
बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव	भाग-१ (पृ. ६६८) ...	१८/-
बुद्धकालीन प्रेतकथा ...	(पृ. ३८२) ...	१०/-
बुद्धकालीन विमानकथा ...	(पृ. ४०४) ...	१२/-
बुद्धकालीन दशैवटा ग्रन्थहरूको विषय-सूची		५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-२ (पृ. ६००) ...	१५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-३ (पृ. ६८०) ...	१७/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-२ (पृ. ५६२) ...	१५/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-३ (पृ. ६२४) ...	१५/-
जापान भ्रमणको डायरी		४/-
जातक संग्रह	भाग-१ (पृ. २६६) ...	१०/-
जातक संग्रह	भाग-२ (पृ. २४०) ...	८/-
जातक संग्रह	भाग-३ (पृ. ३६०) ...	१३/-